

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

YÜKSEK
LİSANS
TEZİ

ZORBALIĞA SEYİRCİ OLAN ERGENLERİN
MÜDAHALE ETMESİNİN YORDAYICILARI
OLARAK EMPATİ, SALDIRGANLIK
HAKKINDA DÜŞÜNCELER VE
SALDIRGANLIĞA ALTERNATİF
DAVRANIŞLAR İÇİN ÖZ-YETERLİK

SÜLEYMAN ÇELİK

REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK
BİLİM DALI TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK TEZLİ YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI

ZORBALIĞA SEYİRCİ OLAN ERGENLERİN MÜDAHALE
ETMESİNİN YORDAYICILARI OLARAK EMPATİ, SALDIRGANLIK
HAKKINDA DÜŞÜNCELER VE SALDIRGANLIĞA ALTERNATİF
DAVRANIŞLAR İÇİN ÖZ-YETERLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Süleyman Çelik

Danışman: Doç. Dr. Evrim ÇETİNKAYA YILDIZ

Antalya, 2022

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans olarak sunduğum bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçalardan gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanımında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım. Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

02/09/2022

Süleyman Çelik

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Süleyman Çelik'in bu çalışması 08.08.2022 tarihinde jürimiz tarafından Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Tezli Yüksek Lisans Programında **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir

İMZA

Başkan : Prof. Dr. Özlem TAGAY
(Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı)

Üye : Doç. Dr. Sakine Gülfem ÇAKIR ÇELEBİ
(Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı)

Üye (Danışman) : Doç. Dr. Evrim ÇETİNKAYA YILDIZ
(Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı)

YÜKSEK LİSANS TEZİNİN ADI: Zorbalığa Seyirci Olan Ergenlerin Müdahale Etmesinin Yordayıcıları Olarak Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterlik

ONAY: Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulunun ..... tarihli ve ..... sayılı kararıyla kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Güçlü ŞEKERCİOĞLU

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

“Zorbalığa seyirci olan ergenlerin m¼dahale etmesinin yordayıcıları olarak empati, saldırganlık hakkında d¼őünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterlik” konulu tezimi uzun ve yoğun geçen bir s¼recin sonunda tamamladım. Tezimin eğitim bilimleri alanına katkı sunmasını umarım.

Öncelikle tez konusunu seğerken isteklerimi göz önünde bulundurup bana her ihtiyacım olduğunda yardımcı olan tez danışmanım Doç. Dr. Evrim ÇETİNKAYA YILDIZ’a teőekkürlerimi sunarım. Bu zorlu tez s¼recinde benden desteklerini esirgemeyen değerli Papatya Anaokulu idari kadrosu ve öğretmenlerine, tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen her zaman yanımda olan sevgili aileme teőekkürlerimi bir borę bilirim.

S¼leyman ÇELİK

ÖZET

ZORBALIĞA SEYİRCİ OLAN ERGENLERİN MÜDAHALE ETMESİNİN YORDAYICILARI OLARAK EMPATİ, SALDIRGANLIK HAKKINDA DÜŞÜNCELER VE SALDIRGANLIĞA ALTERNATİF DAVRANIŞLAR İÇİN ÖZ- YETERLİK

ÇELİK, Süleyman

Yüksek Lisans, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Evrim ÇETİNKAYA YILDIZ

Eylül 2022, 107 sayfa

Bu araştırmanın amacı empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterliğin, seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahale etmesini yordayıp yordamadığını incelemektir. Araştırmanın bağımlı değişkenleri empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik, araştırmanın bağımlı değişkeni ise zorbalığa seyirci müdahalesi olarak belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu ortaokul 6. ve 7. sınıfta öğrenim gören 395 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma verilerinin toplanmasında demografik bilgiler formu, Zorbaliğa Seyirci Müdahalesi Ölçeği, Temel Empati Ölçeği, Saldırganlık Hakkında Düşünceler Ölçeği ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma verileri SPSS 26 programı ile analiz edilmiştir.

Yürütülen çoklu regresyon analizi sonucunda empati, seyirci olan öğrencilerin zorbalığa müdahalesini anlamlı şekilde yordarken saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik değişkenlerinin ise seyirci olan öğrencilerin zorbalığa müdahalesini anlamlı şekilde yordamadığı bulunmuştur. Bu bulgulara göre katılımcıların empati puanları arttıkça zorbalığa müdahale puanlarının arttığı söylenebilir. Empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlikten oluşan modelin zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarını anlamlı şekilde yordadığı ve zorbalığa

seyirci müdahalesi puanlarındaki varyansın %15.1'ini açıkladığı görülmüştür. Araştırma sonuçları, empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik ile seyirci olanların zorbalığa müdahalesi arasındaki ilişkiyi gösterir niteliktedir.

***Anahtar Kelimeler:** Ergenler, zorbalığa seyirci olanlar, zorbalık, empati, saldırganlık hakkında düşünceler, saldırganlığa alternatif davranışlar için zyeterlik, zorbalığa müdahale*

ABSTRACT

The aim of this study is to examine whether empathy, beliefs supporting aggression and self-efficacy for alternatives to aggression predicts adolescents bystanders' intervention to bullying. The independent variables of the study are empathy, beliefs supporting aggression, and self-efficacy for alternatives to aggression and the dependent variable of the study is bystander intervention to bullying. The participants of this study consists of 395 6th and 7th graders. Demographic Information Form, Bystander Intervention in Bullying Inventory, Basic Empathy Scale, Beliefs Supporting Aggression Scale and Self-efficacy for Alternatives to Aggression Scale were used to collect the data.

As a result of the multiple regression analysis, it was found that while empathy significantly predicted the intervention of the students who witnessed the bullying, variables for beliefs supporting aggression and the self-efficacy alternatives to aggression did not significantly predict the intervention of the students who witnessed the bullying. According to these findings, it can be said that as the empathy scores of the participants increase, their bullying intervention scores increase. It was seen that the model consisting of empathy, beliefs supporting aggression and self-efficacy for alternative behaviors to aggression significantly predicted the scores of bystander intervention to bullying and explained 15.1% of the variance in the scores of bystander intervention to bullying. The results of the research show the relationship between empathy, beliefs supporting aggression, and self-efficacy alternatives to aggression, and the bystanders intervention to bullying.

Keywords: *Adolescents, bystanders to bullying, bullying, empathy, beliefs supporting aggression, self-efficacy for alternatives to aggression, intervention to bullying*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar, ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ	viii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu	2
1.2. Araştırmanın Amacı ve Problemleri.....	6
1.3. Araştırmanın Önemi	7
1.4 Araştırmanın Varsayımları	8
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	9
1.6. Tanımlar	9

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Zorbalık	10
2.1.1. Zorbalık, Saldırganlık ve Şiddet İlişkisi	10
2.1.2. Zorbalık Türleri	12
2.1.3. Zorbalık Rollerini	13
2.1.3.1. Zorba.....	14
2.1.3.2. Mağdur/Kurban	15
2.1.3.3. Yardımcılar ve Destekleyiciler.....	16
2.1.3.4. Savunucu	16
2.1.3.5. Seyirci.....	17
2.2. Seyircilerin Müdahale Etmesini Etkileyen Faktörler	18
2.2.1. Bilişsel Faktörler	19

2.2.2. Sosyal Faktörler	19
2.2.3. Duygusal Faktörler	20
2.3. Empati.....	21
2.4. Öz Yeterlik	21
2.5. Zorbalığa Seyirci Müdahale Modeli.....	22
2.6. İlgili Araştırmalar	23
2.6.1. Zorbalıkla İlgili Yapılan Araştırmalar	23
2.6.1.1. Zorbalıkla İlgili Yurtdışında Yapılan Araştırmalar	23
2.6.1.2. Zorbalıkla İlgili Türkiye’de Yapılan Araştırmalar	27
2.6.2. Zorbalıkta Seyirci Rolü ile İlgili Yapılan Araştırmalar.....	29
2.6.2.1 Zorbalıkta Seyirci Rolü ile İlgili Türkiye’de Yapılan Araştırmalar	29
2.6.2.2 Zorbalıkta Seyirci Rolü ile İlgili Yurtdışında Yapılan Araştırmalar.....	31

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli.....	34
3.2. Çalışma Grubu.....	34
3.3. Veri Toplama Araçları.....	36
3.3.1. Kişisel Bilgiler Formu	36
3.3.2. Temel Empati Ölçeği	36
3.3.3. Saldırganlık Hakkında Düşünceler Ölçeği	37
3.3.4. Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik Ölçeği	37
3.3.5. Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeği.....	37
3.4. Verilerin Toplanması.....	38
3.5. Verilerin Analizi	38
3.5.1. Betimsel İstatistiklere İlişkin Sonuçlar.....	39
3.5.2. Sınıf Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler	40
3.5.3. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler	40
3.5.4. Kavgada Yaralanma Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler	41
3.5.5. Kavgada Birini Yaralama Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler.....	42
3.6. Değişkenler Arasındaki İlişkilere Yönelik Yapılan Korelasyon Analizi Sonuçları	43

3.7. Regresyon Analizi Varsayımlarına Ait Sonuçlar	44
--	----

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Özyeterliğin Sınıf Düzeyine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular	48
4.2. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Özyeterliğin Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular	49
4.3. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Özyeterliğin Kavgada Yaralanma Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular	50
4.4. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Özyeterliğin Kavgada Birini Yaralama Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular	51
4.5. Zorbalığa Seyirci Müdahale Puanlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular	53
4.6. Zorbalığa Seyirci Müdahale Puanlarının Baba Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular	53
4.7. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi Puanlarının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	54

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç ve Tartışma	56
5.1.1. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkındaki Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterliğin Sınıf Düzeyine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Sonuçlar	57

5.1.2. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkındaki Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterliğin Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Sonuçlar.....	58
5.1.3. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkındaki Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterliğin Kavgada Yaralanma Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Sonuçlar	59
5.1.4. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkındaki Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterliğin Kavgada Birini Yaralama Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Sonuçlar.....	60
5.1.5. Zorbalığa Seyirci Müdahalesinin Babalarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Sonuçlar	62
5.1.6. Zorbalığa Seyirci Müdahalesinin Yordanmasına İlişkin Sonuçlar	62
5.2. Öneriler.....	63
5.2.1. Uygulayıcılara Yönelik Öneriler	64
5.2.2. Araştırmacılara Yönelik Öneriler	64
KAYNAKÇA	66
EKLER	83
Ek-1 Kişisel Bilgiler Formu	83
Ek-2 Saldırganlık Hakkında Düşünceler Ölçeği	84
Ek-3 Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik Ölçeği	85
Ek-4 Temel Empati Ölçeği.....	86
Ek-5 Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeği.....	87
Ek-6 Uygulama ve Ölçek İzinleri	88
ÖZGEÇMİŞ	91
İNTİHAL RAPORU	93

TABLolar, ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo 3.1. Çalışma Grubunda Yer Alan Kişilere Ait Betimsel İstatistik Değerleri	35
Tablo 3.2. Çalışmada Yer Alan Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler	39
Tablo 3.3. Sınıf Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler.....	40
Tablo 3.4. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikleri.....	41
Tablo 3.5. Kavgada Yaralanma Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikleri.....	42

Tablo 3.6. Kavgada Birini Yaralama Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikleri	43
Tablo 3.7. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimsel Bulgular ve Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları	44
Tablo 4.1. Sınıf Düzeyine Göre Araştırma Değişkenlerine İlişkin T Testi Sonuçları	48
Tablo 4.2. Cinsiyete Göre Araştırma Değişkenlerine İlişkin T Testi Sonuçları.....	49
Tablo 4.3. Kavgada Yaralanma Değişkenine Göre Araştırma Değişkenlerine İlişkin T Testi Sonuçları.....	50
Tablo 4.4. Kavgada Birini Yaralama Değişkenine Göre Araştırma Değişkenlerine İlişkin T Testi Sonuçları.....	52
Tablo 4.5. Anne Eğitim Durumuna Göre Zorbalığa Seyirci Müdahale Puanlarına İlişkin Betimsel Bulgular ve Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları	53
Tablo 4.6. Baba Eğitim Durumuna Göre Zorbalığa Seyirci Müdahale Puanlarına İlişkin Betimsel Bulgular ve Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	54
Tablo 4.7. Zorbalığa Seyirci Müdahalesine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları	55
Şekil 1.1. Saldırganlık, Şiddet ve Zorbalık Terimleri Arasındaki İlişki.....	11
Şekil 3.1. Standardize Edilmiş Artıkların (Rezidüellerin) Histogramı (Bağımlı Değişken=Zorbalığa Seyirci Müdahalesi Puanları).....	45
Şekil 3.2. Normal Olasılık Grafiği (Bağımlı Değişken = Zorbalığa Seyirci Müdahalesi Puanları)	46
Şekil 3.3. Regresyon modeli için artıkların (Rezidüellerin) saçını grafiği (Bağımlı Değişken = Zorbalığa Seyirci Müdahalesi Puanları)	46

BÖLÜM I

GİRİŞ

Saldırganlık şemsiye bir kavram olarak değerlendirildiğinde zorbalık söz konusu şemsiye altında bulunan ve son dönemlerde özellikle okullarda oldukça sık yaşanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Zorbalığın özellikle ortaokul öğrencileri arasında çok sık meydana geldiği bilinmektedir (Gökkaya ve Tekinsav-Sütçü, 2020). Bunun yanında zorbalığın hem zorba hem de kurban için birçok olumsuz etkisi olduğu belirtilmektedir (Gürhan, 2017).

Zorbalığı meydana getiren birçok etken bulunmaktadır. Alanyazında yer alan araştırmalarda zorbalığı meydana getiren bazı temel etkenler bulunmaktadır. Bu etkenlerin başında aile ile ilişkili risk faktörleri, ihmal ve istismara maruz kalma (Gürhan, 2017; Öztürk, 2019), ve okulların özellikleri olduğu görülmektedir (Özkan ve Çiftçi, 2010). Zorbalık zorba, kurban ve seyirci olan öğrencilerle birlikte eğitim sistemine dahil olan ebeveynleri ve öğretmenleri de etkileyen bir kavram olarak ifade edilmektedir (Kapçı, 2004; Öztürk, 2019).

Zorbalıkta genel olarak zorba, kurban ve seyirci rolleri dikkat çekmektedir. Geçmiş araştırmaların önemli bir kısmının zorba- kurban rollerine odaklandığı görülmektedir. Fakat zorbalığa seyirciler, zorbalık olaylarının çoğunda ortamda bulunur ve genellikle mevcut olan en büyük ve en etkili grup olarak görülmektedir (Dupper, 2013; Kingston, 2008; Midgett ve ark., 2017). Okulda ve okul dışında zorbalığın birçok kez deneyimlendiği, zorbalık davranışlarının saldırganlık kategorisinde sayıldığı ama bir eylemin zorbalık olarak tanımlanması için kişiler arasında açık bir güç farkının bulunması, devamlılık arz etmesi ve bilinçli şekilde meydana gelmesi gibi birtakım özelliklerin sağlanması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca zorbalıkta fiziksel gücün yanı sıra kişisel özelliklerin ve çevresel etkenlerin de önemli olduğu görülmektedir (Olweus, 1993). Bu yüzden zorbalık olaylarında seyirci olan kişilerin rolünün kritik olduğu, okullarda yaşanan zorbalık olaylarıyla başa çıkmada ve zorbalığın önlenmesinde seyirci rolündeki öğrencilere dikkat etmenin yol gösterici olacağı düşünülmektedir (Polanin ve ark., 2012).

1.1. Problem Durumu

Eğitimin en hayati fonksiyonlarından bir tanesi çocukların topluma faydalı, diğer bireylerle uyumlu ve dünyaya katkıda bulunabilecek kişiler olarak yetişmelerine yardımcı olmaktır. Eğitimin uygulama laboratuvarı olan okul, öğrencilerin yaşamında önemli duraklardan biridir. Çocukların zamanlarının önemli bir kısmında okulda buldukları dikkate alındığında bu kurumun öğrencilerin fiziksel, duyuşsal ve bilişsel gelişimlerin için ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır (Kingston, 2008).

Öğrenciler eğitim amacıyla bir araya geldikleri okullarda kendilerine has bazı davranışlar göstermektedirler. Bu davranışlar bazen istedik bazen ise istenmedik şekilde gerçekleşebilmektedir. İstenmedik davranışlar kimi zaman saldırganlık, şiddet, zorbalık formlarında kimi zaman ise bağımlılık davranışları ve diğer problem davranışlar şeklinde yaşanabilmektedir. İstenmedik davranışların sıklığını azaltmak ve okulları daha güvenilir mekânlara dönüştürmek için birtakım çalışmalar yapılmaktadır. Okullarda uygulanan ve yürütülen bu tür çalışmaların önemli bir kısmı ergenlik dönemine yeni giren ve kendi kimliğini oluşturma sürecini en yoğun yaşayan kişilere, ortaokul öğrencilerine odaklanmaktadır (Çankaya, 2011; Harris ve Petrie, 2013; Porter ve Smith-Adcock, 2011). Yürütülen bu çalışmalarda okullarda öğrenciler arasında en çok gerçekleşen davranış problemlerinden birinin zorbalık olduğu belirtilmektedir (Midgett ve ark., 2017; Pozzoli ve Gini, 2012).

Zorbalık için ortamın önemli bir faktör olduğu araştırmalarda öne çıksa da zorbalığın yaşanması için başka faktörler de gerekmektedir. Örnek verecek olursak Olweus (1993) ve Rigby (1999) araştırmalarında akran zorbalığının meydana gelmesinde fiziksel güç farkının yanı sıra zorbalığa katılan kişilerin karakteristik özelliklerinin de çok önemli bir faktör olduğunu dile getirmektedirler. Bunların haricinde aile, çevre, öğretmenin özellikleri, okulun disiplin yönetimi ve kültürel farklılıklar gibi durumların da zorbalık kavramı için önemli olduğu anlaşılmaktadır (Trip ve ark., 2015).

Zorbalık rollerinde, kendilerinden güçsüz kişilere karşı zorbaca davranışlarda bulunanların “zorba”, kendilerinden güçlü kişilerin zorbalıklarına maruz kalan, zorbalığa karşı çıkamayan kişilerin “kurban”, zorbalık yapan ve zorbalığa maruz kalan kişilerin de “zorba/kurban” olarak sınıflandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu sınıflandırma haricinde zorbalığa maruz kalmayan ama hem zorbayı hem de kurbanı takip eden, gözlemleyen kişilere ise “seyirci” denmiştir (Pişkin, 2002). Zorbalık rolleri göz önüne alındığında bu çalışmada geleneksel zorbalık rollerinden farklı olan ve zorbaca davranışlara maruz kalmayan fakat

zorbalığa seyirci olan kişilere dikkat çekilmiştir.

Başlangıçta da bahsedildiği şekliyle zorbalık rollerinden biri de mevcut araştırmanın odaklandığı seyircilerdir. Okul zorbalığı ile ilgili yapılan birçok araştırmada zorba, kurban ve zorba/kurban rollerine çok fazla değinildiği ancak zorbalık kavramında önemli olduğu son zamanlarda gerçekleştirilen birtakım çalışmalarca anlaşılan diğer bir zorbalık rolü olan seyircilere gerektiği kadar dikkat edilmediği görülmektedir (Jenkins ve Nickerson, 2017).

Seyirci rolündeki kişiler zorba ya da kurban rollerinde bulunmamalarına rağmen zorbaların davranışlarına ve kurbanların maruz kaldığı negatif durumlara seyirci olan kişilerden meydana gelmektedir. Zorbalığa seyirci olan kişiler zorbalık davranışlarında izleyici görevini üstlenen ve aynı zamanda zorba ve kurban ile arkadaşlık kurabilen fakat zorbalığı önlemede etkisiz durumdaki kişiler olarak değerlendirilmektedirler (Rigby, 2002; Sullivan ve ark., 2004). Bir diğer çalışmada Twemlow ve Sacco (1996) da seyirci olan kişilerin, ilişkilerde arabulucu, kendine güvenen, ilişkilerine önem veren, yakınındaki insanları umursayan kişilerden oluştuğunu belirtmektedirler. Polanin ve arkadaşları (2012) da aynı şekilde seyirci rolündeki kişilerin sorumluluktan kaçmadıklarını ifade etmektedir. Yapılan çoğu araştırmada seyirci rolündeki kişilerin özgüven problemi yaşadıkları, sorumluluk sahibi olmadıkları, empatik tepkiler konusunda problemler yaşadıkları belirtilmektedir (Evans, 2015). Zorbalık yaşanırken seyirci grubunu oluşturan öğrenciler ise çeşitli sebeplerden dolayı hem kurbanı hem zorbayı görmezden gelen, harekete geçmeyen, gizli ya da açık şekilde izleyen fakat zorbalıktan rahatsız olan öğrenciler olarak görülmektedirler (Evans, 2015; Padgett ve Notar, 2013).

Zorbalık davranışlarına doğrudan dâhil olmayan fakat eylemde bulunmadan izleyen seyirciler zorbalığın kurbanları tarafından zorbanın ortağı olarak görülmektedir. Bu nedenle zorbalığın negatif sonuçlarını artırmakta ve bununla birlikte zorbalara da cesaret verdiği bilinmektedir (Gini ve ark, 2008). Bu sebeple zorbalık davranışlarına kişilerin kurbanlara yardım etme ve zorbanın davranışlarını engellemede aktif rol almasının önemli olduğu görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi literatürdeki araştırmalar incelendiğinde çoğunlukla ülkemizde zorbalığın özelliklerine ve eğitin kurumlarında zorbalığın önlenmesine odaklanıldığı bilinmektedir. Fakat bu araştırmaların büyük kısmının zorba ve kurban odaklandığı veya bir süreci açıklamak niyetiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte zorbalık çoklu bir iş olarak incelendiğinde yalnızca zorba ve kurban rolündekilere odaklanan bu araştırmalar yeterli olmayacaktır (Jenkins ve Nickerson, 2017; Menolascino, 2016). Bunun nedeni zorbalığın yalnızca zorba ve kurban davranışlarından oluşmamasıdır. Bu aşamada biraz

daha geride duran fakat gerekli müdahale becerisi edindiğinde zorbalığın oluşmasını engellemede aktif olarak dahil olacağı tahmin edilen seyirciler de bulunmaktadır (Fluke, 2016; Jenkins ve Nickerson, 2017). Bunun sonucu olarak 1990'larda Salmivalli ve arkadaşlarının (1996) öne sürdüğü ve öğrencilerin zorbalık davranışlarına dahil olma şekillerini açıklayan yaklaşım 'Katılımcı Rolü Yaklaşımı'dır. Bu yaklaşım zorbalığa dâhil olan grupların/bireylerin ve zorbalığa müdahale şekillerinin anlaşılması bakımından önemli görülmektedir. Bununla birlikte, zorba ve kurban haricinde diğer kişilerin de zorbalık sürecine dahil olduğu varsayılmaktadır (Salmivalli ve ark., 1996). Bu görüşe göre Salmivalli (1999), zorbalık davranışlarının meydana geldiği bir ortamda, öğrencilerin büyük kısmının yaşanan durumun bilincinde olduğunu düşünmektedir. Bu kişiler, zorbalık davranışlarında genellikle seyirci olarak bulunurlar ve zorbalık davranışlarına karşı pozitif ya da negatif bir düşünceye sahip olurlar. Okuldaki öğrencilerin çoğu zorbalık davranışına aktif olarak dâhil olmasa da zorbalığın başlangıcını ve devam etmesini sağlayacak biçimde hareket edebilirler. Seyircilerin bazı davranışları zorbalık davranışlarını yaşanırken kritik ve etkin bir görev üstlenmektedir. Bu sebeple mevcut çalışma sayesinde zorbalık seyircileri ve onların zorbalıktaki rolleri daha açık anlaşılacaktır.

Zorbalığa seyircilerin müdahale sürecini ve bazı değişkenlerle ilişkisini inceleyen mevcut çalışma zorbalığın en yaygın görüldüğü ortaokul bölümü öğrencilerini hedeflemektedir. Alanyazında zorbalığa seyirci olan bireyleri içeren araştırmalarda zorbalık davranışlarının farkında olmak, ayırt edebilmek, sorumluluğu üstüne almak ve müdahale etmek şeklindeki aşamaların daha çok ortaokul kademesinde meydana geldiği görülmüştür (Porter ve Smith-Adcock, 2011; Rigby, 2002). Çoğunlukla 11 ile 15 yaş arasında gerçekleşen ve 20'li yaşlara dek devam eden bu dönem ergenlik evresi olarak ifade edilmektedir (Santrock, 2012). Ergenlik evresi kişinin birçok özelliğini aynı anda keşfettiği önemli bir hayat evresi şeklinde görülmektedir (Reininger ve ark., 2003).

Bellmore ve arkadaşlarının (2012) seyirci etkisine ilişkin araştırmalarında kurbanın, kişinin yakını olduğunda seyircilerin davranışlarını değiştirdikleriyle ilgili bilgiler elde edilmiştir. Rigby ve Slee (1991), seyircilerin zorbalık yaşanırken hissettikleri üzerine yaptıkları çalışmada farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Bu sonuçlarda öğrencilerin büyük kısmının kurbanlara sempati beslediğini ve zorbalığı kabul etmedikleri görülmektedir. Daha sonra O'Connell ve arkadaşları (1999) yaptıkları çalışmada zorbalığı izleyen öğrencilerin bir bölümünün aktif olarak dahil olmak ve büyükleri ya da ilgili görevlileri bilgilendirmekle ilgili

istekli olmadıklarını belirtmektedirler. Bu durumun muhtemel bir sebebi zorbalık davranışlarında kurban için müdahalede bulunmanın, zorba ve onun taraftarları ile problem yaşama riskini de içermesi olarak görülebilmektedir (Pozzoli ve Gini, 2010). Bu bilgilerin ışığında öğrenciler kurbanın durumuna üzülseler ve yaşanan şeylerin yanlış olduğunu bilseler de harekete geçmeyeceklerini belirtmektedirler. Bunu destekleyecek şekilde zorbalığı izleyenler zorbanın sonraki adayı olabileceği ihtimali sebebiyle sorumlu ve destekleyici davranışlarda bulunamayabilirler (Lodge ve Frydenberg, 2005). Paylaşılan tüm bulgular incelendiğinde zorbalık olaylarını seyreden fakat zorbalığa net bir şekilde müdahale etmeyen bireylerin olduğu görülmektedir. Bu bireylerin zorbalık ve zorbalığa müdahale konusunda bilgilerinin ve farkındalıklarının artırılmasının gerekli olduğu görülmektedir. Bu şekilde zorbaya ve zorbalık davranışlarına müdahalede bulunmamanın çoğunlukla kurbanlar tarafından zorbayı ve zorbalık davranışlarını desteklediği düşüncesine sebep olduğu (Gini ve ark., 2008), zorbaca davranışları arttırdığı (Bellmore ve ark., 2012) bilinmektedir. Bununla birlikte zorbalık kurbanlarının da gelecekte zorba rolüne geçme riskini barındırdıkları (Olweus, 1997) fakat aynı anda zorbalık davranışlarına karışmanın ve mağduru etkin bir şekilde savunmanın zararlı sonuçları azaltabileceği (Sainio ve ark., 2011) göz önüne alındığında bireylerin zorbalık ve zorbalığa müdahale konusunda bilgilerinin ve farkındalıklarının artırılmasının önemi anlaşılmaktadır.

Haris ve Petrie (2003) de önceki araştırmalara paralel olarak zorbalık incelenirken seyircilerin önemsenmediğini, göz ardı edildiğini ifade ettikleri araştırmalarında seyircilerin yaşananları izleyen fakat buna karşı çıkmayan/çıkamayan, duygusal tepkilerini devamlı kontrol altında tutmaya çalışan bir grup olduğunu belirtmiştir. Özellikle bu tepkilerin zorbalığa uğramış kişilerin izlenmesi ile seyircilerin öfkeli, üzgün ya da korkmuş şekilde bazı duygulara sebep olduğunu fakat müdahale edildiğinde kurban rolüne geçme ihtimali gibi deneyimlenen kaygılara sebep olduğunu belirtmiştir. Midgett ve arkadaşları (2017) da öğrencilerin %60'ının zorbalık yaşanırken seyirci olarak ortamda bulduklarını fakat müdahalede bulunurlarsa kendilerinin de tehlike altında olma ihtimallerinin bulunduğunu düşünmektedir. Bu durum sonucunda sonraki kurban olma korkusu nedeniyle zorbalık yaşanırken herhangi bir davranışta bulunmaktan çekindiklerini ifade etmişlerdir.

Seyirciler zorbalık kavramına etkileyen kritik bireyler olup zorbalığı engellemenin kilidi şeklinde değerlendirilmektedirler (Padgett ve Notar, 2013). Biraz daha açacak olursak seyirciler zorbalığı durdurma, devam etmesini sağlama ya da herhangi bir harekette

bulunmadan sadece izlemek gibi seçeneklere sahip kişilerdir. Zorbalığa seyirci olan kişilerin aktif bir şekilde müdahalede bulunmaları zorbalığın ilerleyişini etkileyebilmektedir (Polanin ve ark., 2012). Bu araştırma ile literatürde çoğunlukla göz ardı edilen seyircilere odaklanılmış ve onların müdahale süreçlerini etkileyeceği düşünülen bazı değişkenler ile ilişkisi incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Problemleri

Bu araştırmanın temel amacı empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterliğin, zorbalığa seyirci olan ergenlerin müdahale etmesini yordayıp yordamadığını incelemektir. Araştırmanın amacının yerine getirilmesini sağlayacak alt problemler aşağıda verilmiştir.

Alt Problemler

1. Sınıf düzeyine göre katılımcıların zorbalığa seyirci müdahale seviyesi, empati seviyesi, saldırganlık hakkındaki düşünceleri ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterlikleri farklılaşmakta mıdır?

2. Cinsiyete göre katılımcıların zorbalığa seyirci müdahale seviyesi, empati seviyesi, saldırganlık hakkındaki düşünceleri ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterlikleri farklılaşmakta mıdır?

3. Kavgada yaralanma değişkenine göre katılımcıların zorbalığa seyirci müdahale seviyesi, empati seviyesi, saldırganlık hakkındaki düşünceleri ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterlikleri farklılaşmakta mıdır?

4. Kavgada birini yaralama değişkenine göre katılımcıların zorbalığa seyirci müdahale seviyesi, empati seviyesi, saldırganlık hakkındaki düşünceleri ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterlikleri farklılaşmakta mıdır?

5. Zorbalığa seyirci olan ergenlerin müdahale etmesi annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı biçimde farklılaşmakta mıdır?

6. Zorbalığa seyirci olan ergenlerin müdahale etmesi babalarının eğitim durumuna göre anlamlı biçimde farklılaşmakta mıdır?

7. Empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterlik, zorbalığa seyirci olan ergenlerin müdahale etmesini yordamakta mıdır?

1.3. Araştırmanın Önemi

Zorbalık kendisini savunamayan bireye belirli bir süre devam eden bir takım fiziksel, sözel ve dolaylı negatif davranışlar ile ifade edilebilen global bir problem seviyesine gelmiştir (Olweus, 2012). Bu sebeple son zamanlarda ülkemizde ve yurt dışında yoğun şekilde çalışılan konular içinde kendisine yer bulmuştur. Yapılan bu araştırmalarda zorbalığın çocukların, sosyal, duygusal, bilişsel ve psiko-motor alanları üzerindeki negatif etkisinin ortaya çıkması ve bunun önlenmesi gerektiği yönünde oluşan beklenti okullarda birtakım araştırmaları, çalışmaları ve uygulamaları beraberinde getirmiştir (Dupper, 2013; Ergül, 2009; Harris ve Petrie, 2003; Midgett ve ark., 2017; Olweus, 2012).

Son yıllarda medyada okullarda meydana gelen şiddet davranışlarını içeren olaylara çok sık denk gelinmektedir. Okullarda meydana gelen bu saldırganlık ve şiddet problemleri dikkate alındığında zorbalığın seviyesinin giderek arttığı görülmektedir. Türkiye’de zorbalık ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde yapılan araştırmaların büyük kısmının mevcut durumu açıklayan betimsel ve ilişkisel araştırmalar olduğu, aynı zamanda bu araştırmaların genelde zorba ya da kurbanı merkeze alan çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır (Gökler, 2009; Çayırdağ, 2006; Pişkin, 2002). Diğer ülkelerde yapılan araştırmalarda da bu durumun farklı olmadığı görülmektedir (Cole ve ark., 2006; Midgett ve ark., 2017; Olweus, 1997; Trip ve ark., 2015). Bahsedilen çalışmaların zorba ve kurbanı merkeze almasının sebepleri arasında zorba ve kurban rolündeki öğrencileri fark etmenin daha kolay olması ve zorbalık davranışlarının somut şekilde görülmesi gösterilebilir (Jenkins ve Nickerson, 2019). Bunun aksine bu araştırmanın örneklemini oluşturan seyircileri fark etmenin ve davranışlarını incelemenin ise daha zor olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle zorbalık davranışlarında seyircilerin önemi anlaşılmaktadır. Seyircilerin oynadığı roller (uzak durma, problem çözme, sorumluluk alma, tepkisiz izleme) göz önüne alındığında okulda meydana gelen zorbalık davranışlarını azaltmada seyirci etkisini inceleyen çalışmaların yetersiz olduğu ortaya çıkarmaktadır.

Bellmore ve arkadaşlarının (2012) seyircilere odaklanan araştırmalarında kurbanın, kişinin arkadaşı olmasının seyirci olan kişilerin davranışını değiştirdiğine yönelik sonuçlar bulunmuştur. Rigby ve Slee’nin (1991) zorbalık davranışlarına yönelik tutumlarla ilgili çalışmalarında öğrencilerin çoğunun genelde kurbanlara sempati beslediğini ve zorbalık davranışlarına karşı oldukları rapor edilmiştir. Ayrıca O’Connell ve arkadaşları (1999) zorbalık davranışlarına seyirci olan çoğu kişinin zorbalığa müdahalede bulunmak ve öğretmenlerine bildirmek konusunda istekli olmadıklarını ifade etmektedirler. Bunun nedeni olarak zorbalık

yaşanırken kurban adına müdahalede bulunmanın, zorbanın ve destekçilerinin dikkatini çekebileceği ve bunun da seyircinin bir sonraki hedef olma endişesi yaşamasına sebep olabileceği ifade edilmektedir (Pozzoli ve Gini, 2010). Bununla birlikte seyirciler kurbanın yaşadığı sıkıntıyı hissetseler de duruma müdahalede bulunmak için sorumluluk almakta istekli değillerse müdahalede bulunmayacakları ve pasif kalacaklarını ifade etmektedirler. Benzer şekilde seyirci olanlar zorbanın sonraki hedefi olma endişesi sebebiyle sorumluluk alma ve yardım etme davranışında bulunamayabilirler (Lodge ve Frydenberg, 2005). Tüm bu ifadeler genel olarak incelendiğinde zorbalık davranışlarını seyreden fakat hiçbir şekilde karışmayan kişilere dikkat etmenin önemli olduğu görülmektedir. Bunun yanında zorbalığa müdahale edilmemesinin genelde kurbanlar açısından zorbanın ve zorbalığın desteklendiği düşüncesine ve zorbalığın artmasına neden olduğu ama buna karşılık zorbalığa müdahalede bulunmanın zorbalığın negatif etkilerini azaltacağı düşünüldüğünde seyirci rolündeki öğrencilere odaklanmanın önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Sainio ve ark., 2011).

Yine benzer şekilde Haris ve Petrie (2003) zorbalık yaşanırken seyirci olanların yaşananları gören fakat karşı çıkamayan ve yaşadıkları duyguları sürekli kontrol altında tutmaya çalışan kişiler olduklarını vurgulamışlardır. Özellikle zorbalığa maruz kalan bir öğrencinin izlenmesi durumunda seyirci olan kişilerin kızgın, endişeli, mutsuz ve korkmuş gibi hissettiklerini belirtmektedir. Midgett ve arkadaşları (2017) ise okuldaki çocukların % 60'ının zorbalığa seyirci rolünde bulduklarını fakat müdahalede bulunurlarsa kendilerinin de tehlikede olacaklarını düşündükleri ve bunun neticesinde sonraki kurban olacakları kaygısıyla seyirci rolündeki kişilerin zorbalığa müdahalede bulunmaktan çekindiklerini ifade etmişlerdir.

Yurt içi alanyazın analiz edildiğinde zorbalığı konu alan farklı araştırmaların olduğu fakat zorbalığa seyirci olan öğrencileri ve mevcut değişkenleri konu alan bir araştırmanın bulunmadığı görülmüştür. Bu çalışma ile özellikle ortaokullarda çok sık rastlanan zorbalığın önemli bileşenlerinden biri olan seyircilerin zorbalığa müdahale etmesini etkileyen bazı faktörler arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Bu araştırmanın temel sayıltıları şunlardır:

1. Ölçekler uygulanırken öğrencilere yapılan bilgilendirmede, gönüllülüğün esas olduğu, katılımcıların kimlik bilgilerinin alınmayacağı ve çalışmaya yapacakları katkının önemini bildiren ifadeler vurgulandığından araştırmaya dâhil olan kişilerin samimi ve doğru

yanıtlar verdiği varsayılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın sınırlılıkları şunlardır:

1. Araştırma, kullanılan ölçeklerden elde edilen verilerle sınırlıdır.
2. Araştırmanın örneklemi, 2020-2021 öğretim yılında Van'ın bir ilçesinde bulunan 6 ortaokulda öğrenim gören 395 6. ve 7. sınıf öğrencisi ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Zorbalık: Bir ya da birden fazla öğrencinin kendilerinden güçsüz bir ya da birden fazla öğrenciye bilinçli ve tekrarlı biçimde olumsuz davranışlarda bulunmasıdır (Olweus, 1993).

Zorba: Bilinçli olarak bir süre zarfında, bir veya birden fazla kişiye rahatsız edecek olumsuz eylemlerde bulunan bireylerdir (Olweus, 1993).

Kurban: Kendilerinden psikolojik ve fiziksel yönden daha güçlü öğrencilerin zorbalığına maruz kalan ve zorbalık davranışlarına karşı çıkamayan bireylerdir (Olweus, 1993).

Zorba/kurban: Bu kişiler zorbalık davranışlarını yapan ve aynı zamanda zorbalığı maruz kalan bireylerdir (Olweus, 1993).

Seyirci: Zorbalık davranışına maruz kalmayan fakat zorbayı ve kurbanı gözlemleyen bireylerdir (Olweus,1993).

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Araştırmanın bu bölümünde konuyla ilgili kuramsal çerçeve ve ilgili araştırmalar incelenmiştir.

2.1. Zorbalık

Öğrencilerin okullarda yaşadıkları, saldırganlığın sıklıkla görülen türü olan zorbalıkla ilgili öncü araştırmalar Heineman (1973) ile başlamıştır. Bu çalışmalara rağmen 1990'lı yıllara kadar uzlaşılan genel bir tanım bulunamamıştır (Olweus, 1993; Smith ve ark., 2004). Okul zorbalığı ile ilgili ilk tanımlamalar ve alandaki ilk bilimsel araştırmalar Olweus tarafından yapılmıştır. Olweus (1993) araştırmalarının ilk zamanlarında okul zorbalığı terimini, bir grubun bir diğer gruba veya bireye karşı gösterdiği saldırganlık ve şiddet olarak açıklanan “mobbing” kavramıyla açıklamıştır. Daha sonra 1980'li yıllarda mobbing kavramının net olarak okul zorbalığı ifadesini açıklayamadığını ifade ederek, mobbing yerine daha farklı bir terim olan “bullying” sözcüğünü tercih etmeye başlamıştır (Olweus, 1993).

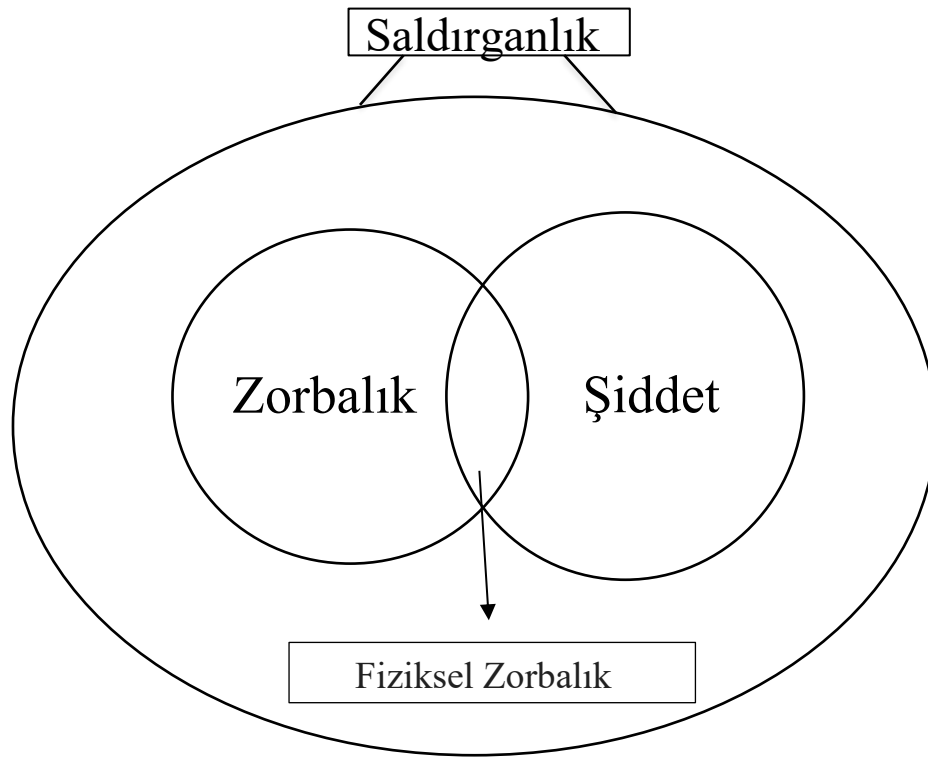
Zorbalık ile ilgili birçok çalışma yapmış olan Olweus (1993) tanımını, bir veya daha fazla kişinin kendilerine göre daha zayıf kişilere bilinçli ve tekrarlı bir şekilde olumsuz davranışlarda bulunması şeklinde açıklamıştır. Rigby (1999) de kendi tanımında fiziksel olarak güçlü birey veya bireylerin fiziksel olarak daha zayıf bireylere yönelik yaptığı, tekrarlı psikolojik ya da fiziksel işkence olarak açıklamıştır. Başka bir araştırmasında da zorbalığı daha kapsayıcı şekilde planlı bir kötüye kullanma şeklinde ifade etmiştir (Rigby, 2002). Yukarıdaki açıklamalar dikkatli bir şekilde analiz edildiğinde zorbalığı açıklayan ifadelerde bulunan ortak özelliklerin bilinçli olması, tekrar etmesi ve zorbalığa dâhil olan kişiler arasında güç farkı olması sayılabilir.

2.1.1. Zorbalık, saldırganlık ve şiddet ilişkisi

Zorbalığın literatürde sıklıkla bazı terimlerinin yerine kullanıldığı, bu terimlerin de sıklıkla birbirine karıştırıldığı bilinmektedir. Zorbalık kavramı ile karıştırılan bu terimlerden birincisi olan saldırganlık, bir kişiye veya nesneye zarar vermek niyetini içeren olumsuz bir

davranış türü şeklinde ifade edilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2004). Bilgilerden de görüldüğü gibi saldırganlık, zorbalık ve şiddet kavramlarını içine alan daha geniş bir küme olarak değerlendirilmektedir.

Zorbalık yerine sık sık kullanılan bir başka terim ise şiddet terimidir. Şiddet terimi zorbalıktan ayrı olarak bir kişinin fiziki güç veya bir obje yardımı ile başka bir kişiyi yaralaması veya bu kişiye zarar vermesi şeklinde açıklanmaktadır (Olweus, 1999). Okullarda meydana gelen akran zorbalığının fiziksel açıdan zarar vermek niyetiyle çocuklar tarafından yapılan fiziksel türdeki kavga etmek, çelme takmak, tekme atmak, ittirmek, vurmak vb. davranışları ayrıca şiddet kavramı çerçevesinde de açıklanmaktadır. Fakat zorbalığın şiddetten farklı bir şekilde fiziksel olmayan türlerde de ortaya çıktığı görülmektedir. Olweus (1999) akran zorbalığının şiddet ve saldırganlık kavramları ile olan bağlantısında benzer ve farklı noktaların olduğunu belirtmiştir. Zorbalık, şiddet ve saldırganlık kavramları arasındaki ilişki aşağıda ifade edilmiştir.

Şekil 1.1. Saldırganlık, Şiddet ve Zorbalık Terimleri Arasındaki İlişki (Olweus, 1999).

Yukarıdaki modelde de ifade edildiği şekliyle şiddet, bir veya birden fazla kişiye güç kullanarak fiziksel ya da psikolojik olarak zarar görmesine sebep olan, saldırganlığın eyleme

geçmiş bir türü olarak değerlendirilmektedir. Fakat zorbalık, sadece fiziksel değil sözel ya da ilişkisel gibi farklı kategorilerde de kendisini gösterebilmektedir (Pişkin, 2002).

2.1.2. Zorbalık Türleri

Zorbalık davranışları bağlamında incelenen davranışların kategorilere ayrılmasında araştırmacılar arasında bazı fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bu konuda ilk araştırmalarında Olweus (1993) zorbalığı fiziksel ve sözel olarak ikiye ayırmıştır. Fakat yıllar sonra gelen diğer araştırmalar ile Olweus (1997) eski kategorileri daha da kapsayacak şekilde doğrudan ve dolaylı olmak üzere yeni bir kategori geliştirmiştir.

Zorbalık ile ilgili yaptığı araştırmalarla öne çıkan Dupper (2013) ise zorbalığı beş kategoride incelemiştir. Bunlar; fiziksel, sözel, ilişkisel, siber ve cinsel zorbalık olarak farklı kategorilere ayrılmıştır. Pişkin (2005) ise zorbalığı türlerine göre ayırırken Dupper'den farklı olarak fiziksel, sözlü, dışlama, dedikodu yayma ve kişinin malına ve eşyalarına hasar verme şeklinde beş kategoride incelemiştir.

Yukarıda belirtilen zorbalık türleri göz önüne alındığında bu araştırmada seyirci olan kişilerin gözlemlediği zorbalık türlerinden genel olarak kabul gören fiziksel, cinsel, ilişkisel ve sözel zorbalık ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Fiziksel zorbalık: Bu zorbalık türü zorbanın kurban hiçbir şey yapmadığı durumda dahi onun hareketlerine aşırı ve tekrarlı bir biçimde fiziksel olarak itirme, yumruk atma, tekme atma, çelme takma veya vurma gibi olumsuz davranışlarda bulunması şeklinde açıklanabilir (Cole ve ark., 2006).

Sözlü zorbalık: Cole ve arkadaşları (2006) bu zorbalık türünü zorbanın küçük düşürücü biçimde kurbanla dalga geçme ya da kurbanı lakap takma davranışları olarak ifade etmektedir. Gökler (2009) yaptığı çalışmada, zorbalık türlerinden bireyde en çok iz bırakan türün fiziksel zorbalık gibi görünmesine rağmen öğrencide bıraktığı etki bakımından en uzun ve negatif olanın sözel zorbalık olduğunu değerlendirmektedir.

İlişkisel zorbalık: Zorbalığın bu türü farkına varılması ve gözlenmesi en zor olan türdür (Olweus, 1993). İlişkisel zorbalık diğer türlerle zaman zaman karıştırılabilmektedir. Örneğin bir kişi ile dalga geçmek sözel zorbalık kategorisinde değerlendirilse de dalga geçmenin sonucu olarak kişinin arkadaş grubu içinde yalnız bırakılması ya da dışlanması da görüldüğü için ilişkisel ya da sosyal zorbalık olarak da ifade edilebilmektedir (Coloroso, 2003; Olweus, 1993).

Cinsel zorbalık: Sözel ya da fiziksel yollarla gerçekleştirilen sarkıntılık, elle taciz,

cinsellik içeren sözler söyleme gibi davranışlarla yapılan zorbalık türü cinsel zorbalık olarak değerlendirilmektedir (Doğan - Ateş ve Yağmurlu, 2010; Kapçı, 2004; Özkan ve Çiftçi, 2010). Diğer türlere göre cinsel zorbalık, isminin verdiği olumsuz anlamla birlikte fiziksel zorbalık kadar sık rastlanmayan ancak üzerinde önemli durulması gereken olumsuz durum ve davranışları da kapsamaktadır (Duncan, 1999).

Siber zorbalık: Bir kişi veya grubun bilişim ve iletişim teknolojilerini diğer bireylere zarar vermek amacıyla kötü niyetle ve tekrarlı biçimde kullanması olarak tanımlanmaktadır (Ekşi, 2012). Siber zorbalık başkalarının e-postalarını izinsiz okuma veya kişisel şifrelerini kullanma, çok ciddi içerikli mesajlar (ölüm tehdidi, küfür, hakaret vb.) gönderme, utandırıcı mesajlar gönderme, kurbanın utandırıcı resimlerini çekme ve bunları yayma gibi eylemleri içermektedir (Eroğlu, 2011).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi zorbalığın sadece bir türünün bulunmadığı, birçok farklı zorbalık türünün olduğu ve bu türlerin de birbirlerinden farklı zorbalık davranışları bulundurduğu görülmektedir. Fakat zorbalık davranışlarını ve bu çalışmanın temelini oluşturan seyircilerin davranış örüntülerini anlamak için zorbalık türleri ile birlikte zorbaca davranışlara bir şekilde etkisi bulunan zorbalık statülerinin de incelenmesinde yarar vardır. Aşağıdaki bölümde zorbalık rolleri/statüleri ile alakalı bilgilere değinilmiştir.

2.1.3. Zorbalık Roller

Zorbalığa dahil olan kişi ya da kişilere yönelik yapılan tanımlar incelendiğinde; kendilerinden güçsüz kişilere yönelik zorbaca eylemlerde bulunan bireylere “zorba”, kendilerinden güçlü kişilerin zorbalıklarına maruz kalan, zorbalık davranışlarına karşı çıkamayan bireylere “kurban”, zorbalık davranışlarını yapan ve aynı zamanda zorbalığa maruz kalan bireylere “zorba/kurban” ve zorbanın hedefi olmayan fakat hem zorbayı hem de kurbanı izleyen bireyler ise “seyirci” şeklinde ifade edilmektedir (Midgett ve ark., 2017; Olweus, 1997).

Bu geleneksel zorbalık rollerinin dışında zorbalığı daha geniş bir perspektiften inceleyen bir model oluşturulmuştur. Bu model ilk kez bu konuda çalışma yapan Salmivalli ve arkadaşlarının (1996) açıkladığı *Katılımcı Rolü Modelidir*. Salmivalli' (1999), zorbalık problemlerinin meydana geldiği bir ortamda, öğrencilerin çoğunun çevresinde yaşananların farkında olduğunu ifade etmiştir. Ortamda bulunan bu kişiler, zorbalık davranışlarını devamlı gözlemlerler ve bu davranışlara yönelik pozitif veya negatif bir tutuma sahip olurlar. Okuldaki öğrencilerin büyük bölümü zorbalık durumlarına aktif şekilde katılmasa da bu davranışların

başlaması veya devam etmesini mümkün sağlayacak tutum ve davranışlar sergileyebilirler.

Seyircilerin rolleri üzerinde çalışan Salmivalli (1999) yaptığı araştırmalardan sonra bu rolleri genel olarak altı başlıkta toplamıştır. Zorbalığı izleyenlerden zorbalık davranışlarına etkin bir şekilde katılan fakat genelde başlatan olmayan kişiler “yardımcılar”; destek veren, fakat etkin bir şekilde dâhil olmayanlar “destekleyiciler”; zorbalığa sempati duyan fakat net bir şekilde desteklemeyenler “pasif destekleyiciler”; yaşananları izleyen ancak kimsenin tarafında yer almayanlar “seyirciler”; zorbalığa sempati duymayan ve kurbanın tarafında bulunmasının doğru olacağını bilen fakat bunu yerine getirmeyenler “olası savunucular”; ve diğer grup zorbalığa sempati duymayan ve kurbanı destek olup yardımcı olmak isteyenler ise “savunucular” şeklinde nitelendirilmiştir.

Salmivalli'nin (1999) bu tanımlarının yanında zorbalıktaki var olan kişilerin kategorilere ayrılmasına dair farklı araştırmalar da bulunmaktadır (Pişkin, 2002; Salmivalli ve ark., 1996). Bu araştırmalarda zorbalık boyunca aktif veya aktif olmayan kişiler farklı türlerde adlandırılmıştır. Bu bölümün ardından araştırmalardan referans alınarak hazırlanan katılımcı rolleri beş grup altında değerlendirilmiştir.

2.1.3.1. Zorba

Zorbalıkta bulunan kişi veya kişilere yönelik açıklamalar incelendiğinde ortak tanımlarda anlaşıldığı görülmektedir. Buna göre kendilerinden güçsüz kişilere karşı zorba davranışlar uygulayan bireylere “zorba” denildiği görülmektedir. Bu bölümde bu role sahip kişilerin genel olarak hangi özelliklere sahip oldukları üzerinde durulmuştur.

Olweus (1993) zorbalık davranışlarını sergileyen bireylerin temel özelliklerinden birkaçını açıklarken akranlarına ve diğer kişilere yönelik karşı saldırgan davranışlar sergilemeye ve bu şekilde saldırganlık ve şiddetle ilgili davranışları sergilemeye yatkın olduklarından bahsetmektedir. Genellikle zorba rolündeki öğrencilerin yaşıtlarına karşı öfke ve saldırganlık hislerini yoğun şekilde yaşadıkları ifade edilmektedir (Olweus, 1997). Bunun nedeni olarak baskın olmayı tercih etmeleri ve yaşıtlarına karşı sahip oldukları empati yoksunluğu olduğu değerlendirilmektedir.

Geçmiş araştırmaların önemli bir kısmında zorbalık davranışları sergileyen kişilerin özgüven ve kaygı problemlerine sahip oldukları, yaşadıkları problemleri yenmek için de saldırganlık içeren eylemlerde buldukları ve liderlik özelliklerinin olduğu değerlendirilmektedir (Dupper, 2013; Olweus, 1997; Pişkin, 2002).

Özetleyecek olursak, zorbalık yapan öğrencilerin, zorbalık süresince diğer akranlarına göre şiddete karşı daha yatkın bir görüntü sergiledikleri belirtilmektedir. Aynı zamanda bu öğrencilerin kurbanı nazaran fiziken daha güçlü, daha enerjik ve daha fazla kendilerine güvendikleri görülmüştür (Olweus, 1994).

2.1.3.2. Mağdur/Kurban

Zorbalıkta bulunan birey ya da gruplar için kullanılan tanımlar incelendiğinde; fiziksel olarak kendisinden daha güçlü kişilerin olumsuz davranışlarına maruz kalan bireylere “mağdur/kurban” denildiği görülmektedir. Bu bölümde bu role sahip kişilerin genel olarak hangi özelliklere sahip oldukları üzerinde durulmuştur.

Zorbaların hedefindeki mağdurlar analiz edildiğinde genellikle saldırıya uğramaya müsait ve kendisini diğer kişilerden koruyamayan, herhangi bir yardımdan mahrum olan öğrencilerin zorbalık kurbanı olma potansiyellerinin çok yoğun olduğu değerlendirilmektedir (Olweus, 1997). Özellikle yapılan çalışmalarda (Dupper, 2013; Olweus, 1997) mağdurların büyük bir kısmının kaygılı ve düşük güven seviyesine sahip kişiler oldukları belirtilmektedir. Sullivan ve arkadaşları (2004), mağdur olan bireylerin okul başarısı, sosyal ilişkiler ve duygusal özellikler bakımından zayıf olduğunu belirtmektedirler. Bu özelliklerin yanı sıra genel olarak zorbalık davranışlarının yaşanmasından kendilerini sorumlu görürler, zorbalık davranışları devam ettikçe öz saygılarında düşüş yaşarlar ve depresyona girme ihtimalleri yükselir. Olweus (1997) genellikle mağdurların okul yönetimi ve çalışanların genelde göz ardı etmelerinin sonucu olarak okula devam etmek istemediklerini, deneyimledikleri stres, endişe ve korku nedeniyle derslerine odaklanamadıklarını, ödev yapmadıklarını ve okula hazırlıklı gidemediklerini belirtmektedir.

Özetle, mağdurların zorbalık davranışlarında utangaç, güvensiz, üzgün, endişeli ve kızgın hissettikleri veya saldırgan davranışlar gösterdikleri ve bununla birlikte düşük seviyede benlik algılarına sahip oldukları anlaşılmaktadır (Çınkır ve Kepenekçi, 2003).

2.1.3.3. Yardımcılar ve Destekleyiciler

Zorbalıkta bir şekilde bulunan birey ya da gruplara için kullanılan tanımlara incelendiğinde; zorbalığa aktif olarak dahil olan fakat genelde başlatıcı olmayanlara “yardımcılar”; zorbalığı destekleyen, fakat aktif olarak katılmayanlara ise “destekleyiciler”

denildiği görülmektedir. Bu bölümde bu role sahip kişilerin genel olarak hangi özelliklere sahip oldukları üzerinde durulmuştur.

Yardımcılar ve destekleyiciler zorbalık sürecinde zaman zaman alkışçılar-taraftarlar olarak da bilinmektedir. Bu kişiler zorbanın en yakınında bulunup onlara yardım ederek destek olmaktadır. Bu grupta bulunan kişiler, zorbalık yaşanırken yaptıkları işi yarım bırakıp mağduru etkisiz hale getirerek zorbalığa katılırlar. Bazen esas zorbanın çevrede olmadığı durumlarda kavgayı başlatır ve mağduru rahatsız ederler. Zorbalığa katılmaktan zevk alırlar fakat hiçbir zaman esas zorba olmalarına müsaade edilmeyen kişilerdir. Sadece esas zorbanın müsaade ettiği seviyeye kadar bu eylemlerini sürdürebilirler çünkü esas zorba tarafından idare edilirler. Genel olarak güçlendiriciler de yardımcıları ile ortak özellikler gösterse de genellikle zorbalara ve davranışlarına dâhil olmasalar ve yardımcı olmasalar da desteklerler. Zorbalık davranışını izlemekten zevk alırlar ve mutlu olurlar. Bunun sebebi zorbalık yaşandığı sırada zorbanın onlara karışmaması ya da unutulmasıdır. Zorbalığı destekleyen ve zorbaya yardım eden kişilerin zorbalık davranışlarına dâhil olmak, tezahürat yapmak, gülmek ve zorbayı desteklemek gibi çeşitli davranışlar sergiledikleri görülmektedir (Pişkin, 2002).

2.1.3.4. Savunucu

Zorbalıkta bulunan birey ya da gruplar için kullanılan tanımlar incelendiğinde; zorbalıktan memnun olmayan ve kurbanı yardımcı olmaya çalışan kişilere “savunucular” denildiği görülmektedir. Bu bölümde bu role sahip kişilerin genel olarak hangi özelliklere sahip oldukları üzerinde durulmuştur.

Olweus (1993), savunucuların kendi içlerinde iki gruba bölündüğünü ifade etmektedir. Bu gruplar zorbalıktan zevk almayan ve mağdurun yanında bulunması gerektiğine inanan fakat bunu gerçekleştirilmeyen “potansiyel savunucular” ve zorbalıktan zevk almayan ve mağdura yardımcı olan “mağdurun savunucuları” olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte savunucular için zorbadan en uzak duran kişilerden oluştukları ve mağdurları koruyarak zorbalık davranışlarını durdurmaya çalıştıkları ifade edilmektedir (Sullivan ve ark., 2004).

Salmivalli ve arkadaşları (1996) savunucuların belirgin ve şeffaf olarak mağduru koruyan ve zorbalığı durdurmak için zorbalık karşıtı eylemlerde bulunan öğrencilerden oluştuğunu vurgulamaktadırlar. Özetle bu roldeki kişilerin mağduru sakinleştirdiği, ona destek oldukları ve başka kişilerin de zorbalığı engellemek için mücadele ettikleri söylenebilir.

2.1.3.5. Seyirci

Zorbalık yaşanırken ortamda yalnızca zorba ve mağdurlar değil zorbayı ve zorbalık eylemlerini onaylayan ya da bu eylemlere karşı çıkamayan kişilerin de bulunduğu belirtilmektedir. Zorbalık kavramı üzerinde çalışan araştırmalarda (Olweus, 1993; Rigby, 2002; Sullivan ve ark., 2004) seyirci olan kişiler, süreçte izleyici rolüne sahip olan hem zorba hem de mağdur ile arkadaşlık yapabilen fakat zorbalığı engellemede ya da müdahale etmede pasif durumda olan kişiler olarak değerlendirilmektedir.

Sullivan ve arkadaşları (2004), zorbalık davranışlarında seyirci olan kişilerin sahip olduğu statülerin zorba ve mağdurun statülerinden nicelik bakımından daha çok sayıda olduğunu belirtmektedirler. Bu çerçevede zorbalık davranışlarında seyirci olan kişilerin etkisi göz ardı edilemeyecek kadar çok olduğu gibi alınacak tedbirlerin seçilmesinde de seyirci olan kişilerin etkilerinin analiz edilmesi sonraki çalışmalar için de yol gösterici olacaktır.

Hem ülkemizdeki hem de yurtdışındaki literatür incelendiğinde seyirci rolü tanımı ile ilgili net bir görüşün bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Salmivalli ve arkadaşları (1996) yaptıkları çalışmada zorbalık rollerini beş başlıkta zorba, yardımcı, pekiştirici, savunucu ve seyirci olarak incelemişlerdir. Fakat bu araştırmacılar uyguladıkları araştırmalarında birbirlerinden farklı sınıflamalar yapmışlardır. Bu sınıflamalarda zorbalığa seyirci olan kişilerin kendi içerisinde dört farklı kategoriye ayrıldığını belirtmişlerdir.

Mevcut gruplandırmada Jenkins ve Nickerson (2019); pekiştirici, yardımcı, dışarıdakiler, savunucular olarak sınıflandırma yolunu tercih etmiştir. Başka bir sınıflandırmada ise Sullivan ve arkadaşları (2004) taraftarlar, alkışçılar, dışarıdakiler, önleyiciler tarzında gruplandırmayı seçmişlerdir. Verilen açıklamalar göz önüne alındığında farklı araştırmacıların yapmış olduğu sınıflandırmalarda benzer ve farklı noktalar olduğu görülse de net bir anlaşmaya varamamışlardır. Fakat yine de yukarıda değinilen araştırmacılar tarafından oluşturulan seyirci rollerine ait açıklamalara aşağıda kısaca değinilmiştir:

Taraftarlar/Destekleyiciler: Bu kişiler zorbaların en yakınındaki kişiler olup zorbalara yardım ederler. Bu roldeki kişiler zorbalık yaşanırken yaptıkları işi durdurup mağduru etkisiz hale getirerek zorbalığa dâhil olurlar. Bazen esas zorba çevrede bulunmadığı zaman zorbalığı başlatır ve mağduru rahatsız ederler. Zorbalığa dâhil olmaktan hoşlanırlar fakat zorbalar tarafından hiçbir zaman esas zorba rolüne geçmelerine müsaade edilmez. Esas zorba tarafından yönetildikleri için yalnızca onun göz yumduğu kadar zorbalığa dâhil olabilirler.

Alkışçılar/Yardımcılar: Zorbalara ve onun davranışlarına dâhil olmasalar ve yardımda

bulunmasalar da onlara destek sağlarlar. Bu roldeki kişiler lider özelliklerine sahip değillerdir fakat zorbalığa tezahürat yaparlar. Zorbalık davranışı gerçekleşirken destek verirler. Zorba, davranışı sırasında onlara karışmadığından zorbalık davranışını izlemekten mutlu olurlar ve zevk alırlar.

Dışarıdakiler: Dikkatin kendilerine yönelmesinden hoşnut olmazlar fakat sessiz durarak ve zorbalık davranışına karşı çıkmayarak hatta görmemezlikten gelerek zorbalığı onaylarlar ve bu yöntemle kendilerine bir kalkan sağlamaya çalışırlar. Ancak genelde zorbalık davranışlarından rahatsız olup müdahale etmek isteseler de endişeleri sebebiyle müdahale etmekten çekinirler.

nleyiciler/Savunucular: Diğer rolleri aksine zorbaya en mesafeli duran kişilerdir. Zorbalık eylemleri gerçekleşirken mağdurları koruyup zorbalığı engellemeye çalışırlar.

Özetle seyirci rolündeki kişiler, zorbalık eylemlerine seyirci olan fakat doğrudan zorba ya da mağdur olarak bulunmayan kişilerdir. Seyirci olan kişilerin eylemleri genelde zorbalık davranışlarının devam edip etmeyeceğini belirlemektedir. Bu sebeple seyirci olan kişiler zorbalık davranışlarında çok kritik bir role sahiptirler. Seyirci olan kişiler kendi içlerinde çeşitli gruplara blnseler de bu gruplardaki statülerinin hepsinin seyirci rolü olarak ifade edildiği anlaşılmaktadır. Mevcut çalışmada da bu sebeple sadece seyirci kavramı tercih edilmiştir.

2.2. Seyirci Olan Kişilerin Müdahale Etmesini Etkileyen Faktörler

Zorbalık durumlarında farklı farklı rol ve bu rollerin eylemleri bulunmaktadır. Bu rollerden zorbalıkta aktif bir role sahip olması beklenen seyirci olan kişilerin bu tür durumlar ile karşılaştıklarında verecekleri tepkilere veya seslerini ykseltmeme tercihlerine ilişkin birçok sebep bulunmaktadır (Kingston, 2008; Salmivalli ve Voeten, 2004). Literatürde yapılmış araştırmalar analiz edildiğinde zorbalığa seyirci olanların yardımcı olmaktan kaçınmalarına sebep olan bazı etkenler görülmektedir. Bunlar; bilişsel etkenler, sosyal etkenler ve duygusal etkenler olarak üç grupta incelenmektedir.

2.2.1. Bilişsel Faktörler

Zorbalık davranışlarını izleyen kişilerin müdahale etmeme nedenlerine dair bilişsel faktörler tutum ile öz yeterliği kapsamaktadır (Kingston, 2008).

Tutum: Tutumun zorbalığın onay görmesi veya reddedilmesinde önemli olduğu

anlaşılmaktadır (Salmivalli ve Voeten, 2004). Zorbalığı önlemek veya zorbalık davranışlarına dahil olmak gerektiği düşüncelerini benimseyen kişiler, seyirci oldukları zorbaca davranışları onaylamamakta ve bunu durdurmak için savunma eylemi sergilemeye yatkın olabilmektedirler (Latané ve Darley, 1968).

Öz Yeterlik: Seyirci olan kişilerin karşılaştıkları zorbalık durumlarına müdahale etmek açısından kendilerine yeterli derecede güvenemedikleri görülmektedir. Müdahale ederlerse bu uğraşlarının işe yaramayacağını düşünmelerinden dolayı zorbalık durumlarından uzak durmakta ya da görmezden gelmektedirler. Ayrıca bu kişilerin yeterli müdahalede bulunma yeteneğine ve desteğinden yoksun oldukları da görülmektedir (Kingston, 2008).

2.2.2. Sosyal Faktörler

Zorbalık davranışlarını izleyen kişilerin yardımda bulunmama sebeplerine dair kabul gören sosyal faktörler arkadaşlık bağları, seyircilerin sayısı ve cinsiyeti kapsamaktadır (Pozzoli ve Gini, 2012).

Arkadaşlık Bağları: Zorba veya mağdurla arkadaşlık yapmak seyirci olan kişilerin hangi tarafta bulunacaklarının bir işareti olarak düşünülmektedir. Genel olarak zorbalık durumlarında aktif olarak bulunan mağdur ve seyircinin aralarındaki ilişkinin kritik olduğu bilinmektedir (Pozzoli ve Gini, 2012). Seyirci olan kişilerin okul içinde popüler olarak ifade edilen kişilerin yaşadığı olaylara müdahale etmede çekimser kaldıkları belirtilmektedir (Kingston, 2008).

Seyirci Olanların Sayısı: Seyirci olanların sayısının artmasıyla her bir kişiye düşen sorumluluk ödevinin de azaldığını söylemek olasıdır. Fakat bu seyircilerin kişi sayısının 2-3 veya 23-24 olmasının duruma ne gibi farklılıklar katacağı ile alakalı net bir bilgiye ulaşılamamıştır (Fluke, 2016). Fakat Kingston (2008) araştırmasında zorbalığa seyirci olan izleyici miktarı yükseldikçe kişilerin bu durumun sorumluluğunu üstlenmesinin ters orantılı şekilde düştüğünü bildirmiştir.

Cinsiyet: Zorbalık durumlarında genel olarak kişisel farklılıklar göz önünde alındığında cinsiyetin zorbalık eylemleri için önemli bir etken olduğu bilinmektedir (Fluke, 2016). Erkekler ve kızlar da zorbalık durumlarında önemli rollerde bulunurlar fakat seyirci olan kızların erkek göre daha çok müdahale etme isteğine sahip oldukları sonucuna varılmıştır (Kingston, 2008). Beckford (2015) araştırmasında önceki bilgilerle tutarlı olarak kızların mağdur ile daha çok empati kurdukları için müdahalede bulunma oranlarının daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

2.2.3. Duygusal Faktörler

Zorbalık davranışlarını izleyen kişilerin neden müdahalede bulunmadıklarına dair duygusal faktörler tehlikenin yanı sıra, korku ve empati kavramlarını kapsamaktadır (Beckford, 2015; Haris ve Petrie, 2003).

Tehlike Seviyesi: Seyirci olan kişiler, zorbalık yapanlara karşı müdahale etmelerinin gerektiği koşullarda, zorbalığın mağdurdan kendilerine yönelebileceği olasılığı nedeniyle müdahalede bulunmaktan çekinebilmektedirler. Zorba faktörü nedeniyle mağdur olma veya intikam riskiyle karşılaşabildikleri gibi arkadaşlarından uzaklaşma ihtimallerinden dolayı da endişe yaşayabilmektedirler.

Korku: Kişilerin zorbalık yaşanırken neden seyirci rolünde kaldıklarıyla ilgili yapılan çalışmalarda dört neden üzerinde durulmuştur (Beckford, 2015; Evans, 2015; Haris ve Petrie, 2003). Bunlar; incinme korkusu, hedef olma korkusu, belirsizlik ve bilgi sahibi olmamalarından dolayı nasıl tepki vereceğine karar verememekten doğan korkulardır.

Empati: Zorbalık olaylarında, yüksek seviyede empatinin seyirci olan kişilerin müdahale etme davranışlarıyla ilgili bulunduğu düşünülmektedir (Jenkins ve Nickerson, 2019). Fakat araştırmalarda seyirci olan kişilerin eylemleri incelenirken empati seviyesi yüksek olmasına karşın kişilerin müdahale etme davranışını uygulamaları için önemli fakat yeterli olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Örneğin tehlike seviyesi ile konusunda zorbalığa müdahil olup zorbalığı durdurmak için çaba sarf edecek kişilerin varlığına dair inanç kişilerin müdahale etmekte tereddütte kalmalarına sebep olabilmektedir.

2.3. Empati

Zorbalığa dahil olan kişilerin özelliklerini ve eylemlerini analiz eden çalışma sonuçları bütün olarak incelendiğinde zorbalık eylemleri ile bireylerin empati seviyeleri arasında bir bağ olduğu görülmektedir (Filiz, 2009). Alanyazın incelendiğinde empatinin uzun ve değişikliklere uğramış bir tanım tarihi vardır. İlk olarak Aristo tarafından tanımlanan empatinin günümüze kadar tanımında bazı değişiklikler olmuştur (Pelendecioğlu, 2011). Empati ile ilgili birçok araştırma yapan Carl Rogers'a göre empati bireyin kendisini iletişimde olduğu bireyin yerine koyması, yaşanan olaylara o kişinin bakış açısıyla odaklanabilmesi, düşüncelerini ve hislerini düzgün bir şekilde anlayabilmesi ve bu süreci tekrar ona aktarabilmesidir (Rogers, 1975).

Zorbalıkla ilgili alanyazında, zorbaların diğer kişiler ile empati kurma yeteneklerinden mahrum kaldıkları, tolerans seviyelerinin düşük olduğu, diğer kişilerin haklarına ve duygularına yönelik saygısız ve ilgisiz davrandıkları, bu eylemleri baskı kurmak ya da “baskınlığı sürdürmek” için kullandıkları ve mağdurlara yönelik empatik olmadıkları yönünde sonuçlar mevcuttur (Olweus, 2005).

Arsenio ve Lemerise (2001) araştırmalarında zorbaların kurbanlarla empati yapabilme seviyelerinin düşük olması sebebiyle, diğer çocuklara acı ve endişe vermekten haz aldıklarını, genelde kurbanlarının kendilerini tahrik ettiklerine dair bir düşünce tarzına sahip olduklarını belirtmişlerdir (Pelendecioğlu, 2011).

2.4. Öz Yeterlik

Yeterlik, kişinin sorumluluk bölgesindeki görevlerini yerine getirebilmesi ve bu görevlerini gerçekleştirme için, ihtiyaç duyduğu bilgi, beceri ya da statüyü oynayabilme kuvvetini kazandıran niteliklerin varlığı veya yokluğu olarak tanımlanmaktadır (Balcı, 1981). Öz yeterlik ise, bireyin, verilen hedeflere varmak için gerekli aktiviteleri organize edip başarılı olarak yerine getirme kapasitesine ilişkin kendi düşüncesi, bazı sonuçlara ulaşması için ihtiyacı olan davranışları, doğru bir şekilde gerçekleştirebilmesi ile ilgili inançları olarak ifade edilmektedir (Bandura, 2002).

Kişinin öz-yeterlik inancı aşağıda belirtilen dört kaynaktan beslenmektedir (Tarakçı, 2009);

- 1) Bireyin kişisel tecrübeleri ile kazandığı deneyimlerinin bilgisi
- 2) Diğer kişilerin tecrübeleri
- 3) Sözlü ikna; kişinin bir durumla alakalı başa çıkma yolları ile ilgili aldığı öneriler
- 4) Fizyolojik ve psikolojik durumlar.

Birey öz-yeterliğini değerlendirirken korku, endişe ve kaygı düzeyini kontrol altında tutabilmesi öz-yeterlik algısının olumlu gelişimini etkilemektedir. Öz-yeterliği pozitif veya negatif etkileyen tüm bu olaylar psikolojik özelliklere bağlı olmaktadır (Tarakçı, 2009).

2.5. Zorbalığa Seyirci Müdahale Modeli

Latané ve Darley (1970) zorbalığı izleyen kişilerin hangi duygulara ve düşüncelere sahip olduğunu, ne gibi davranışlarda bulduklarını anlayabilmek için “Seyirci Müdahale

Modeli”ni geliştirmişlerdir. Böyle bir model oluşturma fikri ise Kitty Genovese’nin uzun bir zaman dilimi içerisinde bir suçlu tarafından taciz edilmesi ve öldürölmesidir. Tüm bunlar yaşanırken olanları izleyen fakat müdahalede bulunmayan, yardım etmeyen çok sayıda kişinin olaydaki etkileri ve olayla ilgili düşünceleridir. Bahsedilen model beş bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümler; (a) olayı fark etmek, (b) olayı acil olarak yorumlamak, (c) yardım etme sorumluluğunu kabul etmek, (d) nasıl müdahale edileceğine ya da yardım sağlanacağına karar vermek ve (e) müdahale kararını uygulamaktır (Edridge, 2017; Taylor, 2017).

Darley ve Latané (1968) seyirci olan kişilerin acil bir durumda zorbalığa müdahalesine değinen birçok araştırma yapmıştır. Bu araştırmalar arasında zorbalık durumlarında seyirci faktörü üzerine odaklanan araştırmalar göze çarpmaktadır.

Zorbalığı izleyen seyircilerin nedenlerini anlamak için Latané ve Darley’in (1970) oluşturduğu modelin, öncelikle lisede öğrenim gören öğrencilerin yaşadıkları zorbalık ve cinsel istismar üzerine geliştirildiği, daha sonra ise Nickerson ve arkadaşları (2014) tarafından zorbalık çerçevesinde karşılaşılan eylemlere yardımcı olmak niyetiyle de düzenlemeler yaparak kavramsallaştırmışlardır. Sonuç olarak Jenkins ve Nickerson (2019) özellikle ortaokul öğrencilerinin zorbalık eylemlerine odaklanarak bu planı yeniden şekillendirmiş ve yeniden yapılandırmıştır. Bu model bölümler halinde aşağıda listelenmiştir.

Modelin ilk bölümü “*ters giden durumu fark etme*” dir. Modelin bu bölümü bir durumun, zorbalığın doğrudan veya dolaylı şekilde algılanmasını ve durumu anlayabilmek için de duruma odaklanmasını gerektirmektedir (Nickerson ve ark., 2016). Modelin ikinci bölümü, “*olayın müdahale gerektirdiğine karar verme*” olarak belirtilmiştir. Bu bölüm aslında en önemli adım olarak değerlendirilmektedir. Bunun nedeni olarak kişilerin bir durumun farkına vardıldıktan sonra, bu durumun yardım veya müdahale etmeye değer önemli bir olay olarak görmeleri gerektiği gösterilmektedir (Latané ve Darley, 1970). Modelin üçüncü bölümü olan “*yardım etme sorumluluğunu belirlemek*” de seyirci olan kişilerin yaşanan olay karşısında kendi sorumluluklarını onayladıkları düşüncesinden gelmektedir (Latané ve Darley, 1970). Dördüncü bölüm ise “*nasıl müdahale edeceğine karar verme*” olarak açıklanabilir. Bu bölümde yardımcı olmak için kararlı duran kişilerin nasıl müdahalede bulunabileceği, müdahale yöntemlerini seçmeleri konusunda belirli bir bilgi birikime sahip olmaları gerektiği belirtilmektedir (Latané ve Darley, 1970). Modelin beşinci ve son kısmı da “*seçilen müdahale kararını uygulama*” aşamasıdır. Seyircinin artık izlenen durumlara sessiz kalmayarak yardım etmek amacıyla hareket etmesini kapsamaktadır (Latané ve Darley, 1970). Seyirci olan bir kişi ilk dört bölümü

doğru bir Şekilde bitirdiyse ve nasıl m¼dahale edeceği kararını verdiyse kalan son seğenek geręek davranıŐa d¼n¼Őt¼rmektir. Fakat bu b¼l¼me kadar biręok sıkıntı atlatılmıŐsa da seyirci olan kişinin deneyimleyeceği endişe ve adrenalin d¼zeyi bu b¼l¼m¼n daha zorlu geğmesine sebep olabilmektedir.

2.6. İlgili Araştırmalar

Bu baŐlık altında sırasıyla zorbalıkla ilgili yapılan araştırmalar, zorbalıkla ilgili yurtdışında yapılan araştırmalar, zorbalıkla ilgili T¼rkiye’de yapılan araştırmalar, zorbalıkta seyirci rol¼ ile ilgili yapılan araştırmalar, zorbalıkta seyirci rol¼ ile ilgili T¼rkiye’de yapılan araştırmalar ve zorbalıkta seyirci rol¼ ile ilgili yurtdışında yapılan araştırmalar baŐlıklarına yer verilmiştir.

2.6.1. Zorbalıkla İlgili Yapılan Araştırmalar

Bu b¼l¼mde zorbalık ile ilgili yurt içi ve yurt dışında yapılan araştırmalara yer değinilmiştir. Alanyazın incelendiğinde zorbalıkla ilgili yurt içi ve yurt dışında yapılan hem ilişkisel hem de zorbalığı önlemeye y¼nelik geliştirilen m¼dahale programlarının test edildiği araştırmalara yer verilmiştir.

2.6.1.1. Zorbalıkla İlgili Yurtdışında Yapılan Araştırmalar

Zorbalık ile ilgili yurtdışında yapılan araştırmaların betimsel ve zorbalığı önlemeye y¼nelik deneysel araştırmalardan meydana geldiği g¼r¼lmektedir. Bu araştırmalardan bazıları kısaca ¼zetlenmiŐtir.

Zorbalık sıklığı ile ilgili yapılan ęeŐitli araştırmalar bulunmaktadır. Yakın zamanda D¼nya Sağlık ¼rg¼t¼’n¼n değişik ¼lkelerden 219.460 ¼đrenciyle yaptığı uluslararası bir ęalıŐmada ise araŐtırmadan ¼nceki iki ay boyunca ¼đrencilerin %11’i kurban olarak ve %8.5’i zorba olarak en az d¼rt veya altı kez zorbalığa katıldığını bildirmiştir (Inchley ve ark., 2016). Bu ęalıŐmalardan Amerika kıtasında yapılan ęalıŐmalar incelendiğinde 2016 yılında ABD’de 12-18 yaş arasındaki ¼đrenciler arasında, zorbalığa maruz kalma oranlarının 1000 ¼đrenci baŐına 29 ve okul dışında ise 1000 ¼đrenci baŐına 24 olduğu bulunmuştur (Musu-Gillette ve ark., 2018). Trach ve arkadaşları (2010) tarafından 4-11. sınıflardan 9397 Kanadalı ¼đrenci ile yapılan araştırmada, ¼đrencilerin %68’inin son ¼đretim yılında okul ortamında zorbalığa seyirci

olduğu belirlenmiştir. Öğrenciler en çok sözel ve ilişkisel zorbalığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Erkeklerin daha çok fiziksel ve sözel zorbalığa, kızların ise ilişkisel zorbalığa dâhil oldukları görülmüştür. Nansel ve arkadaşları (2001) ABD’de yaptıkları bir çalışmada ortaokul öğrencilerinin toplam %29.9’u zorba (%13.0), kurban (%10.6) veya her ikisi (%6.3) olarak bazen veya sık sık zorbalığa katıldığını bildirmiştir. Öğrencilerin %8.5’i ‘bazen’ zorbalığa maruz kaldığını, %8.4’ü de ‘haftada bir veya daha sık’ zorbalığa maruz kaldığını bildirmiştir. Erkek öğrenciler arasında en çok görülen zorbalık türlerinin ‘fiziksel’ ve ‘sözel’ olduğu bulunmuştur. Kız öğrencilerin ise en sık sözel zorbalık ve bu tür içinde de en çok ‘dedikodu’ davranışını deneyimledikleri görülmüştür. En az görülen zorbalık türü ise iki cinsiyet için de “ırk ya da renk farklılığından dolayı hakarete bulunmak” tır. Nansel ve arkadaşları (2001) tarafından ABD’de yapılan başka bir çalışmada, ortaokul öğrencisi çocukların %24.1’i geçen okul yılında ‘en az bir kez’ zorbalık yaptığını bildirmiştir. Son okul yılında ‘en az bir kez’ zorbalığa maruz kaldığını bildiren öğrencilerin oranı ise %44.6 olarak bulunmuştur.

Avrupa’nın çeşitli bölgelerinde yapılan araştırmalarda da farklı sıklık oranlarına ulaşılmıştır. Fink ve arkadaşları (2017) tarafından İngiltere’de yapılan çalışmada 648 ilkokuldan 23.215 öğrenci ile çalışılmıştır. Araştırmada öğrencilerin %12’sinin başkalarına ‘bazen’ zorbalık yaptığı belirlenmiştir. Başka bir çalışmada Obermann (2011) tarafından Danimarka’daki 6. ve 7. sınıf düzeyinde 660 öğrenci ile yapılan çalışmada, çocukların %52’si sınıf arkadaşlarından bazılarının hâlihazırda zorbalığa zorba, kurban veya her ikisi olarak karıştığını belirtmiştir. Bir diğer çalışmada ise Baldry (2005) tarafından İtalya’da 594 ortaokul öğrenci ile yapılan çalışmada, 12-16 yaş arası her 4 kızdan birinin ve neredeyse her 3 erkekten birinin son 6 ay içinde 'birçok kez' zorbalığa maruz kaldığını ortaya koymuştur. Ayrıca bu çalışmada her 5 erkekten birinin ve her 10 kızdan birinin de başkalarına zorbalık yaptığı bulunmuştur. Fekkes ve arkadaşları (2005) tarafından Hollanda’da 32 ilkokuldan 2766 öğrencinin katıldığı çalışmada, 9-11 yaş aralığındaki öğrencilerin %16’sının zorbalığa maruz kaldığı, %5.5’inin ise zorba rolüne girip başkalarına zorbalık yaptığı belirlenmiştir. Öğrencilerin büyük bir kısmının isim takma (%30.9), dedikodu (%24.8), gruptan dışlama veya gruba almama (%17.2) ve tekmeleme-vurma (%14.7) davranışlarına maruz kaldıkları görülmüştür. Erkekler ‘fiziksel zorbalığı’ kızlar ise ‘dedikodu’ ve “dışlama ya da göz ardı etmeyi” daha çok deneyimlediklerini ifade etmişlerdir. Araştırmada neredeyse her gün zorbalığa uğradığını ifade eden öğrencilerin son bir ayda en çok maruz kaldıkları zorbalık davranışları sırasıyla isim takma (%90.3), dedikodu (%89.1), gruptan dışlama veya gruba

almama (%60.8), alay etme (%74.3), tekmeleme-vurma (%63.1) ve eşyaların izinsiz alınması (%37.3) olarak bulunmuştur. Öğrencilerin en çok uyguladıkları zorbalık davranışları ise isim takma (%27.1), dedikodu (%17.5), alay etme (%18.7), gruptan dışlama veya gruba almama (%14.7) ve tekmeleme-vurma (%14.7) olarak bulunmuştur. Erkeklerin kızlara göre isim takma, alay etme ve tekmeleme-vurma davranışlarını daha çok uyguladıkları bulunmuştur.

İtalya'da Genta ve arkadaşları (1996) tarafından yapılan çalışmada ilkokul ve ortaokul düzeyindeki 17 okuldan 1379 öğrenci yer almıştır. Araştırmacılar öğrencilerin %46'ya varan oranda zorbalığa uğradığını ve %23'ünün düzenli olarak aktif bir şekilde zorbalık yaptığını bulmuşlardır. Çalışmada ilkokul öğrencilerinin %7-9'unun ortaokul öğrencilerinin ise %4-7'sinin, "haftada en az bir kez" başkalarına zorbalık yaptığı tespit edilmiştir. En sık görülen zorbalık türlerinin ilkokullarda 'lakap takma' ve 'fiziksel darp', ortaokullarda 'lakap takma' ve 'o kişi hakkında söylentiler yayma' olduğu belirlenmiştir. Fiziksel olarak darp etmenin özellikle erkek çocuklarda daha sık görüldüğü tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan kızlarda en sık görülen zorbalık türünün 'söylenti' olduğu bulunmuştur. Bu zorbalık türü yaklaşık %32 ile ortaokullu kızlar için ilk sırada tespit edilmiştir. Yaşanan diğer yaygın zorbalık biçimleri ise tehdit etme, eşyaları izinsiz alma ve gruptan dışlamadır.

Olweus tarafından Norveç'te ülke genelinde yapılan araştırmalarda farklı sıklık oranları bulunmuştur. Bu araştırmaların ilki Olweus'un 1991 yılında Norveç'te 130.000 öğrenci ile yaptığı çalışmadır. Bu çalışmada ilkokul ve ortaokuldaki çocukların %11'inin düzenli olarak zorbalığa uğradığı ve %7'sinin diğer çocuklara düzenli olarak zorbalık yaptığı bulunmuştur. Araştırmada zorbalık türleriyle ilgili de verilere ulaşılmıştır. Buna göre fiziksel yolla yapılan zorbalığın erkekler arasında daha yaygın olduğu bulunmuştur. Erkek öğrencilerin aksine kızların genellikle iftira, gruptan dışlama, dedikodu ve söylenti gibi daha incelikli ve dolaylı zorbalık türlerini kullandıkları görülmüştür. Olweus'un bir diğer araştırması ise 1993 yılında yapılan ve katılımcıların %15'inin "ara sıra" veya "daha sık" zorbalığa uğradığını bildirdiği çalışmadır. Araştırmada öğrencilerin %15'i bazen, %5'i ise birkaç yıl süresince zorbalık davranışlarına katıldığını ifade etmiştir.

Zorbalığın yaş ve cinsiyet ile ilişkisi üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır ve bu çalışmalarda farklı oranlara ulaşılmıştır. Örneğin 2006 yılında yapılan 'Okul Çağındaki Çocuklarda Sağlık Davranışları' araştırması, 13 yaşındaki çocuklar arasında dünya çapında zorbalığın görülme sıklığının erkeklerde %8.6 ile %45.2 arasında, kızlarda ise %4.8 ile %35.8 arasında değişmekte olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada en yüksek oranlar

Litvanya'dayken en düşük oranlara sahip ülke İsveç olarak rapor edilmiştir. Birleşik Krallık incelendiğinde, Galler'de erkeklerin %14 kızların ise %13.7'sinin zorbalığa katıldığı, İngiltere'de ise bu oranların erkeklerde %16.5, kızlarda ise %12.1 olduğu bulunmuştur (Vanderbilt ve Augustyn 2010). DSÖ'nün (2003) 35 ülkede yaptığı araştırmaya göre 13 yaşındaki öğrenciler arasında erkeklerin %17.8'i ve kızların %11.6'sı diğerlerine sık sık (iki veya daha fazla) zorbalık yaptığını belirtirken, erkeklerin %17.8'i ve kızların %15.1'i de sık sık zorbalığa maruz kaldığını bildirmişlerdir (Craig ve Harel, 2004).

Fink ve arkadaşları (2017) tarafından İngiltere'de ilköğrencileri ile yapılan araştırmada erkeklerin (%17), kızlara göre (%8) daha çok zorbalık yaptıkları görülmüştür. Bu araştırmada ayrıca özel gereksinimli, yaşça daha küçük ve siyahi öğrencilerin daha çok zorbalık yaptığı bulunmuştur. Yakın dönemdeki başka bir çalışmada ise Ortega ve arkadaşları (2009), 12-14 yaşları arasındaki öğrenciler ile yaptıkları çalışmalarında doğrudan yapılan zorbalığa maruz kalma oranının dolaylı yoldan yapılan zorbalığa maruz kalma oranına göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Dolaylı zorbalığa maruz kalma açısından cinsiyet farkı bulunmazken doğrudan zorbalığı erkeklerin daha çok tercih ettiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Fekkes ve arkadaşları (2005) tarafından Hollanda'da 2766 ilköğretim öğrencisi ile yapılan çalışmada, zorbalığa uğrama açısından kızlar ve erkekler arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ancak erkeklerin kızlara göre daha çok zorbalık yaptıkları belirlenmiştir. Ayrıca kızların daha çok kızlar tarafından, erkeklerin de çoğunlukla erkekler tarafından zorbalığına maruz kaldıklarını belirttikleri görülmüştür. Yaş bakımından yapılan değerlendirmede daha küçük sınıflarda okuyan öğrencilerin kendilerinden büyük sınıflarda okuyan öğrencilere kıyasla daha çok zorbalığa uğradığı görülmüştür. Başkalarına zorbalık yapmak ve yaş arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Baldry (2005) tarafından İtalya'da ortaokul öğrencileri ile gerçekleştirilen çalışmada ise Avrupa'daki diğer çalışmalara paralel olarak erkeklerin hem zorba hem de kurban olarak zorbalıkla ilgili olaylara kızlardan daha fazla karıştıkları belirlenmiştir. Atlas ve Pepler (2003) tarafından Kanada'da 28 ilkökul ve ortaokul öğrencisi ile yapılan çalışmada, başkalarına zorbalık yapmada erkeklerin ve kızların benzer oranlara sahip olduğu, buna karşılık erkeklerin kızlara göre zorbalığa daha çok maruz kaldığı saptanmıştır. Rivers ve Smith (2006) yaptıkları bir çalışmada, 7.000 ilkökul ve ortaokul öğrencisi ile çalışmışlardır. Araştırmada erkeklerin daha çok fiziksel zorbalığı, kızların ise dolaylı zorbalığı tercih ettikleri görülmüştür. İlkokul öğrencilerininin fiziksel (%53.4), dolaylı (%43.8) ve sözel (%80.4) zorbalık türlerini ortaokul öğrencilerine göre daha yaygın şekilde

kullandıkları görülmüştür.

Zorbalık ile ilgili yurt dışında yapılan araştırmalar incelendiğinde araştırmacıların büyük kısmının ortaokul grubu ile çalışma yaptıkları, erkeklerin genel olarak kızlara göre hem zorba hem de kurban olarak zorbalık olaylarını daha çok deneyimledikleri anlaşılmaktadır. Zorbalık türü açısından bakıldığında ise erkeklerin daha çok fiziksel, kızların ise sözel ve ilişkisel zorbalık yaptıkları görülmüştür.

2.6.1.2. Zorbalıkla İlgili Türkiye’de Yapılan Araştırmalar

Akran zorbalığı ile ilgili Türkiye’de yapılan araştırmalarda gün geçtikçe artış olduğu görülmektedir. Bu araştırmaların büyük bir kısmının betimsel çalışmalar olduğu ve daha az sayıdaki araştırmanın ise zorbalıkla başa çıkmaya ve önlemeye yönelik deneysel çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır.

İlkokul öğrencilerini temel alan zorbalık araştırmalardan biri olan Kapçı’nın (2004) yaptığı araştırmada, 4. ve 5.sınıf öğrencisi olan 299 katılımcının %40’ının zorbalık türlerinden birine maruz kaldığı belirlenirken Pişkin (2003) tarafından yapılan araştırmada ise ortaokul öğrencilerinin %35’inin kurban, %30.2’sinin zorba-kurban olduğu görülmüştür. Ayrıca Pişkin’in (2003) bu araştırmasında öğrencilerin üçte birinin, “haftada en az bir kez” zorbalığa maruz kaldığı saptanmıştır. Son olarak Dölek (2001) İstanbul’daki 9 ilkokul ve ortaokuldan seçilen 659 öğrenci ile çalışmış, araştırmada kurban rolündeki öğrencilerin oranı %8.1 olarak bulunmuştur. Araştırmada zorba olan öğrencilerin oranının ise kızlarda %2.5; erkeklerde %6.3 olduğu tespit edilmiştir. Öğrenciler arasında en çok gerçekleşen zorbalık davranışları ise sırasıyla “alay etme”, “gruplara almama” ve “görmezden gelme” olarak ifade edilmiştir. Fiziksel zorbalık türlerine, diğer zorbalık türleri ile karşılaştırıldığında daha az rastlanmıştır.

Lise öğrencileri üzerinde zorbalıkla ilgili ülkemizde farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki olan ve Koç’un (2006) yaptığı araştırmada lisede eğitim gören öğrencilerin zorbalığın çoğunlukla okul içinde (%72) ve daha düşük oranda da okul dışında (%28) meydana geldiğini, okul içerisinde ise okul koridorlarında ve en az da okulun tuvaletlerinde meydana geldiğini belirtmektedirler. Ayrıca çalışmada erkekler kızlara göre zorbalığın hem okul içi hem de okul dışı alanlarda daha fazla gerçekleştiğini bildirme düşüncesindeyken, kız ve erkekler okulun koridorlarında zorbalıkla yakın oranlarda karşılaştıklarını bildirmişlerdir. Lise öğrencileri ile ilgili yapılan bir diğer çalışmada Pişkin ve Ayas (2005) tarafından öğrencilerin son altı ayda en az bir kez deneyimledikleri zorbalık türlerinin sözel (%16.9) ve fiziksel (%15.3)

olduğu bulunmuştur. Zorbalar ise, son altı ayda en az bir kez sözel (21.2), fiziksel (%20.2) ve gruptan dışlama (%8.6) türlerini uyguladıklarını belirtmişlerdir.

Ergül (2009), zorbalık kavramını grup süreci olarak incelediği araştırmasında zorbalığa değişik rollerle dâhil olan kişilerin belirlenmesi ve bu kişilerin rollerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığının araştırılmasını amaçlamıştır. Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında, öğrencilerin %11.5'inin zorba, %10.9'unun yardımcı-destekleyici, %21.1'inin savunucu, %20.9'unun izleyici ve %9.72'sinin kurban olarak zorbalığa dâhil olduğunu göstermektedir. Cinsiyet açısından bakıldığında ise erkeklerin zorbalık davranışlarında genellikle zorba, yardımcı-destekleyici ve kurban, kızların ise savunucu ve seyirci olarak dâhil olduğunu göstermiştir.

Lise öğrencilerini temel alan başka bir çalışmada ise İrfaner (2009) öğrencilerin yarıya yakınının yaşamlarında en az iki defa zorbalığa uğradığını belirlemiştir. Araştırmada öğrencilerin en fazla maruz kaldıkları zorbalık türleri sırasıyla duygusal zorbalık, sözel zorbalık ve fiziksel zorbalık olarak bulunmuştur. Çalışmaya dâhil olan öğrencilerin %26'sı ayda bir, %8.8'i ise ayda 2-3 defa zorbaca davranışlar sergilemektedir. Son olarak Bayraktar (2009) tarafından Kuzey Kıbrıs ve Türkiye'de 13-18 yaş arası 1053 ergenle yapılan çalışmada erkeklerin daha çok fiziksel ve ilişkisel zorbalık yaptığı, kızların ise daha çok alay etme şeklinde sözel zorbalık yaptıkları görülmüştür. Öğrencilerin zorbalık yapma puanlarının en yüksek 8.sınıfta, zorbalığa maruz kalma puanlarının ise en yüksek 9-10.sınıf arasında artış gösterdiği belirlenmiştir.

Burnukara ve Uçanok (2012) tarafından, İskenderun ve Ankara'daki 6 okulun ortaokul ve lise kademelerinden seçilen 868 öğrenci ile yapılan çalışmada öğrencilerin %17.2'sinin kurban rolünde ve %9.6'sının da zorba/kurban statüsünde olduğu, öğrencilerin %31.9'unun zorbalığa karıştığı bulunmuştur. Yapılan çalışmada kızlar ilişkisel, erkekler ise fiziksel zorbalığa daha fazla maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan erkeklerin kızlara göre korkutma/sindirme, fiziksel saldırı ve kişisel eşyalara saldırı yoluyla zorbalık türlerini daha çok tercih ettikleri bulunmuştur. Araştırmada erkek öğrenciler kız öğrencilerle kıyaslandıklarında, erkek öğrencilerin daha çok zorbalık yaptıkları belirlenmiştir. Diğer taraftan zorbalığa maruz kalmanın ortaokul yılları boyunca azalma eğilimi gösterdiği, bu verilerin ortaokuldan lise geçişinde (9. sınıf) anlamlı hale geldiği belirlenmiştir.

Yukarıda zorbalığı konu alan araştırmalar incelendiğinde bazı araştırmaların ilişkisel olduğu, diğerlerinin de zorbalığı önlemeye veya zorbalığa müdahaleye yönelik deneysel

araştırmalar olduğu anlaşılmaktadır.

2.6.2. Zorbalıkta Seyirci Rolü ile İlgili Yapılan Araştırmalar

Zorbalık ile ilgili ölkemizde ve yurt dışında yapılan araştırmalar yukarıda verilmiştir. Bu bölümde de zorbalık rollerinde biri olan ve mevcut araştırmanın da konusunu oluşturan seyirciler ile ilgili ölkemizde ve yurt dışında yapılan araştırmalar sunulmuştur.

2.6.2.1. Zorbalıkta Seyirci Rolü ile İlgili Türkiye’de Yapılan Araştırmalar

Türkiye’de gerçekleştirilen araştırmaların çoğunun zorba veya kurban odaklandığı görölmektedir. Yurt içindeki literatürde zorbalığa seyirci olan kişilerin davranışlarını araştıran Ergöl’ün (2009), Türk’ün (2018) ve Kurt-Demirbaş’ın (2020) yayımlamış olduğu tez araştırmaları haricinde bir çalışma bulunamamıştır. Fakat zorbalık bir grup süreci olarak incelendiğinde sadece zorba ve kurban odaklanan araştırmalar yeterli olmayacaktır (Jenkins ve Nickerson, 2017; Menolascino, 2016). Zorbalıkta zorba ve kurbanların dışında zorbalık davranışlarında aktif rol oynadığını bildiğimiz seyirciler de bulunmaktadır.

Ergöl (2009) yaptığı araştırmada bireylerin zorbalık olaylarında kendi rollerinin ne derecede bilincinde olduklarını ortaya koymak için kendilik ve akran bildirimini arasındaki ilişkileri incelemiştir. Araştırmanın tepkisel ve amaçlı saldırganlık bölümü ile ilgili karşılaştırma analizlerinde zorba bireylerin bilinçli saldırganlık seviyelerinin savunucu ve seyirci olan bireylerden anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Türk (2018) seyirci olan lise öğrencilerinin yapmış olduğu davranışları ve öğrencileri bu davranışlara sürükleyen süreçleri incelediği araştırmasında 358 erkek ve 239 kız olmak üzere toplam 597 katılımcıdan nicel, nitel kısmında ise 36 katılımcı ile görüşme yapılmıştır. Çalışmanın nitel sonuçları zorbalığa seyirci olma deneyiminin karmaşık bir durum olduğunu göstermiştir. Araştırmanın nicel kısmında zorbayı destekleme davranışı ile empati ve sınıf ikliminin ilişkili olduğu görölmüştür.

Kurt- Demirbaş’ın (2020) yapmış olduğu deneysel çalışmada 6.sınıfta eğitim gören öğrencilerden 12’çer kişilik iki grup oluşturulmuştur. Çalışmada deney grubuna 11 oturumluk psiko-eğitim programı uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar zorbalığı izleyen öğrencilerin zorbalığa müdahale becerilerini geliştirme psiko-eğitim programının deney grubundaki öğrencilerin zorbalığa seyirci müdahale düzeylerinde artış sağladığı ve bu artışın izleme ölçümlerinde de geçerli olduğunu göstermiştir. Bir diğer ifadeyle öğrencilerin psiko-

eğitim programından öğrendiklerini günlük hayatta uygulayabildiklerini göstermektedir.

Tüm bu araştırmalar zorbalık durumlarında seyircilerin ne kadar kritik bir role sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanında deneysel çalışmada uygulanan programın içeriği incelendiğinde zorbalığı önlemede etkili olabilecek seyircilerin müdahale becerisini adım adım ilerleyerek geliştirmek olduğu görölmektedir.

2.6.2.2. Zorbalıkta Seyirci Rolü ile İlgili Yurtdışında Yapılan Araştırmalar

Zorbalıkta seyirci rolü ile ilgili yurtdışında yapılan araştırmaların betimsel ve zorbalığı önlemeye yönelik deneysel araştırmalardan olduğu anlaşılmaktadır. Bu araştırmalardan bazılarına kısaca değinilmiştir.

Frey ve arkadaşları (2009), tarafından “Saygı Gösterme Programı” ile ilkokulda eğitim gören öğrencilere yönelik zorbalık olaylarına müdahale becerilerini geliştirmek amacıyla oyun temelli ve gözleme dayalı bir araştırma yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu araştırma ile 360 öğrencinin ve 22 öğretmenin dahil olması ile hem seyirci davranışlarını izlemek hem de programın geri bildirim için 2 yıl boyunca boylamsal çalışmalar sürdürölmüştür. Araştırma sonucunda deney grubu öğrencilerinin kontrol grubunda bulunan öğrencilere göre zorbalık problemlerine daha çok müdahale etme davranışını sergiledikleri sonuçlarına varılmıştır.

Nickerson ve arkadaşları (2014) alışmalarında, Latané ve Darley’in (1968) geliştirdiği Seyirci Müdahalesi Modeli bölümlerini 562 ortaokul öğrencisi ile uyarlama çalışmaları yapmışlardır. Bu araştırmanın sonucunda modeldeki tüm bölümlerin, bir önceki adımdan etkilendiği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte empati, zorbalık ve cinsel tacize yönelik tutumlar ile zorbalık ve cinsel taciz olaylarına yönelik farkındalıklar arasında anlamlı bir ilişki olduğu görölmüştür.

Midgett ve arkadaşlarının (2015) ortaokulda bulunan seyirci olan öğrenciler için geliştirdiği psiko-eğitim programı 90 dakika olarak hazırlanmıştır. Programın hedefi zorbalığa seyirci olan bireylerin müdahale becerilerini arttırma ve özgüvenlerini geliştirme konularına odaklanmaktadır. İçerik incelendiğinde bilgi verme, rol oynama/deneyimle ve sonuç şeklinde üç kısım bulunmaktadır. Ayrıca bu dört bölüme ulaşmak için mizah, empati, rol oynama, iletişim kurma gibi özömlerden de faydalandıkları görölmektedir. Araştırmanın sonucunda uygulanan program ile kısa sürede seyircilerin zorbalığa müdahale yeteneklerinde istenilen düzeyde bir artış olduğu bulunmuştur.

Menolascino’nun (2016) ortaokulda eğitim gören 346 öğrenci ile öğrencilerin zorbalığa

seyirci müdahalesinde empati, algılanan popülerlik ve sosyal kaygı değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizin sonuçlarında, algılanan popülerlik ile zorbalık olaylarını fark etmek arasında, sosyal kaygı ile sorumluluk almak ve ne yapılacağına karar vermek arasında da anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte empati ile zorbalık davranışları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış fakat empati ile modelin aşamaları olan olayın acil olarak yorumlanması, sorumluluk alması ve müdahale etmesi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonuçlarına varılmıştır. Özellikle, cinsiyetle ilgili açıklamalarda erkekler ve kızlar için empatinin, seyirci davranışlarında önemli yer tuttuğu sonuçlarına varılmıştır.

Fluke (2016) lise öğrencilerinin zorbalık davranışlarına karşı koyabilmeleri ve direnebilmeleri için okul zorbalığında seyircilerin önemini 239 öğrencinin verdiği yanıtlar ile analiz etmiştir. Araştırma zorbalığın beş kategorisine (fiziksel, sözel, sosyal, cinsel, siber) yönelik kısa öykülerden meydana gelmektedir. Bu çalışma ile farkındalık kazandırma, cesaretlendirme, zorbalık karşıtı tutumları savunma, müdahale yöntemlerini öğrenme ve nasıl müdahale edileceği konusunda net bir bilgilendirmenin olması gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca sonuçlarda kısa öykülere verilen yanıtlarda anlamlı farklılık bulunmasa da empati seviyelerinde artış olduğu sonucuna varılmıştır.

Jenkins ve Nickerson (2017) araştırmalarında zorbalığa seyirci müdahale modelinde bulunan beş bölümden örnek alarak zorbalık problemlerini gözlemleyen katılımcılar ile cinsiyetlerin seyirciler üzerindeki etkisi üzerine çalışmışlardır. Sonuç olarak 299 ortaokul öğrencisinin dahil olduğu çalışmaların sonucunda, zorbalığa meydana geldiğinde zorbalık davranışları ile başa çıkma ya da müdahale sürecinde akranların oldukça önemli olduğu sonuçlarına varılmıştır. Bu araştırmada güçlendirici, yardımcı, savunucu, yabancı/diğerleri olarak dört farklı seyirci kategorisi ve bu seyircilerin davranışlarına dikkat edilmiştir.

Midgett ve arkadaşları (2017) zorbalığa seyirci olan ilkökul öğrencileri için oluşturdukları kısa süreli müdahale programını 4., 5. ve 6. sınıfta bulunan toplamda 458 öğrenciye uygulamışlardır. Programın süresi 1 saat 15 dakika olup içeriğinde özellikle zorbalık seyircilerinin desteklenmesi amaçlı şov/rol çalmak, eşlik etmek, merhamet koçluğu gibi alanlarda bilgilendirmeler yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda müdahale grubunda bulunan 6. sınıf öğrencilerinin benlik saygısında ve zorbalığa müdahale becerilerinde artış olduğu, fakat 4. ve 5. sınıf öğrencileri için verilen bilgilendirmelerin ise öğrencilerin müdahale becerilerinde etkisi olmadığı görülmüştür.

Jenkins ve Nickerson (2019) araştırmalarında seyirci müdahale modelini zorbalığa göre

değiştirerek sosyal beceri ve cinsiyet değişkenleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Kullanılan model beş bölümden oluşmaktadır. Bu araştırma kapsamında 6, 7 ve 8. sınıflarda eğitim gören 299 öğrenci ile çalışma uygulanmış ve empati, iş birliği, hak arama ve özyeterlik değişkenleri ile zorbalık arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucu olarak kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre iş birliği ve empati puanlarında artış olduğu görülmüştür. Bunun yanında da bir zorbalık davranışı ile karşılaştıklarında durumu acil bir şekilde nitelendirdikleri ve zorbalığa müdahale etmeye çalıştıkları görülmüştür.

Taylor (2017), Zorbalığa Seyirci Müdahale Modeli örnek alınarak geliştirdiği ölçme aracını ilkökul öğrencilerinin verileri ile uyarlamıştır. Uyarlama çalışmalarına 300 ilkökul öğrencisi katılmıştır. Araştırmada empati ve zorbalığa dahil olma arasındaki ilişki değerlendirme boyutunda incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, var olan modelin bu ölçeğin ilkökul versiyonu için uygulanabilir olduğu görülmüştür. Verilerin analizi sonucunda ölçeğin beklenen geçerlik ve güvenilirlik sonuçlarına ulaşıldığı görülmektedir. Ayrıca empati ile seyirci müdahale modelinin bölümleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu araştırmada elde edilen bir başka sonuç ise kızların zorbalık problemlerine seyirci kalmayıp müdahale etme davranışlarını erkeklere göre daha fazla sergiledikleri görülmüştür.

Yapılan bütün çalışmalar göstermektedir ki zorbalık davranışlarında seyircilerin müdahale kısmında çok önemli etkileri bulunmaktadır. Yukarıda incelenen çalışmaların büyük kısmının seyircilere yönelik geliştirilen müdahale programları olduğu ve bu programlarda empati, sosyal kaygı ve benlik saygısı gibi farklı değişkenlerle çalışıldığı görülmektedir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu kısımda araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin analizine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada ergenlerin zorbalığa müdahale etmesini yordamada empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterliğin etkisini belirlemek amacıyla ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. İlişkisel tarama modelinde iki değişkenin sahip oldukları bağlantı gösterilmektedir, fakat bu bağlantı nedensellik açısından bilgi sağlamamaktadır (Köklü ve Büyüköztürk, 2000).

3.2. Çalışma Grubu

Çalışma, 2020-2021 eğitim öğretim yılında Van'ın bir ilçesindeki ortaokullarda eğitim gören 395 öğrenci ile yapılmıştır. Zorbalığın yoğun olduğu yaşlar ve sınıflar dikkate alınarak sadece 6. ve 7. sınıf öğrencileri araştırma grubuna dâhil edilmiştir.

Araştırmanın hedef evrenini Van'ın bir ilçesinde 2020–2021 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde ortaokullarda öğrenim görmekte olan 6. ve 7. sınıf öğrencileri sağlamaktadır. Ulaşılmak istenen evrenin zorluğu sebebiyle evrenin bütün özelliklerini içeren çalışma grubunda da uygun örnekleme yöntemi tercih edilmiştir (Büyüköztürk ve ark., 2012). Çalışmaya izin veren 6 okuldan ve 20 sınıftan veri toplanabilmektedir. Araştırma için ayrıca velilerden ve öğrencilerden onam alınmıştır. Toplanan veriler incelenmiş, tüm ölçek ve formları cevaplamayan veya ölçme araçlarında bulunan ifadelerin %5'inden fazlasını doldurmayan katılımcıların verileri araştırmaya dışında tutulmuştur. Sonuç olarak 395 (%54.2 kız, %45.8 erkek) öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Çalışma grubunda bulunan öğrencilere ait cinsiyet, sınıf, kardeş sayısı, ebeveynlerinin eğitim durumu, ebeveynlerinin birliktelik durumu ve daha önce dâhil oldukları kavgalarda birilerini yaralama veya kendilerinin yaralanması durumu ile ilgili sonuçlar aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 3.1. Çalışma Grubunda Yer Alan Kişilere Ait Betimsel İstatistik Değerleri

Değişkenler		N	%
Sınıf	6	206	52.2
	7	189	47.8
Cinsiyet	Kız	214	54.2
	Erkek	181	45.8
Ebeveyn birliktelik durumu	Birlikte yaşıyor	385	97.5
	Ayrı yaşıyor	10	2.5
Kavgada yaralanma durumu	Evet	67	17.0
	Hayır	328	83.0
Kavgada birini yaralama durumu	Evet	109	27.6
	Hayır	286	72.4
Anne eğitim durumu	Okuryazar değil	117	29.6
	İlkokul	132	33.4
	Ortaokul	82	20.8
	Lise	44	11.1
	Üniversite	20	5.1
Baba eğitim durumu	Okuryazar değil	27	6.8
	İlkokul	94	23.8
	Ortaokul	104	26.3
	Lise	89	22.5
	Üniversite	81	20.5
	Toplam	395	100

Araştırma grubunda yer alan kişilerin sınıf düzeyine göre dağılımı incelendiğinde, grubun %52.2'sinin 6.sınıfta eğitim gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma grubunda yer alan kişilerin cinsiyete göre dağılımı analiz edildiğinde, grubun %54.2'sini kızların oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Tablo incelendiğinde araştırma grubunda bulunan bireylerin ebeveynlerinin birliktelik durumuna bakıldığında ebeveynlerin büyük kısmının birlikte yaşadıkları görülmektedir. Yine tabloda ifade edildiği gibi araştırma grubunda bulunan katılımcıların annelerinin %29.6'sının okuryazar olmadığı, %33.4'ünün ilkokul ve %5.1'inin üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere çalışma grubunda yer alan

katılımcıların babalarının %6.8'inin okuryazar olmadığı, %26.3'ünün ortaokul mezunu olduğu görülmektedir.

Tabloda görüldüğü gibi araştırma grubunun %72.4'ünün daha önce yaralandığı bir kavgada bulunmadığı tespit edilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi araştırma grubunun %83'ünün daha önce içinde bulunduğu bir kavgada başkasının yaralanmasına sebep olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma için gerekli olan veriler öğrencilerin demografik ve kişisel özelliklerini belirlemek için araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu, Temel Empati Ölçeği, Saldırganlık Hakkında Düşünceler Ölçeği, Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeği ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterlik Ölçeği kullanılarak toplanmıştır.

3.3.1. Kişisel Bilgiler Formu

Bu formda öğrencinin sınıfı, cinsiyeti, kardeş sayısı, ebeveynlerinin evlilik durumu, ebeveynlerin eğitim durumları, yaralandığı bir kavgaya karışıp karışmadığı ve bir kavgada başkasının yaralanmasına sebep olup olmağı gibi sorular yer almıştır.

3.3.2. Temel Empati Ölçeği

Çalışmada, ergenlerin empati seviyelerini ölçmek amacıyla Jolliffe ve Farrington'un (2006) geliştirdiği ve Topçu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın'ın (2010) Türkçe'ye uyarladığı Temel Empati Ölçeği kullanılacaktır. Temel Empati Ölçeği toplam 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 5'li derecelendirme ölçeği üzerinden puanlanmaktadır. Ölçekteki sekiz ifade ters şekilde puanlanmaktadır. Bu şekilde ölçekten alınabilecek maksimum puan 100, minimum puan ise 20'dir. Ölçme aracından alınan yüksek puanlar empati seviyesinin yüksek olduğunu, düşük puanlar ise empati seviyesinin düşük olduğunu bildirmektedir. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .76 olarak bulunmuştur (Topçu, Ç., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydın, Y. 2010). Mevcut çalışmada da ölçeğin iç tutarlık katsayısı .74 olarak bulunmuştur.

3.3.3. Saldırganlık Hakkında Düşünceler Ölçeği

Saldırganlık Hakkında Düşünceler Ölçeği öğrencilerin saldırganlığa başvurmakla ilgili düşüncelerini değerlendirmeyi amaçlayan tek faktörden oluşan, 7 maddelik bir ölçektir. Ölçek Multisite Violence Prevention Project Research Group tarafından geliştirilmiştir (MVPP, 2004). Ölçek 4'lü derecelendirme ölçeği üzerinden değerlendirilmektedir. Tüm maddelerin puanlarının toplanması ölçekten elde edilen sonucu oluşturur. Ölçekten alınacak yüksek puanlar saldırganlık hakkındaki düşüncelerin seviyesinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Asıl çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .72 olarak bulunmuştur. Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ise mevcut araştırma sonucu ile benzer olarak .76 olarak bulunmuştur (Çetinkaya-Yıldız, 2010).

3.3.4. Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik Ölçeği

Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik Ölçeği öğrencilerin öfkeyi kontrol etme ve olası çatışmaları şiddet içermeyen yollarla çözme konusunda kendilerine ne kadar güvendiklerini değerlendirmeyi amaçlayan 7 maddelik, tek faktörlü bir ölçektir. Ölçek Multisite Violence Prevention Project Research Group tarafından geliştirilmiştir (MVPP, 2004). Ölçeğin Türkçe uyarlaması için Ankara'da devlet okulunda eğitim görmekte olan 566 ortaokul öğrencisinden veriler toplanmıştır. Ölçek 5'li derecelemeye sahiptir. Yüksek puan, öfkeyi kontrol altına almak ve olası çatışmaları şiddet içermeyen yollarla çözme konusunda yüksek güven düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin asıl çalışmada iç tutarlılık katsayısı .83 olarak bulunurken Türkçe uyarlamasında iç tutarlılık katsayısı .79, iki yarı güvenirlik katsayısı ise .70 olarak bulunmuştur (Çetinkaya-Yıldız ve Hatipoğlu-Sümer, 2020). Mevcut çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .64 olarak bulunmuştur. Ölçek için yapılan DFA analizinden elde edilen sonuçlar (RMSEA = .08, GFI = .97, AGFI = .93, CFI = .96 ve TLI = .95) model uyumunun iyi olduğunu göstermektedir.

3.3.5. Zorbalığa Seyirci Müdahale Ölçeği

Jenkins ve Nickerson'un (2019) seyircilerin zorbalığa müdahale seviyelerini ölçmek amacıyla geliştirdiği ZSMÖ 5 bölüm ve 15 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Kurt- Demirbaş (2020) tarafından yapılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipi derecelendirme şeklindedir. Ölçekte yüksek puanlar zorbalığa seyirci olan kişilerin zorbalığa müdahalesinde yüksek katılım gösterdiği anlamına gelmektedir. Ölçme aracının geçerlilik ve güvenirlik analizi için 191 kız,

173 erkekten oluşan ortaokul grubu ile uygulama yapılmıştır. Ölçeğin tümüne ilişkin iç tutarlık katsayısı .88 bulunmuştur. Ölçek için model uyum indeksleri, beklenen beş faktörlü yapının uygun olduğunu göstermiştir: $\chi^2 = 73.56$, $p < .001$, göreceli $\chi^2/sd = 1.846$, CFI= .969, RMSEA= .053. Uyum indekslerine ilişkin tüm katsayılar anlamlı ve pozitif yönde bulunmuştur.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanabilmesi için öncelikle araştırmada kullanılacak veri toplama araçlarının kullanımına dair izinler ölçeklerin geliştirme veya uyarlama çalışmalarını yapan araştırmacılardan alınmıştır. Daha sonra Akdeniz Üniversitesi Etik Kurulu'ndan gerekli etik kurul izni (09/03/2020-79) alınmıştır. Etik kuruldan alınan bu izinle Milli Eğitim Bakanlığına araştırma izni için Strateji Geliştirme Başkanlığına başvuru yapılmış ve gerekli izin alınmıştır. Veriler farklı sosyo-ekonomik bölgelerde bulunan okullardan 2021 yılının Ocak- Mayıs ayları arasında elde edilmiştir. Öncelikle 10 okul ile iletişime geçilmiş ve okul müdürleri araştırma hakkında bilgilendirilmiştir. Bu okullardan 6 tanesi araştırma için onay vermiştir. Veriler bu 6 okuldaki 20 sınıftan toplanmıştır. Araştırmaya dâhil olan sınıflardaki öğrencilerin velilerine bilgilendirme ve izin belgeleri gönderilmiştir. Gerekli izin belgelerini getiren öğrenciler araştırmaya dâhil edilmiştir. Veri toplama öncesi ilgili öğretmenler bilgilendirildikten sonra veriler ders saatlerinde kendi öğretmenlerin gözetiminde toplanmıştır. Öğrencilerin ölçekleri tamamlamaları 10-15 dakikalarını almıştır. Pandemi şartları dolayısıyla okullara ulaşma ve verileri toplama sürecinde birtakım zorluklar yaşanmıştır. Bazı okul idarelerini ve öğretmenleri araştırmaya ikna etmek zor olmuştur. Aynı zamanda okullarda bulunan öğrenci sayısı az olduğu için araştırma için gerekli sayıya ulaşmak zorlayıcı olmuştur.

3.5. Verilerin Analizi

Ölçme araçlarından ve demografik formdan elde edilen verilerin yüzde, frekans ve aritmetik ortalamalarını hesaplamak amacıyla betimsel istatistikler kullanılmıştır. Empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterliğin cinsiyete, sınıfa, kavgada birini yaralama ve bir kavgada yaralanma değişkenlerine göre farklılaşmasını tespit etmek için bağımsız gruplar için T-testi kullanılmıştır.

Empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterlik değişkenlerinin anne ve baba eğitim durumuna göre farklılaşmasını tespit etmek amacıyla ANOVA testleri kullanılmıştır. Hangi gruplar arasında farklılaşmanın olduğunu görmek için uygun olan bir post hoc testi seçilip analize devam edilmiştir. Son olarak empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterlik değişkenlerinin zorbalığa müdahale etmeyi yordayıp yordamadığını ortaya koymak için çok değişkenli regresyon analizi uygulanmıştır.

3.5.1. Betimsel İstatistiklere İlişkin Sonuçlar

Araştırma kapsamında incelenen değişkenlere ait betimsel istatistik verileri Tablo 3.2.'de verilmiştir.

Tablo 3.2. Çalışmada Yer Alan Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler	$\bar{X}$	SS	Ortanca	Mod	Çarpıklık	Basıklık
ZSM	52.14	11.73	54.00	62.00	-.606	.065
Empati	69.62	10.84	69.00	69.00	-.025	-.509
SHD	29.88	4.81	29.00	29.00	.314	.726
SADÖY	17.62	5.53	17.00	15.00	.549	.143

Zorbalığa Seyirci Müdahalesi (ZSM), Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik (SADÖY), Saldırganlık Hakkında Düşünceler (SHD).

Araştırmanın değişkenlerine ait puanların dağılımını anlamak amacıyla ortalama, medyan ve mod değerleriyle birlikte çarpıklık ve basıklık değerlerinin de kontrol edilmesi gerektiği bilinmektedir. Daha önce yapılmış araştırmalar sonucunda çarpıklık ve basıklık katsayılarına göre dağılımın normallığı ile ilgili yorum yapabilmek için birçok kişinin farklı değer aralıkları bildirdikleri anlaşılmaktadır. Çarpıklık katsayısının ± 1.0 rakamında kalması durumunda dağılımın normal olacağı belirtildiği gibi ± 1.5 rakamında olan değerlerin de normal dağılım olarak sayılabileceği belirtilmiştir (Büyüköztürk ve ark., 2013). Bu bilgilerden yola çıkarak bu çalışma için toplanan verilerin normal dağılım gösterdiği sonucunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

3.5.2. Sınıf Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler

Araştırma değişkenlerinin normallik değerleri test edilmiş sınıf değişkenine ait puanların normal dağılıp dağılmadığını ortaya koymak için sınıf değişkeninin betimsel istatistikleri analiz edilmiştir. Sınıf değişkenine ilişkin betimsel istatistik sonuçları Tablo 3.3.'te verilmektedir.

Tablo 3.3. Sınıf Değişkenine İlişkin Puanların Betimsel İstatistikleri

Değişkenler	Sınıf	N	$\bar{X}$	SS	Çarpıklık	Basıklık
ZSM	6	206	51.42	12.21	-.737	.151
	7	189	52.93	11.16	-.387	-.257
Empati	6	206	69.98	10.30	.153	-.787
	7	189	69.22	11.40	-.149	-.375
SHD	6	206	29.35	4.66	-.704	.218
	7	189	30.46	4.92	-.405	.154
SADÖY	6	206	16.75	5.16	.623	.573
	7	189	18.56	5.79	.428	-.173

Zorbalığa Seyirci Müdahalesi (ZSM), Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik (SADÖY), Saldırganlık Hakkında Düşünceler (SHD).

Araştırmanın değişkenlerine ait puanların dağılımını anlamak amacıyla ortalama, medyan ve mod değerleriyle birlikte çarpıklık ve basıklık değerlerinin de kontrol edilmesi gerektiği bilinmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak bu çalışmada çarpıklık ve basıklık verilerinin ± 1.5 değerinde olduğu ve normal dağılım gösterdiği sonucunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

3.5.3. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler

Araştırma değişkenlerinin normallik değerleri test edilmiş cinsiyet değişkenine ait puanların normal dağılıp dağılmadığını ortaya koymak için cinsiyet değişkeninin betimsel istatistikleri analiz edilmiştir. Cinsiyet değişkenine ilişkin betimsel istatistik sonuçları Tablo 3.4.'te verilmiştir.

Tablo 3.4. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	Çarpıklık	Basıklık
ZSM	Kız	214	54.08	11.26	-.604	.044
	Erkek	181	49.85	11.89	-.611	.031
Empati	Kız	214	72.52	10.61	.306	.082
	Erkek	181	66.20	10.10	-.149	-.375
SHD	Kız	214	28.70	4.69	-.792	.926
	Erkek	181	31.28	4.58	-.224	.000
SADÖY	Kız	214	16.73	4.86	.368	-.192
	Erkek	181	18.68	6.09	.496	-.108

Zorbalığa Seyirci Müdahalesi (ZSM), Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik (SADÖY), Saldırganlık Hakkında Düşünceler (SHD).

Araştırmanın değişkenlerine ait puanların dağılımını anlamak amacıyla ortalama, medyan ve mod değerleriyle birlikte çarpıklık ve basıklık değerlerinin de kontrol edilmesi gerektiği bilinmektedir. Bu bilgidен yola çıkarak bu çalışmada çarpıklık ve basıklık verilerinin ± 1.5 değerinde olduğu ve normal dağılım gösterdiği sonucunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

3.5.4. Kavgada Yaralanma Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler

Araştırma değişkenlerinin normallik değerleri test edilmiş, kavgada yaralanma değişkenine ilişkin puanların normal dağılıp dağılmama durumunu ortaya koymak amacıyla kavgada yaralanma değişkeninin betimsel istatistikleri analiz edilmiştir. Kavgada yaralanma değişkeninin betimsel istatistik sonuçları Tablo 3.5.'te görülmektedir.

Tablo 3.5. Kavgada Yaralanma Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikleri

Değişkenler	Kavgada Yaralanma	N	$\bar{X}$	SS	Çarpıklık	Basıklık
ZSM	Evet	109	50.89	12.24	-.052	-.864
	Hayır	286	52.62	11.52	-.848	.643
Empati	Evet	109	67.94	11.11	.249	-.291
	Hayır	286	70.26	10.69	-.127	-.512
SHD	Evet	109	31.07	5.13	.199	-.509
	Hayır	286	29.43	4.61	.316	1.461
SADÖY	Evet	109	20.40	5.86	.479	-.170
	Hayır	286	16.56	5.03	.451	-.058

Zorbalığa Seyirci Müdahalesi (ZSM), Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik (SADÖY), Saldırganlık Hakkında Düşünceler (SHD).

Araştırmanın değişkenlerine ait puanların dağılımını anlamak amacıyla ortalama, medyan ve mod değerleriyle birlikte çarpıklık ve basıklık değerlerinin de kontrol edilmesi gerektiği bilinmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak bu çalışmada çarpıklık ve basıklık verilerinin ± 1.5 değerinde olduğu ve normal dağılım gösterdiği sonucunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

3.5.5. Kavgada Birini Yaralama Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler

Araştırma değişkenlerinin normallik değerleri test edilmiş, kavgada birini yaralama değişkenine ait puanların normal dağılıp dağılmadığını ortaya koymak için kavgada birini yaralama değişkeninin betimsel istatistikleri analiz edilmiştir. Kavgada birini yaralama değişkeninin betimsel istatistik sonuçları Tablo 3.6.'da verilmektedir.

Tablo 3.6. Kavgada Birini Yaralama Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler	Kavgada Birini Yaralama	N	$\bar{X}$	SS	Çarpıklık	Basıklık
ZSM	Evet	67	48.73	12.75	-.084	-.823
	Hayır	328	52.84	11.41	-.723	.456
Empati	Evet	67	67.58	10.22	.293	-.495
	Hayır	328	70.04	10.93	-.074	-.480
SHD	Evet	67	32.06	4.94	.153	-.751
	Hayır	328	29.44	4.66	.328	.1214
SADÖY	Evet	67	21.39	5.91	.293	-.295
	Hayır	328	16.85	5.14	.525	.185

Zorbalığa Seyirci Müdahalesi (ZSM), Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik (SADÖY), Saldırganlık Hakkında Düşünceler (SHD).

Araştırmanın değişkenlerine ait puanların dağılımını anlamak amacıyla ortalama, medyan ve mod değerleriyle birlikte çarpıklık ve basıklık değerlerinin de kontrol edilmesi gerektiği bilinmektedir. Bu bilgidен yola çıkarak bu çalışmada çarpıklık ve basıklık verilerinin ± 1.5 değerinde olduğu ve normal dağılım gösterdiği sonucunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

3.6. Değişkenler Arasındaki İlişkilere Yönelik Yapılan Korelasyon Analizi Sonuçları

Çalışma kapsamında ele alınan değişkenlere ait korelasyon analizi sonuçları Tablo 3.7.'de verilmiştir.

Tablo 3.7. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimsel Bulgular ve Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	$\bar{X}$	SS	1	2	3	4
Zorbalığa Seyirci Müdahalesi	52.14	11.73	1			
Empati	69.62	10.84	.38**	1		
Öz Yeterlik	17.62	5.54	-.10*	-.24**	1	
Saldırganlık Hakkında Düşünceler	29.88	4.81	-.09	-.10*	.20**	1

* P< 0.05

** p< 0.01

Tablo 3.7.'de değişkenler arasındaki ilişkilere yer verilmiştir. Buna göre, ortaokul öğrencilerinin zorbalığa seyirci müdahalesi puanları empati ile pozitif yönde ($r=.38$, $p<.01$); öz yeterlik ile negatif yönde ($r=-.10$, $p<.05$); anlamlı ilişkiler elde edilirken saldırganlık hakkında düşünceler ile negatif yönde ($r=-.09$, $p<.01$) anlamlı olmayan ilişki elde edilmiştir.

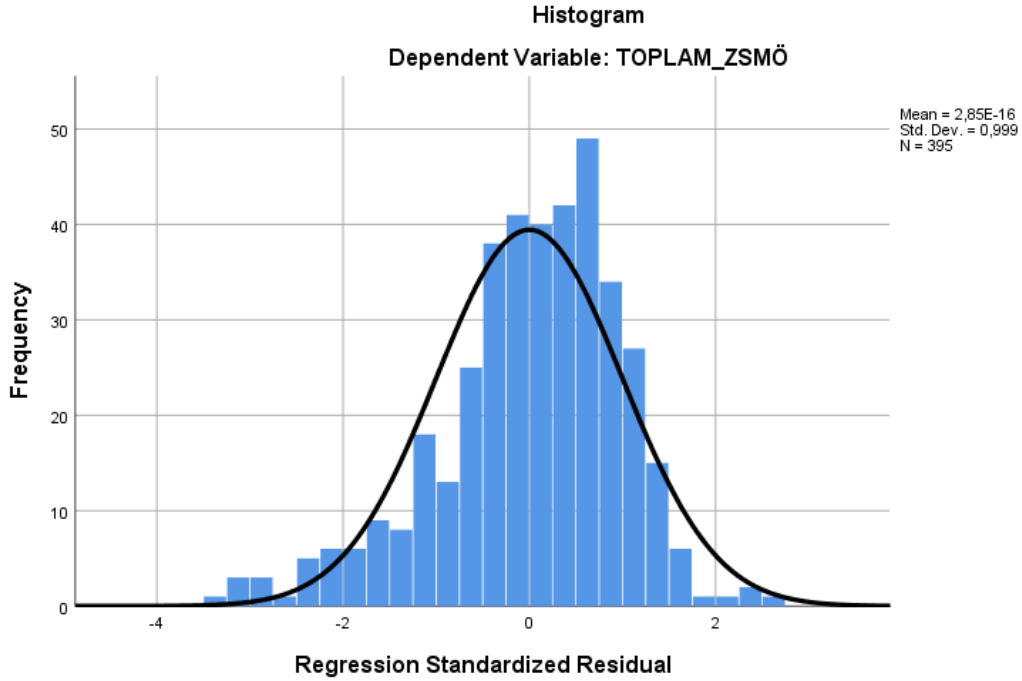
Diğer değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında ise empati ile öz yeterlik arasında negatif yönde ($r=-.24$, $p<.01$); empati ile saldırganlık hakkında düşünceler arasında negatif yönde, ($r=-.10$, $p<.05$), öz yeterlik ile saldırganlık hakkında düşünceler arasında pozitif yönde ($r=.20$, $p<.01$) anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında regresyon analizini bozacak çok yüksek ilişkiler bulunmamaktadır. Bu da çoklu bağlantı sorununun olmadığına göstergesi olarak değerlendirilebilir.

3.7 Regresyon Analizi Varsayımlarına Ait Sonuçlar

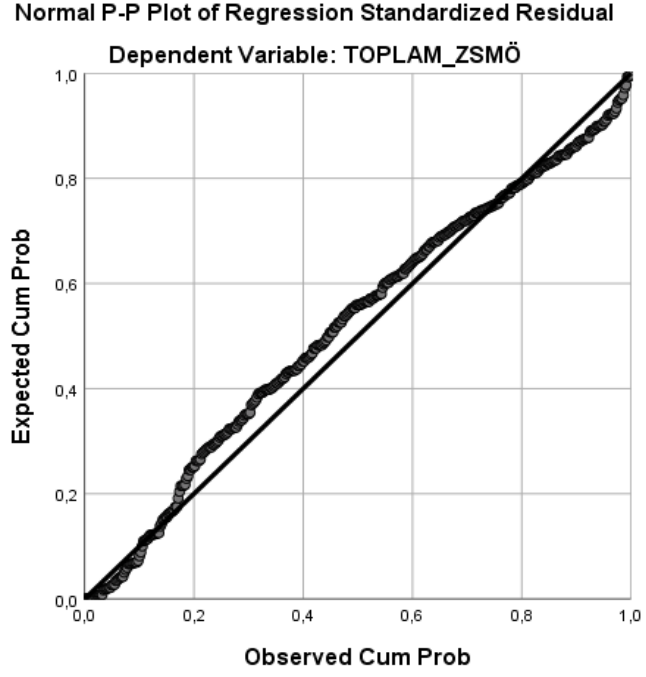
Zorbalığa seyirci müdahalesi puanları için yapılan regresyon analizinin varsayımlarını kontrol etmek için normallik, çarpıklık ve basıklık katsayıları, sabit varyans, oto korelasyon ve çoklu bağlantı katsayıları incelenmiştir. Değişkenlerin dağılımına yönelik normallik katsayılarını belirtmek amacıyla standardize edilmiş artıkların (rezidüellerin) histogramı (Şekil 3.1.) ve normal olasılık grafiği (Şekil 3.2.) kullanılmıştır. Standardize edilmiş artıkların histogramı normal bir dağılım göstermektedir. Normal olasılık grafiği 45 derecelik bir çizgiyi

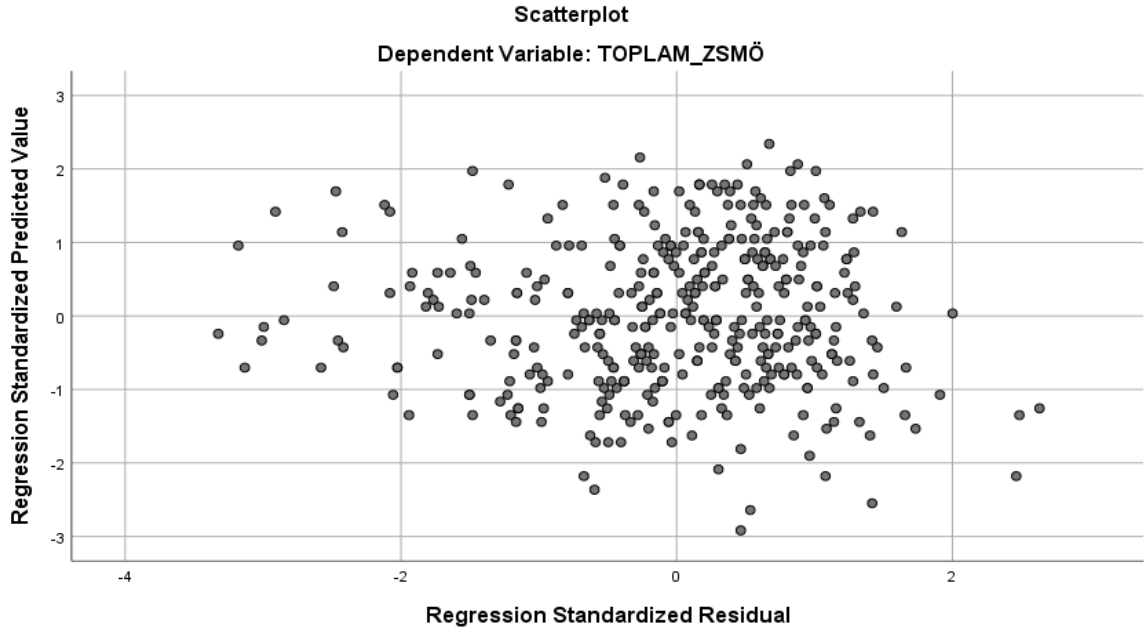
göstererek normallik sayıltılarını karşılamaktadır. Sabit varyansı test etmek için regresyon artıklarının saçıntı grafiğine bakılmıştır (Şekil 3.3.). Saçıntı grafiğine göre artıklar rastgele ve dengeli bir şekilde dağılarak sabit varyans sayıltısını karşılamaktadır.

Şekil 3.1. Standardize Edilmiş Artıkların (Rezidüellerin) Histogramı (Bağımlı Değişken=Zorbalığa Seyirci Müdahalesi Puanları)

Şekil 3.2. Normal Olasılık Grafiği (Bağımlı Değişken = Zorbalığa Seyirci Müdahalesi Puanları)

Şekil 3.3. Regresyon Modeli için Artıkların (Rezidüellerin) Saçınıtı Grafiği (Bağımlı Değişken = Zorbalığa Seyirci Müdahalesi Puanları)

Regresyon modelinde oto korelasyonun olup olmadığını test etmek amacıyla Durbin-Watson test istatistiği incelenmiştir. Oto korelasyonun sağlanması için Durbin-Watson değerinin 1.5 ile 2.5 arasında olması gerektiği ifade edilmektedir (Field, 2005). Yapılan işlem sonucunda Durbin-Watson değerinin 1.93 olması oto korelasyonun olmadığı sayılıtısını karşılamaktadır. Ayrıca çoklu bağlantı olup olmadığına bakmak için değişkenler arası korelasyon katsayıları incelendiğinde korelasyon matrisinde hiçbir korelasyon katsayısının .80'den büyük olmadığı görülmüştür.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu kısımda araştırmada incelenen değişkenlere ilişkin toplam puanların cinsiyet, sınıf, daha önce bir kavgada yaralanma ve birini yaralama değişkenlerine göre farklılaşmasını ortaya koymak amacıyla yapılan bağımsız örneklem için t-testi analizi, araştırmanın değişkenlerinin ebeveynlerin eğitim durumuna göre farklılaşmasını ortaya koymak amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi ve son olarak aralarında anlamlı ilişki olduğu bilinen değişkenlerin birbirlerine etkisini ortaya koymak için yapılan çok değişkenli regresyon analizi sonuçlarına değinilmiştir.

4.1. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Özyeterliğin Sınıf Düzeyine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Bağımsız gruplar t-testi için homojenlik varsayımının sınıf düzeyine göre zorbalığa seyirci müdahalesi, empati ve saldırganlık hakkında düşünceler değişkenleri için karşılandığı sonucuna varmış ve bu değişkenlere ilişkin varyansların eşit olduğu durumlar için hesaplanan t değerleri dikkate alınmıştır. Tablo 4.1.'de gerçekleştirilen bu analize ait verilere yer verilmiştir.

Tablo 4.1. Sınıf Düzeyine Göre Araştırma Değişkenlerine İlişkin T Testi Sonuçları

Değişkenler	Sınıf	N	$\bar{X}$	SS	t	p	Sd
ZSM	6	206	51.42	12.21	-1.28	.202	1.18
	7	189	52.93	11.16			
Empati	6	206	69.98	10.30	.69	.488	1.09
	7	189	69.22	11.40			
SHD	6	206	35.83	6.79	-2.30	.022	.48
	7	189	35.21	6.32			
SADÖY	6	206	16.75	5.15	-3.27	.001	.55
	7	189	18.56	5.79			

Zorbalığa Seyirci Müdahalesi (ZSM), Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik (SADÖY), Saldırganlık Hakkında Düşünceler (SHD).

Tablo 4.1. incelendiğinde örnekleme oluşturan öğrencilerin sınıf düzeyine göre zorbalığa seyirci müdahalesi, empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik ortalama puanlarına ilişkin t testi sonucunda ZSM ($t=1.28$, $p>.05$) ve Empati ($t=.69$, $p>.05$) toplam puanları açısından anlamlı bir farklılaşma olmadığı, SHD ($t=2.30$, $p<.05$) ve SADÖY ($t=3.27$, $p<.05$) ortalama puanları açısından ise sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık olduğu ve 7. sınıf öğrencilerinin SADÖY ($\bar{X}=18.56$) ve SHD ($\bar{X}=30.47$) ortalama puanlarının 6. sınıf öğrencilerinin SADÖY ($\bar{X}=16.75$) ve SHD ($\bar{X}=29.35$) ortalama puanlarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

4.2. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Özyeterliğin Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Bağımsız gruplar t-testi için homojenlik varsayımının cinsiyet değişkenine göre zorbalığa seyirci müdahalesi, empati ve saldırganlık hakkında düşünceler değişkenleri için karşılandığı sonucuna varılmış ve bu değişkenlere ait varyansların eşit olduğu durumlar için hesaplanan t değerleri kullanılmıştır. Tablo 4.2.'de yapılan bu analize ait sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 4.2. Cinsiyete Göre Araştırma Değişkenlerine İlişkin T Testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	t	p	Sd
ZSM	Kız	214	54.08	11.26	3.63	.000	1.17
	Erkek	181	49.85	11.89			
Empati	Kız	214	72.52	10.61	6.03	.000	1.05
	Erkek	181	66.20	10.10			
SHD	Kız	214	28.70	4.69	-5.51	.000	.47
	Erkek	181	31.28	4.58			
SADÖY	Kız	214	16.73	4.86	-3.47	.001	.56
	Erkek	181	18.68	6.09			

Zorbalığa Seyirci Müdahalesi (ZSM), Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik (SADÖY), Saldırganlık Hakkında Düşünceler (SHD).

Tablo 4.2.'de görüldüğü gibi kızların ve erkeklerin zorbalığa seyirci müdahalesi puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmıştır ($t=3,63$, $p<.05$). Buna göre kızların ($\bar{X}=54.08$) erkeklere ($\bar{X}=49.85$) kıyasla zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Kızların ve erkeklerin empati toplam puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığına bakıldığında ise kızların ($\bar{X}=72.52$) erkeklere ($\bar{X}=66.20$) kıyasla daha yüksek puanlara sahip olduğu ve aralarındaki bu farkın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($t=6.03$, $p<.05$).

Öte yandan saldırganlık hakkında düşünceler değişkeni incelendiğinde erkeklerin ve kızların puanları arasında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($t=5.51$, $p<.05$). Buna göre saldırganlık hakkında düşüncelere erkeklerin ($\bar{X}=31.28$) kızlara ($\bar{X}=28.70$) kıyasla daha fazla sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak kızların ve erkeklerin saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Erkeklerin ($\bar{X}=18.68$) toplam puanlarının kızlara göre ($\bar{X}=16.73$) daha fazla olduğu görülmüştür. İki grup arasındaki farkın anlamlı olup olmadığına bakıldığında ise farkın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($t=3.47$, $p<.05$).

4.3. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Özyeterliğin Kavgada Yaralanma Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Bağımsız gruplar t-testi için homojenlik varsayımının kavgada yaralanma değişkenine göre saldırganlık hakkında düşünceler değişkeni için karşılandığı sonucuna ulaşılmış ve bu değişkenlere ait varyansların eşit olduğu durumlar için hesaplanan t değerleri dikkate alınmıştır. Tablo 4.3.'te yapılan bu analize ait sonuçlar görülmektedir.

Tablo 4.3. Kavgada Yaralanma Değişkenine Göre Araştırma Değişkenlerine İlişkin T Testi Sonuçları

Değişkenler	Kavgada Yaralanma	N	$\bar{X}$	SS	t	p	Sd
ZSM	Evet	109	50.89	12.24	-1.28	.203	1.35
	Hayır	286	52.62	11.52			
Empati	Evet	109	67.94	11.11	-1.87	.063	1.24
	Hayır	286	70.26	10.69			
SHD	Evet	109	31.07	5.13	3.07	.002	.53
	Hayır	286	29.43	4.61			
SADÖY	Evet	109	20.40	5.86	6.04	.000	.63
	Hayır	286	16.56	5.03			

Zorbalığa Seyirci Müdahalesi (ZSM), Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik (SADÖY), Saldırganlık Hakkında Düşünceler (SHD).

Tablo 4.3.'te görüldüğü gibi kavgada yaralanan ve yaralanmayan öğrencilerin saldırganlık hakkında düşünceler puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmıştır ($t=3.07$, $p<.05$). Buna göre kavgada yaralananların ($\bar{X}=31.07$) yaralanmayanlara ($\bar{X}=29.43$) kıyasla saldırganlık hakkında düşünceler puanlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik toplam puanları açısından farklılaşıp farklılaşmadığına bakıldığında ise kavgada yaralananların ($\bar{X}=20.40$) yaralanmayanlara ($\bar{X}=16.56$) kıyasla daha yüksek puanlara sahip olduğu ve aralarındaki bu farkın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($t=6.04$, $p<.05$).

Öte yandan zorbalığa seyirci müdahalesi ($t=1.28$, $p>.05$) ve empati ($t=1.87$, $p>.05$) değişkenlerine bakıldığında ise kavgada yaralanan ve yaralanmayanların puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir.

4.4. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Özyeterliğin Kavgada Birini Yaralama Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Bağımsız gruplar t-testi için homojenlik varsayımının kavgada birini yaralama değişkenine göre saldırganlık hakkında düşünceler, saldırganlığa alternatif davranışlar için öz

yeterlik, zorbalığa seyirci müdahalesi ve empati değişkenleri için karşılanmadığı sonucuna ulaşılmış ve bu değişkene ait varyansların eşit olmadığı durumlar için tercih edilen t değeri seçilmiştir. Tablo 4.4.'te yapılan bu analize ait sonuçlara görülmektedir.

Tablo 4.4. Kavgada Birini Yaralama Değişkenine Göre Araştırma Değişkenlerine İlişkin T Testi Sonuçları

Değişkenler	Kavgada Birini Yaralama	N	$\bar{X}$	SS	t	p	Sd
ZSM	Evet	67	48.73	12.75	-2.44	.016	1.68
	Hayır	328	52.84	11.41			
Empati	Evet	67	67.58	10.22	-1.72	.079	1.39
	Hayır	328	70.04	10.93			
SHD	Evet	67	32.06	4.94	3.99	.000	.66
	Hayır	328	29.44	4.66			
SADÖY	Evet	67	21.39	5.91	5.84	.000	.77
	Hayır	328	16.85	5.14			

Zorbalığa Seyirci Müdahalesi (ZSM), Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterlik (SADÖY), Saldırganlık Hakkında Düşünceler (SHD).

Tablo 4.4.'te görüldüğü gibi kavgada birini yaralayan ve yaralamayan öğrencilerin zorbalığa seyirci müdahalesi puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($t=2.44$, $p<.05$). Buna göre kavgada birini yaralamayanların ($\bar{X}=52.84$) yaralayanlara ($\bar{X}=48.73$) kıyasla seyirci müdahalesi puanlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik toplam puanları açısından farklılaşıp farklılaşmadığına bakıldığında ise kavgada birini yaralayanların ($\bar{X}=21.39$) yaralamayanlara ($\bar{X}=16.85$) kıyasla daha yüksek puanlara sahip olduğu ve aralarındaki bu farkın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($t=5.84$, $p<.05$). Son olarak saldırganlık hakkında düşünceler puanları açısından bakıldığında kavgada birini yaralayanların ($\bar{X}=32.06$), yaralamayana göre ($\bar{X}=29.44$) daha yüksek puanlara sahip oldukları ve bu farkın da anlamlı olduğu görülmüştür ($t=3.99$, $p<.05$). Öte yandan empati ($t=1.72$, $p>.05$) değişkenine bakıldığında ise kavgada birini yaralayan ve yaralamayanların puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir.

4.5. Zorbalığa Seyirci Müdahale Puanlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Araştırmada incelenen zorbalığa seyirci müdahalesi toplam puanlarının anne eğitim durumu değişkenine göre tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.5.'te verilmiştir.

Tablo 4.5. Anne Eğitim Durumuna Göre Zorbalığa Seyirci Müdahale Puanlarına İlişkin Betimsel Bulgular ve Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Anne Eğitim Durumu	n	$\bar{X}$	Sd	F	p
Okuryazar Değil	117	50.17	11.75		
İlkokul	132	53.04	12.14		
Ortaokul	82	51.43	12.13	1.95	.10
Lise	44	54.98	9.52		
Üniversite	20	54.45	10.33		
Toplam	395	52.14	11.73		

Tablo 4.5. incelendiğinde anne eğitim durumuna göre belirlenen farkın, istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur [$F(4,390)=1.95$ $p>.05$]. Daha genel bir ifade ile ortaokul öğrencilerinde annenin eğitim durumu zorbalığa seyirci müdahalesi üzerinde etkili değildir.

4.6. Zorbalığa Seyirci Müdahale Puanlarının Baba Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Araştırmada incelenen zorbalığa seyirci müdahalesi toplam puanlarının baba eğitim durumu değişkenine göre tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.6.'da verilmiştir.

Tablo 4.6. Baba Eğitim Durumuna Göre Zorbalığa Seyirci Müdahale Puanlarına İlişkin Betimsel Bulgular ve Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Baba Eğitim Durumu	n	$\bar{X}$	Sd	F	p
Okuryazar Değil	27	45.70	8.62		
İlkokul	94	51.30	11.23		
Ortaokul	104	51.80	13.06	3.15	.01
Lise	89	54.04*	11.01		
Üniversite	81	53.61	11.51		
Toplam	395	52.14	11.73		

Tablo 4.6. incelendiğinde baba eğitim durumuna göre belirlenen fark, istatistiksel olarak anlamlıdır [$F(4,390)=3.15$ $p<.05$]. Tespit edilen bu farkın hangi iki grup arasında olduğunu test etmek amacıyla post hoc testlerinden Scheffe testi tercih edilmiştir. Bu teste göre babalarının eğitim durumu lise olan öğrencilerin zorbalığa seyirci müdahale puanlarının ortalamalarının babalarının eğitim durumu okur yazar değil olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir.

4.7. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi Puanlarının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Öğrencilerin zorbalığa seyirci müdahale puanlarını yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik değişkenlerinin zorbalığa seyirci müdahalesini ne derece yordadığını ortaya koymak için yapılan çoklu regresyon analizi sonucu Tablo 4.7.'de gösterilmiştir.

Tablo 4.7. Zorbalığa Seyirci Müdahalesine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

	B	t	Kısmi R ²	R	R ²	F
Model 1				.389	.151	23.269*
Empati	.410	7.883	.346			
Saldırganlık Hakkında	-.137	-1.181	.110			
Düşünceler						
Saldırganlığa Alternatif	-.003	-.029	.034*			
Davranışlar için Öz Yeterlik						

*Model 1 için: R²düzeltilmiş=.145, *p<.05

Tablo 4.7.'de sunulan araştırma sonuçlarına göre empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlikten oluşan modelin zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarını anlamlı şekilde yordadığı [F(3,391)=23.269, p=.000, R²düzeltilmiş=.145] ve zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarındaki varyansın %15.1'ini açıkladığı görülmüştür. Bağımsız değişkenler bireysel yordayıcılıkları açısından incelendiğinde ise empati değişkeninin zorbalığa seyirci müdahalesini anlamlı şekilde yordadığı (p=.000) ancak saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik (p=.977) ve saldırganlık hakkında düşünceler (p=.238) değişkenlerinin zorbalığa seyirci müdahalesini anlamlı şekilde yordamadığı bulunmuştur. Empati değişkeninin yordayıcılık gücü β =.358 olarak bulunmuştur. Bu bulgulara göre katılımcıların empati puanları arttıkça zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarının arttığı söylenebilir.

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırmada toplanan sonuçlar, sonuçların tartışılması ve araştırmanın bulgularına dayalı olarak sunulan öneriler bulunmaktadır.

5.1. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın amacı empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterliğin, seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahale etmesini yordayıp yordamadığını incelemektir. Araştırma sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Seyirci olan ergenlerin zorbalığa seyirci müdahalesi ve empati puanlarının buldukları sınıf düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Seyirci olan ergenlerin saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik puanlarının sınıf düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaştığı bulunmuştur. Buna göre 7.sınıf öğrencilerinin saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik puanlarının 6.sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

2. Seyirci olan ergenlerin zorbalığa seyirci müdahalesi, empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik puanlarının cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür. Buna göre kızların zorbalığa seyirci müdahalesi ve empati puanlarının erkeklerin puanlarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Erkeklerin de saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik puanlarının kızlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

3. Seyirci olan ergenlerin zorbalığa seyirci müdahalesi ve empati puanlarının bir kavgada yaralanma değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı bulunmuştur. Bunun aksine saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik puanlarının ise anlamlı biçimde farklılaştığı bulunmuştur. Buna göre bir kavgada yaralanan kişilerin saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik puanlarının bir kavgada yaralanmayanlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

4. Seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahale etmesinin kavgada birini yaralama değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaştığı bulunmuştur. Buna göre kavgada birini

yaralamayanların yaralayanlara kıyasla seyirci müdahalesi puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte kavgada birini yaralayanların yaralamayanlara göre saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik puanlarının anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Empati değişkeni açısından ise anlamlı bir fark bulunamamıştır.

5. Seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahale etmesinin annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı bulunmuştur.

6. Seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahale etmesinin babalarının eğitim durumuna göre anlamlı biçimde farklılaştığı bulunmuştur. Buna göre babalarının eğitim durumu lise olan öğrencilerin zorbalığa seyirci müdahale puanlarının ortalamalarının babalarının eğitim durumu okur yazar değil olan katılımcıların ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür.

7. Seyirci olan ergenlerin empati puanlarının zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarını anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Empati değişkeninin yordayıcılık gücü $\beta=.358$ olarak bulunmuştur. Bu bulgulara göre katılımcıların empati puanları arttıkça zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarının arttığı görülmektedir.

8. Empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlikten oluşan modelin zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarını anlamlı şekilde yordadığı ve zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarındaki varyansın %15.1'ini açıkladığı görülmüştür.

5.1.1. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkındaki Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterliğin Sınıf Düzeyine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Sonuçlar

Alanyazın incelediğinde katılımcıların zorbalığa seyirci müdahale seviyesi, empati seviyesi, saldırganlık hakkındaki düşünceleri ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterliklerinin sınıf düzeyi göre incelenmesine ilişkin farklı bulgular yer almaktadır. Bu araştırmadaki bulgular ile alanyazındaki bulgular aşağıda tartışılmıştır.

Araştırmada sınıf düzeyinin sadece saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik puanlarına göre anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür. Buna göre elde edilen sonuçlarda 7. sınıf öğrencilerinin saldırganlık hakkında düşünceler puanlarının 6.sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Zhen ve arkadaşlarının

(2011) 3 farklı sınıf düzeyi (5, 8 ve 11) ile yaptığı araştırmada benzer şekilde 3 grup arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. Mevcut araştırma sonuçları ile tutarlı olarak ortaokul grubunda bulunan 8.sınıf öğrencilerinin saldırganlık hakkında düşünceler puanlarının diğer grupların puanlarından daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Sınıf düzeyi için saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik değişkenine bakıldığında ise 7.sınıf öğrencilerinin puanlarının 6.sınıfa göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Farrell ve arkadaşları (2021) tarafından 11-16 yaşları arası öğrencilerle yapılan araştırmada mevcut araştırma sonucuna benzer şekilde saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterliğin grubun yaşı ile doğru orantılı olarak arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan başka bir araştırmada da McMahon ve arkadaşları (2013) 5-8. sınıf öğrencilerini inceledikleri araştırmada saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterliğin yaşla birlikte artış gösterdiğini rapor etmişlerdir.

5.1.2. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkındaki Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterliğin Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Sonuçlar

Araştırma sonuçlarında değişkenlerin tümünün cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür. Bu farklılaşma ile ilgili alanyazındaki bulgular elde edilen bulgularla aşağıda karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Cinsiyet değişkeni açısından incelediğimizde zorbalığa seyirci müdahalesini inceleyen geçmiş araştırmalarda da mevcut araştırma bulgusuna paralel olarak kız seyircilerin erkek seyircilere oranla daha fazla müdahale etme isteğinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Pozzoli ve Gini, 2013). Levine ve Crowther'in (2008) üniversite öğrencilerinden oluşan farklı deneysel gruplar ile yürüttükleri araştırmaları sonucunda kadınların çoğunlukta olduğu gruplarda kadın seyircilerin kurbanlara yardım etme olasılıklarının daha yüksek olduğu rapor edilmiştir. Erkeklerin çoğunlukta olduğu gruplarda ise kadınların daha pasif davrandıkları ve erkeklerin müdahale etme konusunda daha aktif oldukları görülmüştür. Mevcut araştırma ile benzer yaş grubunu kullanan Jenkins ve Nickerson'un (2019) çalışmalarında ise kız öğrencilerin zorbalık olayı ile karşılaştıklarında olayı erkeklere göre daha acil bir şekilde yorumlayabildikleri ve olaya müdahale girişiminde buldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bu çalışmada kızların empati puanlarının erkeklerin puanlarından anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu sonuca benzer şekilde Beckford (2015) 10-16 yaş arası

öğrencilerle yaptığı çalışmada kız öğrencilerin kurban ile daha çok empati kurdukları için müdahale girişiminde bulunduğunu belirtmektedir. Mevcut araştırma ile benzer şekilde ortaokul öğrencilerini kullanan başka bir çalışmada da Gökkaya ve Tekinsav Sütçü (2018) kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha empatik oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Saldırganlık hakkında düşünceler puanlarının cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür. Literatürde yapılan diğer araştırmaların da mevcut araştırma ile benzer sonuçlar gösterdiği bulunmuştur. Tapper ve Boulton (2004) tarafından 8-11 yaş arası öğrencilerle yapılan çalışmada mevcut araştırma ile benzer şekilde erkeklerin kızlara göre saldırganlık hakkında düşünceler puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir biçimde farklılaştığı bulunmuştur. Khademi Mofrad ve Mehrabi (2015) tarafından lise öğrencileri ile yapılan bir çalışmada erkek ergenlerin kız ergenlere göre saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bettencourt ve Farrell'in (2013) ortaokul öğrencileri ile yaptığı çalışmada da erkeklerin öz yeterlik puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

5.1.3. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkındaki Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterliğin Kavgada Yaralanma Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Sonuçlar

Araştırmada kavgada yaralanma değişkenleri ile sadece saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik değişkenlerinin anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur. Bu farklılaşmaya dair alanyazındaki bulgular ile araştırmadaki bulgular aşağıda tartışılmıştır.

Saldırganlık hakkında düşünceler değişkeninin kavgada yaralanma değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaştığı bulunmuştur. Literatürde yapılan önceki araştırmalar incelendiğinde benzer bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Bunlardan Robinson ve arkadaşlarının (2007) yapmış olduğu çalışmada iki farklı grup kullanılmıştır. Bu gruptan deney grubu daha önce şiddete karışmış ve Kanada'da hapisteye bulunan 14-18 yaş aralığındaki öğrencilerden oluşurken kontrol grubu 15-19 yaş aralığındaki iki lise öğrencilerinden seçilmiştir. Elde edilen sonuçlar daha önce suça karışmış öğrencilerin kendilerini saldırgan, öfkeli ve güvensiz ayrıca daha fazla otorite karşıtı olarak tanımladıklarını göstermiştir. Yapılan başka bir çalışmada 1287 lise öğrencisi ile çalışan Martinez ve arkadaşları (2021) şiddet ve

saldırganlık düşüncelerine sahip öğrencilerin empati, akran desteği ve iletişim puanlarının daha düşük olduğu bulunmuştur. Ayrıca bu öğrencilerin aile desteğinden de yoksun oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Kavgada yaralanma değişkenine göre incelendiğinde öz yeterlik puanlarının anlamlı biçimde farklılaştığı bulunmuştur. Buna göre bir kavgada yaralanan kişilerin öz yeterlik puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bettencourt ve Farrell (2013) yapmış oldukları araştırmada yüksek öz yeterlik seviyesi ile şiddet davranışlarının hedefi olma arasında anlamlı bir ilişki rapor etmişlerdir. Buna göre silah ya da bıçak taşımayan öğrencilerin, taşıyan saldırganlara göre daha yüksek saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik seviyelerine sahip oldukları bulunmuştur. Yapılan başka bir araştırmada Bosworth ve Espelage (1995) öz yeterliği yüksek bireylerin daha düşük saldırganlık düzeylerine sahip olduklarını bulmuştur. Sonuçlar mevcut araştırma sonuçları ile tutarlı gözükmemektedir.

5.1.4. Katılımcıların Zorbalığa Seyirci Müdahalesi, Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterliğin Kavgada Birini Yaralama Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Sonuçlar

Araştırmada kavgada birini yaralama değişkeni ile zorbalığa seyirci müdahalesi, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik değişkenlerinin anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür. Bu araştırmadaki bulgular ile alanyazındaki bulgular aşağıda tartışılmıştır.

Kavgada birini yaralama değişkeni açısından incelendiğinde mevcut araştırmada herhangi bir kavgada yaralanmayan kişilerin müdahale puanlarının anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Buna göre daha önce fiziksel bir kavgada bulunan öğrencilerin zorbalığa müdahale için daha az istekli oldukları görülmüştür. Literatürde saldırgan davranışlar ve zorbalığa müdahale üzerine yapılan araştırmalar sınırlı olsa da genelde sonuçların aynı yönde ve tutarlı korelasyonlar verdiği görülmektedir. Ortaokul öğrencilerinde yapılan araştırmalarda saldırgan davranışlar arttıkça zorbalığa müdahale düzeylerinin azaldığı anlaşılmaktadır. Bu bulgunun nedeni olarak saldırganlık ve şiddet davranışları gösteren kişilerin zorbalığı engellemektense devamına katkı sağlamayı tercih etmesi gösterilebilir. Frey ve arkadaşlarının (2009) araştırmasında zorbalığa seyirci olan öğrencilerin saldırganlık düzeylerinin zorbalıların saldırganlık düzeylerinden daha düşük olduğu bulunmuştur. Zorbalığa müdahale için yeterli güce ve cesarete sahip olan seyircinin müdahale için harekete geçmesi durumunda zorbanın

yeni mağduru olma ihtimali, zorbanın kendisine vereceği fiziksel veya sözlü tepkiye karşılık kendisini savunabilecek ve karşılık verebilecek düzeyde olmasını zorunlu kılmaktadır. Buna göre fiziksel ve sözlü saldırganlık düzeyinin zorbalığın devam etmesini veya sona ermesini etkileyeceği düşüncesini desteklemektedir. Benzer şekilde Patterson ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında saldırganlığı yüksek olan bireylerin zorbalığa daha az müdahale ettikleri bulunmuştur. Literatürde bu bulgunun aksine saldırganlık ve şiddet davranışlarını daha önce deneyimlemiş kişilerin müdahale puanlarının daha yüksek olduğunu ifade eden araştırmalar da bulunmaktadır. Carrasco ve arkadaşları (2001) 12-18 yaş arası 117 ergen ile saldırganlık ve şiddet üzerine yoğunlaştıkları araştırmalarında daha önce şiddete başvurmuş kişilerin zorbalığa müdahale puanlarının daha yüksek olduğunu rapor etmişlerdir.

Araştırmada kavgada birini yaralayanların saldırganlık hakkında düşünceler puanlarının anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Lim ve Ang (2009) tarafından ilkokul ve ortaokul öğrencileri ile yapılan çalışmada daha önce herhangi bir saldırganlık türü ile başkasına zarar vermiş öğrencilerin saldırganlık hakkında düşünceler puanlarının da anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Padmanabhanunni ve Gerhardt (2019) 13-19 yaş arası Güney Afrikalı ergenlerle saldırganlık geçmişi ve saldırganlık hakkında düşünceler değişkenleri üzerine çalışmışlardır. Araştırmanın sonucu mevcut araştırmanın bulgularına benzer olarak geçmişte herhangi bir şekilde başkasına zarar veren ergenlerin saldırganlık hakkında düşünceler puanlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar araştırmanın bulguları ile uyumlu gözükmemektedir.

Araştırmada kavgada birini yaralayanların öz yeterlik puanlarının anlamlı biçimde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Literatürde öz yeterlik ve saldırganlık ilişkisi hakkında farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlardan O'Connor ve arkadaşları (2020) yapmış olduğu araştırmada saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik ile fiziksel saldırı arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. İlişkinin yönüne bakıldığında ise öz yeterlik puanları arttıkça fiziksel saldırı puanlarının düştüğü görülmüştür. Hadley ve arkadaşları (2017) ise mevcut araştırma bulguları ile benzer olarak saldırganlık ve öz yeterlik arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca yaptıkları araştırmada öz yeterliğin saldırganlığı onaylama ve proaktif saldırganlık arasındaki ilişkiye de kısmen aracılık ettiği görülmüştür.

5.1.5. Zorbalığa Seyirci Müdahalesinin Babalarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Sonuçlar

Mevcut araştırmanın bir diğer sonucu da seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahalesinin babalarının eğitim durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı bulgusudur. Jansen ve arkadaşları (2012) 5-6 yaş grubundaki çocuklarla yaptıkları çalışmada ebeveynleri düşük eğitim seviyesine sahip çocukların daha çok mağdur statüsünde olduklarını ifade edilmiştir. Mevcut araştırma sonucunu destekleyen bir başka çalışmada ise Corsaro'nun (2009) 5.sınıf öğrencileri ile yaptığı çalışmadır. Çalışmada ebeveynlerin eğitim düzeyleri ile öğrencilerin zorbalık davranışlarının arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre ebeveynlerin eğitim düzeyleri yükseldikçe öğrencilerin zorbalık davranışlarının da anlamlı bir şekilde azaldığı görülmüştür.

5.1.6. Zorbalığa Seyirci Müdahalesi Puanlarının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Bu çalışmada empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterlikten oluşan modelin zorbalığa seyirci olan ergenlerin müdahale etmesini yordayıp yordamadığı incelenmiştir. Empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlikten oluşan modelin zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarını anlamlı şekilde yordadığı ve zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarındaki varyansın %15.1'ini açıkladığı görülmüştür. Bu araştırmanın sonucunda empatinin seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahalesini anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüştür. Zorbalığı izleyen seyirciler ile empati becerisinin zorbalık üzerindeki etkisine dair birçok araştırma yapılmıştır (Beckford, 2015; Lihnou ve Antonopoulou, 2016; Endresen ve Olweus, 2001; Pozzoli ve Gini, 2012). Literatüre bakıldığında ise empatinin zorbalığı izleyen seyirciler ile ilişkisi üzerine yeterli sayıda çalışma yapılmadığı görülmektedir.

Literatürdeki araştırmalarda çoğunlukla zorba ve kurbanın dahil oldukları zorbalık olayları ve bu zorbalık olaylarının empati ile ilişkisi incelenmiştir. Seyirci olan kişilere yönelik empati değişkenini içeren araştırmaların ise çok daha az sayıda olduğu görülmüştür. Yurt içinde yapılan çok az sayıda araştırma incelendiğinde göze çarpan birkaç çalışmadan bahsedilebilir. Bunlardan Ergül (2009) tarafından yapılan çalışmada empatinin kurbanı destekleme davranışı ile pozitif anlamlı bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan başka bir çalışmada Türk

(2018) zorbalık davranışlarına seyirci olan lise öğrencilerinin empati becerilerinin zorbayı destekleme davranışını azalttığını ifade etmiştir.

Her ne kadar yurt içinde yapılan yeterli sayıda çalışma bulunmasa da bu konuda yurt dışında yapılan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Endresen ve Olweus'un (2001) yapmış olduğu çalışmada empati, zorbalık için pozitif tutumlar ve zorbalık davranışı incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda değişkenlerin negatif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Gini ve arkadaşlarının (2008) yaptıkları çalışmada ise yüksek empati seviyesinin hem aktif müdahale hem de pasif izleme davranışı ile pozitif olarak ilişkili olduğu görülmüştür. Çalışmada ayrıca kızların empati puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Jenkins ve Nickerson (2017) ortaokul öğrencileri ile yürüttükleri çalışmada empati ile seyirci olan kişilerin zorbalığa müdahalesi arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Çalışmada kız öğrencilerin zorbalık olaylarını erkeklere göre daha fazla ve daha kolay tespit edebildikleri görülmüştür. Empati puanları açısından ise kızların erkeklere göre daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmüştür. Bu çalışmaların mevcut çalışmanın örneklemini ile benzer yaş aralığı kullandığı ve sonuçların birbirini desteklediği anlaşılmaktadır.

Barchia ve Bussey (2011) 12-15 yaşları arasındaki öğrenciler ile yaptıkları boylamsal çalışmada empatinin savunma ve müdahale davranışları ile ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu çalışmada cinsiyet değişkeni bakımından erkeklerin empati puanlarının istikrarlı biçimde düşüş gösterdiğini, kız öğrencilerin puanlarının ise erkeklerin aksine yükseldiğini vurgulamışlardır. Bu sonuç empati ile müdahale davranışı arasında anlamlı ilişki bulan mevcut çalışmadaki bulguyu destekler niteliktedir. Benzer bir diğer çalışmada Caravita ve arkadaşları (2009) ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin empati ve kurban savunma davranışları arasındaki ilişkiyi incelemişler ve zorbalık ile empatinin negatif, empati ile savunma davranışının ise pozitif ve yüksek düzeyde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır.

Empati, bir başkasının duygularını tanıma ve paylaşma yeteneği, savunma davranışının önemli bir öncüsü olarak görülmektedir (Caravita ve ark., 2009). Empati ile zorbalık mağdurunu savunma arasındaki ilişki kişinin yaşına, cinsiyetine ve sosyal statüsüne bağlı olarak değişebilmektedir. Bu açıklamalar, empatinin zorbalığa seyirci olan ergenlerin müdahalesinin önemli bir yordayıcısı olduğunu göstermektedir.

Araştırmada saldırganlık hakkında düşüncelerin seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahalesini yordamadığı bulunmuştur. İlgili alanyazın incelendiğinde sonuçların literatür ile uyumlu olduğu görülmektedir. Lim ve Ang (2009) yaptıkları çalışmada saldırganlık hakkında

düşüncelerin saldırgan davranışları yordadığını bulmuşlardır. Ayrıca araştırmada mevcut araştırmaya benzer olarak saldırganlık hakkında düşüncelerin zorbalığa müdahaleyi yordamadığı bulunmuştur. Başka bir araştırmada ise mevcut araştırma ile benzer olarak ortaokul öğrencileri ile çalışan Burton ve arkadaşları (2012) saldırganlık hakkındaki düşüncelerin siber zorbalık ve geleneksel zorbalıkla ilişkili olduğunu rapor etmiştir. Bunun nedeninin zorbaların kurban ve seyircilere göre saldırganlık hakkında düşünceler puanlarının daha yüksek olduğunu ifade etmiştir.

Chaux ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan başka bir araştırmada da zorbalığın yaygın olduğu okullardaki öğrencilerin empati, öfke yönetimi ve güven puanlarının daha düşük olduğu, saldırganlık hakkındaki düşünceler puanlarının ise daha yüksek olduğu görülmüştür. Mevcut araştırmanın aksine zorbalığa seyirci müdahalesi ile saldırganlık hakkındaki düşüncelerin anlamlı ve negatif ilişkisi elde edilmiştir.

Araştırmada saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterliğin seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahalesini yordamadığı bulunmuştur. Saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde yapılan kısıtlı araştırmalardan bazıları dikkat çekmektedir. Bunlardan Kuperminc ve Allen (2001) yapmış oldukları araştırmada saldırgan davranışlara müdahale etme kararının, sorunları çözme ve olayı bildirme kapasitesi gibi diğer değişkenlere göre öz-yeterliğe daha az bağımlı olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca araştırmada mevcut araştırmanın aksine saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterliğin seyirci müdahalesinin yordayıcısı olduğu bulunmuştur. Yapılan başka bir araştırmada ise Farrell ve arkadaşları (2010) mevcut araştırma ile benzer olarak saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterliğin zorbalık mağduriyeti ile başa çıkmada anlamlı bir şekilde aracılık etmediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca daha çok mağduriyet yaşayan öğrencilerin zorbalıkla başa çıkma konusunda daha düşük saldırganlığa alternatif davranışlar için öz yeterlik düzeylerine sahip oldukları bulunmuştur.

5.2. Öneriler

Araştırmanın bulguları dikkate alınarak uygulayıcılar ve araştırmalar için iki alt başlıkta öneriler açıklanmıştır.

5.2.1. Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

1. Seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahale etmesinin kavgada birini yaralama değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaştığı bulunmuştur. Bu bulgunun ışığında okullarda görev yapan psikolojik danışmanlar şiddet olaylarına karışan öğrencilere yönelik bilgilendirme ve müdahale programları uygulayabilirler.

2. Seyirci olan ergenlerin zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarının cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür. Bu yüzden okullarda erkek öğrencilere zorbalığa müdahaleye yönelik bilgilendirmeler ve müdahale programların daha fazla yapılabilir.

3. Seyirci olan ergenlerin empati puanlarının zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarını anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Okullarda görev yapan psikolojik danışmanlar empati odaklı müdahale programları uygulayabilirler.

5.2.2. Araştırmacılara Yönelik Öneriler

1. Seyirci olan ergenlerin zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarının buldukları sınıf düzeyine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmüştür. Bu sonuç çerçevesinde farklı ya da benzer okul türleri ile aynı çalışma tekrarlanabilir. Bulgunun nedeninin okul türlerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı araştırılabilir.

2. Seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahale etmesinin bir kavgada yaralanma değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı bulunmuştur. Bu bulgu sözlü saldırılar özelinde de sonraki araştırmalarda tekrar incelenebilir.

3. Seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahale etmesinin kavgada birini yaralama değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaştığı bulunmuştur. Bu bulgunun ışığında öğrencilerin karıştıkları kavgaların türlerini ve zamanını derinlemesine inceleyen çalışmalar yapılabilir.

4. Saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterliğin seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahale etmesini yordamadığı bulunmuştur. Bu bulgunun COVID nedeniyle öğrencilerin yanıtlarını etkilediği düşünülmektedir. Pandemi süreci tamamlandıktan sonra bu ilişki tekrar incelenebilir ve karşılaştırma yapılabilir.

5. Empati ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterlik değişkenleri ile seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahale etmesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Gelecekte bu değişkenleri içeren müdahale programlarının seyirciler üzerindeki etkisi incelenebilir.

6. Seyirci olan ergenlerin empati puanlarının zorbalığa seyirci müdahalesi puanlarını anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Bu bulgu ışığında empati değişkeni farklı okul kademelerinde ve örneklemelerde tekrar incelenebilir.

7. Mevcut araştırmada zorbalığa seyirci müdahale ölçeğinin alt ölçekleri analizlere dahil edilmemiştir. Sonraki araştırmalarda bu alt ölçekler de kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Alper, İ. S. (2008). *İlköğretimde zorbalık*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Atlas, R. ve Pepler, D. (2003). Observations of bullying in the classroom. *Journal of Educational Research*, 92, 86–99. doi:10.1080/00220679809597580
- Balcı, A. (1981). Lise Yöneticilerinin Rollerini. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 14 (1). doi:10.1501/Egifak_0000000759
- Baldry, A. (2005), Bystander behavior among Italian students. *Pastoral Care in Education* 23(2), 30–35. doi:10.1111/j.0264-3944.2005.00329.x
- Bandura, A. (2002). Social Cognitive Theory in Cultural Context. *Applied Psychology: An International Review*, 51 (2), 269-290. doi:10.1111/1464-0597.00092
- Barchia, K. ve Bussey, K. (2011). Predictors of student defenders of peer aggression victims: Empathy and social cognitive factors. *International Journal of Behavioral Development*, 35(4), 289–297. doi:10.1177/0165025410396746
- Bayraktar, F. (2009). *Ergenlerin zorba ve kurban davranışlarında birey, aile, akran ve okula dair özelliklerin rolü: Bütüncül bir model önerisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Beckford, N. A. (2015). *Bullies and bystanders*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). The University of Toledo, the USA.
- Bellmore, A., Ma, T., You, J. ve Hughes, M. (2012). A two-method investigation of Early adolescents' responses upon witnessing peer victimization in school. *Journal of Adolescence*, 35, 1265-1276. doi: 10.1016/j.adolescence.2012.04.012.

- Bettencourt, A. F., ve Farrell, A. D. (2013). Individual and contextual factors associated with patterns of aggression and peer victimization during middle school. *Journal of youth and adolescence*, 42(2), 285–302. doi.org:10.1007/s10964-012-9854-8
- Bosworth, K., ve Espelage, D. (1995). *Teen conflict survey*. Bloomington, IN: Center for Adolescent Studies.
- Burnukara, P. ve Uçanok, Z. (2012). İlk ve orta ergenlikte akran zorbalığı: Gerçekleştiği yerler ve baş etme yolları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 15 (29), 68-82.
- Burton, K. A., Florell, D., ve Wygant, D. B. (2012). The Role Of Peer Attachment And Normative Beliefs About Aggression On Traditional Bullying And Cyberbullying. *Psychology in the Schools*, 50(2), 103–115. doi:10.1002/pits.21663
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk Bökeoğlu, Ö. ve Köklü, N. (2013). *Sosyal bilimler için istatistik*. Pegem Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Yayınları.
- Caravita, S. C. S., Di Blasio, P. ve Salmivalli, C. (2009). Unique and Interactive Effects of Empathy and Social Status on Involvement in Bullying. *Social Development*, 18(1), 140–163. doi:10.1111/j.1467-9507.2008.00465.x
- Carrasco-Ortiz, M. A., Rodríguez Testal, J. F. ve del Barrio Gándara, V. (2001). Delincuencia y psicopatología entre adolescentes maltratados. *Revista de Psicología General y Aplicada*, 54 (4), 605-617.
- Chaux, E., Molano, A., ve Podlesky, P. (2009). Socio-economic, socio-political and socio-emotional variables explaining school bullying: a country-wide multilevel analysis. *Aggressive Behavior*, 35(6), 520–529. doi:10.1002/ab.20320

- Cole, J. C. M., Cornell, D. G. ve Sheras, P. (2006). Identification of school bullies by survey methods. *Professional School Counseling*, 9 (4), 305-313.
doi:10.5330/prsc.9.4.wh4n8n4051215334
- Coloroso, B. (2003). *The bully, the bullied and the bystander*. Harper Resource.
- Corsaro, K. L. (2014). *Parental involvement and its effects on bullying and student behaviors* (Yayımlanmamış doktora tezi). State University of New York, New York.
- Craig, W. M. ve Harel, Y. (2004) *Bullying, Physical Fighting and Victimization. Young people's health in context. Health Behavior in School-aged Children (HBSC) study: International report from the 2001/2002 survey*.
- Çankaya, İ. (2011). İlköğretimde akran zorbalığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1) , 81-92 .
- Çayırdağ, N. (2006). *İlköğretim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin okul kültürünü algılayışları ile zorbalık eğilimleri ve zorbalıkla baş etme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çetinkaya Yıldız, E. (2010). *The interplay of perceived family factors and personal cognitive factors in prediction physical aggression among urban youth*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Çetinkaya Yıldız, E. ve Hatipoğlu-Sümer, Z. (2020). Saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterlik ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Erciyes Journal of Education*, 4(2), 1-17.
doi:10.32433/eje.736440
- Çınkır, Ş. ve Karaman Kepenekci, Y. (2003). Öğrenciler arası zorbalık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 34, 236-253.

- Darley, J. M. ve Latane, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of Responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4), 377-383. doi:10.1037/h0025589
- Demirbaş, N. K. ve Öztemel, K. (2019). Zorbalıkta seyirci müdahale ölçeği'nin (zsmö) Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 9 (54), 965-985.
- Doğan-Ateş, A., ve Yağmurlu, B. (2010). Examining victimization in Turkish schools. *European Journal of Educational Studies*, 2 (1), 31-37.
- Dölek, N. (2002). *Öğrencilerde zorbaca davranışların araştırılması ve bir önleyici program modeli*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Duncan, N. (1999). *Sexual Bullying: Gender conflict and pupil culture in secondary schools*. London and New York. doi:10.4324/9780203019108
- Dupper, D. R. (2013). *School bullying: New perspectives on a growing problem*. Oxford University Press.
- Ekşi, F. (2012). Narsistik kişilik özelliklerinin internet bağımlılığı ve siber zorbalığı yordama düzeylerinin yol analizi ile incelenmesi. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 12, 1694-1706.
- Endresen, I. M. ve Olweus, D. (2001). *Self-reported empathy in Norwegian adolescents: Sex differences, age trends, and relationship to bullying*. doi:10.1037/10433-007
- Ergül, A. (2009). *Bir grup süreci olarak akran zorbalığı: katılımcı rolü gruplarında tepkisel amaçlı saldırganlık ve toplumsal konum*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ergül, A. T. ve Dönmez, A. (2015). Bir grup süreci olarak akran zorbalığı: Katılımcı rollerinin cinsiyet ve sosyal statü açısından incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30 (75), 1-13.

- Eroğlu, Y. (2011). *Koşullu öz-değer, riskli internet davranışları ve siber zorbalık/mağduriyet arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Evans, C.B. R. (2015) *Bystander behavior and victim coping strategies: A mixed methods study of rural bullying*. (Yayımlanmamış doktora tezi). The University of North Carolina, the USA.
- Farrell, A. D., Henry, D. B., Schoeny, M. E., Bettencourt, A., ve Tolan, P. H. (2010). Normative beliefs and self-efficacy for nonviolence as moderators of peer, school, and parental risk factors for aggression in early adolescence. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 39(6), 800-813.
- Farrell, A. D., Dunn, C. B., Pittman, S. K., ve Bettencourt, A. F. (2021). Patterns of Adolescents' Appraisals of Responses to Problem Situations: Associations with Aggression, Victimization, and Contextual Factors. *Journal of Youth and Adolescence*, 50(4), 641–662. doi:10.1007/s10964-021-01404-4
- Fekkes, M., Pijpers, F.I.M. ve Verloove, S.P.V. (2006). Effects of anti bullying school program on bullying and health complaints. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 160, 638–644. doi:10.1001/archpedi.160.6.638
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS statistics*. London, UK: Sage.
- Filiz, A. (2009). *Farklı lise türlerindeki öğrencilerin empatik eğilimleri ve saldırganlık düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Fink, E., Patalay, P., Sharpe, H. ve Wolpert, M. (2017). Child and School-Level Predictors of Children's Bullying Behavior: A Multilevel Analysis in 648 Primary Schools. *Journal of Educational Psychology*, 110 (1), 17–26. doi:10.1037/edu0000204

- Fitzpatrick, S., ve Bussey, K. (2013). *The Role of Perceived Friendship Self-efficacy as a Protective Factor against the Negative Effects of Social Victimization. Social Development, 23(1), 41–60.* doi:10.1111/sode.12032
- Fluke, S. M. (2016). *Standing up or standing by: Examining the bystander effect in school bullying.* (Yayımlanmamış doktora tezi). The University of Nebraska, the USA.
- Frey, K. S., Hirschstein, M. K., Edstrom, L. V. ve Snell, J. L. (2009). Observed reductions in school bullying, non bullying aggression, and destructive bystander behavior: A longitudinal evaluation. *Journal of Educational Psychology, 101(2), 466–481.* doi:10.1037/a0013839
- Genta, M.L., Menesini, E., Fonzi, A., Costabile, A. ve Smith, P.K. (1996). Bullies and victims in schools in central and southern Italy. *European Journal of Psychology of Education, 11, 97–110.* doi:10.1007/BF03172938
- Gillette, L. M., Zhang, A., Wang, K., Zhang, J., Kemp, J., Diliberti, M. ve Oudekerk, B.A. (2018). *Indicators of School Crime and Safety: 2017.* Washington, DC.
- Gini, G., Albiero, P., Benelli, B. ve Altoè, G. (2008). *Determinants of adolescents' active defending and passive bystanding behavior in bullying. Journal of Adolescence, 31(1), 93–105.* doi:10.1016/j.adolescence.2007.05.002
- Gini, G., Pozzoli, T., Borghi, F. ve Franzoni, L. (2008). The role of bystanders in students' perception of bullying and sense of safety. *Journal of School Psychology, 46, 617-638.* doi: 10.1016/j.jsp.2008.02.001
- Gini, G., ve Pozzoli, T. (2013). Bullied Children and Psychosomatic Problems: A Meta analysis. *Pediatrics, 132, 720-729.* doi:10.1542/peds.2013-0614

- Gökkaya, F. ve Tekinsav Sütçü, S. (2018). Ortaokul öğrencilerinin zorbalık eğilimi ile empati düzeyleri arasındaki ilişkide aleksitiminin aracı rolü. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 43-59.
- Gökler, R. (2009). Okullarda akran zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 511-537.
- Gül Kapçı, E. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1). doi:1-13. 10.1501/Egifak_0000000087
- Gürhan, N. (2017). Her yönü ile akran zorbalığı. *Türkiye Klinikleri Dergisi*, 3(2):175-181.
- Hadley, J., Mowbray, T., ve Jacobs, N. (2017). Examining the mediating effect of self-efficacy on approval of aggression and proactive aggression. *Journal of School Violence*, 16, 86–103. doi:10.1080/15388220.2015.1116993.
- Harris, S. ve Petrie, G. F. (2003). *Bullying; the bullies, the victims, the bystanders*. Lanham, Maryland and Oxford.
- Heinemann, P. P. (1973). *Mobbning. Gruppvald blant barn og vokane*. Stockholm: Natur och Kultur. Cited in Arora.
- Inchley, J., Currie, D., Young, T., Samdal, O., Torsheim, T. ve Augustson L. (2016). *Growing up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being: Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC) Study*: Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- İrfaner, S. (2009). *Öğrenciler arasında gerçekleşen zorbalık eylemleri ve zorbalık konusunda öğrencilerin, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin tutum ve görüşleri*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Jansen, P. W., Verlinden, M., Berkel, A. D., Mieloo, C., van der Ende, J., Veenstra, R. ve Tiemeier, H. (2012). Prevalence of bullying and victimization among children in early elementary school: Do family and school neighbourhood socioeconomic status matter? *BMC Public Health*, 12(1). doi:10.1186/1471-2458-12-494
- Jenkins, L. N. ve Nickerson, A. B. (2017). Bullying participant roles and gender as predictors of bystander intervention. *Aggressive Behaviour*, 43, 281-290.
- Jenkins, L. N. ve Nickerson, A. B. (2019). Bystander intervention in bullying: Role of social skills and gender. *Journal of Early Adolescence*, 39(2). doi:10.1002/ab.21688
- Jolliffe, D. ve Farrington, D. P. (2006). Development and validation of the Basic Empathy Scale. *Journal of Adolescence*, 29(4), 589–611. doi:10.1016/j.adolescence.2005.08.010
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2004). *Yeni insan ve insanlar*. Evrim Yayınevi.
- Khademi Mofrad, S. H., ve Mehrabi, T. (2015). The role of self-efficacy and assertiveness in aggression among high-school students in Isfahan. *Journal of medicine and life*, 8(4), 225–231.
- Kingston, S. (2008). *Bullying as a social process: Factors influencing bystander behaviour*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Brock University St. Catharines, Canada.
- Koç, Z. (2006). *Lise öğrencilerinin zorbalık düzeylerinin yordanması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Köklü, N. ve Büyüköztürk, Ş. (2000). *Sosyal bilimler için istatistiğe giriş*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Kuperminc, G. P., ve Allen, J. P. (2001). Social orientation: problem behavior and motivations toward interpersonal problem solving among high risk adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 30(5), 597–622. doi:10.1023/A:1010452705746.

- Kurt Demirbaş, N. (2020). *Zorbalığa seyirci müdahale psiko-eğitim programının ortaokul ğrencilerinin zorbalığa müdahale becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Latané, B. ve Darley, J. M. (1970). *The unresponsive bystander: Why: Doesn't he help*. Newyork: Prentice Hall.
- Levine M., ve Crowther, S. (2008). The responsive bystander, how social group membership and group size can encourage as well as inhibit bystander intervention. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95 (6), 1429-1439.
- Lihnou, K. ve Antonopoulou, E. (2016). Pupils' participant roles in bullying situations and their relation to perceptions of empathy and self-efficacy. *Preschool and Primary Education*, 4(2), 291-304.
- Lim, S., ve Ang, R. (2009). Relationship between boys' normative beliefs about aggression and their physical, verbal, and indirect aggressive behaviors. *Adolescence*, 44, 635 – 650.
- Lodge, J. ve Frydenberg, E. (2005). The role of peer bystanders in school bullying: positive steps towards promoting peaceful schools. *Theory into Practice*, 44, 329–336.
- Martínez, Á. M., Jurado, M. d. M. M., Pérez-Fuentes, M. d. C., Simón Márquez, M. d. M., Barragán Martín, A. B., ve Gázquez Linares, J. J. (2021). The complex nature of school violence: Attitudes toward aggression, empathy and involvement profiles in violence. *Psychology Research and Behavior Management*, 14, 575-586.
- McMahon, S. D., Todd, N. R., Martinez, A., Coker, C., Sheu, C.-F., Washburn, J., ve Shah, S. (2012). Aggressive and Prosocial Behavior: Community Violence, Cognitive, and Behavioral Predictors Among Urban African American Youth. *American Journal of Community Psychology*, 51(3-4), 407–421. doi:10.1007/s10464-012-9560-

- Menolascino, N. (2016). *Empathy, perceived popularity and social anxiety: Predicting bystander intervention among middle school students*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eastern Illinois University.
- Midgett, A., Doumas, D. ve Trull, R. (2017). Evaluation of a brief, school-based bullying bystander intervention for elementary school students. *Professional School Counseling, 20* (1), 172-183. doi:10.5330/1096-2409-20.1.172
- Multisite Violence Prevention Project (2004). *Description of measures: Targeted student survey*. Available from the Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control, Atlanta, GA.
- Musu-Gillette, L., Zhang, A., Wang, K., Zhang, J., Kemp, J., Diliberti, M., ve Oudekerk, B.A. (2018). *Indicators of School Crime and Safety: 2017*. Washington, DC.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Morton, B. S. ve Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association, 285*, 2094-2100. doi:10.1001/jama.285.16.2094
- Nickerson, A. B., Aloe, A. M., Livingston, J. A. ve Feeley, T. H. (2014). Measurement of the bystander intervention model for bullying and sexual harassment. *Journal of Adolescence, 37*, 391-400. doi:10.1016/j.adolescence.2014.03.003
- Nickerson, A. B, Feeley, T. H. ve Vogel, M. T. (2016). Applying mass communication theory to bystander Intervention in Bullying. *Adolescent Research Review, 2* (1), 37-48.
- Obermann, M. L. (2011). Moral disengagement among bystanders to school bullying. *Journal of School Violence, 10*, 239–257. doi:10.1080/15388220.2011.578276

- O'Connell, P., Pepler, D. ve Craig, W. (1999). Peer involvement in bullying: Insights and challenges for intervention. *Journal of Adolescence*, 22, 437–452. doi:10.1006/jado.1999.0238
- O'Connor, K. E., Coleman, J. N., Farrell, A. D., ve Sullivan, T. N. (2020). Patterns of parental messages supporting fighting and nonviolence among urban middle school students. *Journal of Research on Adolescence*. doi.org:10.1111/jora.12570.
- Olweus, D. (1991). *Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Olweus, D. (1994). *Bullying at school: Long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program*. Plenum Press.
- Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in school: Facts and interventions. *European Journal of Psychology of Education*, 12 (4), 495-510. doi:10.1007/BF03172807
- Olweus, D. (1999). *The nature of school bullying: A cross national perspective*. London: Routledge.
- Olweus, D. (2005). A useful evaluation design, and effects of the Olweus Bullying Prevention Program. *Psychology, Crime & Law*, 11, 389–402. doi:10.1080/10683160500255471
- Olweus, D. (2012). Invited expert discussion paper cyberbullying:an overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, 1-19. doi:10.1080/17405629.2012.682358

- Ortega, R., Elipe, P., Merchan, J. A. M., Calmaestra, J. ve Vega, E. (2009). The emotional impact on victims of traditional bullying and cyberbullying: A study of Spanish adolescents. *Journal of Psychology*, 217, 197–204. doi:10.1027/0044-3409.217.4.197
- Özkan Y., ve Çifçi E.G. (2010). Düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ilköğretim okullarında akran zorbalığı. *İlköğretim Online*, 9 (2): 576-586.
- Öztürk, H. (2019). *Ortaöğretim Öğrencilerinin Akran Zorbalığı İlişkisinde Zorba veya Kurban Olma Durumlarını Etkileyen Faktörler ve Okul Sosyal Hizmeti*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Padgett, S. ve Notar, C. E. (2013). Bystanders are the key to stopping bullying. *Universal Journal of Educational Research*, 1, 33-41. doi:10.13189/ujer.2013.010201
- Padmanabhanunni, A., ve Gerhardt, M. (2019). Normative beliefs as predictors of physical, non-physical and relational aggression among South African adolescents. *Journal of Child & Adolescent Mental Health*, 31(1), 1–11. doi:10.2989/17280583.2019.1579096
- Patterson, L. J., Allan, A. ve Cross, D. (2016). Adolescent bystanders' perspectives of aggression in the online versus school environments. *Journal of Adolescence*, 49, 60–67. doi:10.1016/j.adolescence.2016.02
- Pelendecioğlu, B. (2011). *Lise öğrencilerinde zorbalık olgusunun okul yaşam kalitesi ve empati değişkenleri bakımından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Pişkin, M. (2002). Okul Zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*. 2, 531-562.
- Pişkin M. (2003). *Okullarımızda yaygın bir sorun: okul zorbalığı*. VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Kongre Kitabı: 125, 9-11 Temmuz 2003, Malatya.

- Pişkin, M. ve Ayas, T. (2005). *Lise öğrencileri arasında yaşanan akran zorbalığı olgusunun okul türü bakımından karşılaştırılması*. VIII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, 21–23 Eylül, Erzurum.
- Pişkin, M. (2005). *Okulda Akran Zorbalığı*. Ankara Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Özel Eğitim Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Bölümü “Okullarda Şiddet” Paneli, Ankara.
- Polanin, J. R., Espelage, D. R. ve Pigott, D. T. (2012). A meta-analysis of school-based bullying prevention programs’ effects on bystander intervention behavior. *School Psychology Review*, 41(1), 47– 65. doi:10.1080/02796015.2012.12087375
- Porter, J. R. ve Smith-Adcock, S. (2011). Children’s tendency to defend victims of school bullying. *Professional School Counseling*, 20 (1). 1-13.
- Pozzoli, T. ve Gini, G. (2010). Active defending and passive bystanding behavior in bullying: The role of personal characteristics and perceived peer pressure. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38, 815-827. doi:10.1007/s10802-010-9399-9
- Pozzoli, T. ve Gini, G. (2012). Why do bystanders of bullying help or not? A multidimensional model. *Journal of Early Adolescence*, 33(3), 315-340. doi:10.1177/0272431612440172
- Reininger, B., Evans, A. E., Griffin, S. F., Valois, R. F., Vincent, M. L., Parra Medina, D., ve Zullig, K. J. (2003). Development of a youth survey to measure risk behaviors, attitudes and assets: Examining multiple influences. *Health Education Research*, 18(4), 461-476.
- Rescorla, L. A., Achenbach, T. M., Ivanova, M. Y., Dümenci, L., Almqvist, F. ve Bilenberg, N., (2007). Epidemiological comparisons of problems and positive qualities reported by adolescents in 24 countries. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75, 351–358.

- Rigby, K. ve Slee, P. T. (1991). Bullying among Australian school children: reported behavior and attitudes toward victims. *The Journal of Social Psychology*, *131*, 527–615. doi:10.1080/00224545.1991.9924646
- Rigby, K. (1999). Peer victimisation at school and the health of secondary school students. *British Journal of Educational Psychology*, *69* (1), 95-104. doi:10.1348/000709999157590
- Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Rivers, I. ve Smith, P. (2006). Types of bullying behaviour and their correlates. *Aggressive Behavior*, *20*(5), 359–368.
- Robinson, R., Roberts, W. L., Strayer, J., ve Koopman, R. (2007). Empathy and Emotional Responsiveness in Delinquent and Non-delinquent Adolescents. *Social Development*, *16*(3), 555–579. doi:10.1111/j.1467-9507.2007.00396.x
- Rogers, C. R. (1975). Empathy: An unappreciated way of being. *Counseling Psychologist*, *5*, 2–10. doi:10.1177/001100007500500202
- Sainio, M., Veenstra, R., Huitsing, G. ve Salmivalli, C. (2011). Victims and their defenders: A dyadic approach. *International Journal of Behavioral Development*, *35*, 144-151. doi: 10.1177/0165025410378068.
- Sargın, Y. (2008). *Ergenlik dönemindeki öğrencilerin saldırgan davranışları ile öfke ve sosyal problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Salmivalli, C. (1999). Participant role approach to school bullying: Implications for interventions. *Journal of Adolescence*, *22*, 453-459. doi:10.1006/jado.1999.0239
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K. ve Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group.

- Aggressive Behavior*, 22, 1-15. doi:10.1002/(SICI)1098-2337(1996)22:1<1::AID-AB1>3.0.CO;2-T
- Salmivalli, C. ve Voeten, M. (2004). Connections between attitudes, group norms, and behaviour in bullying situations. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 246–258. doi:10.1080/01650250344000488
- Santrock, J. W. (2012). *Yaşam Boyu Gelişim Psikolojisi*. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Smith, P. K., Pepler, D. ve Rigby, K. (2004). *Bullying in schools: How successful can interventions be?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Sullivan, K., Cleary, M. ve Sullivan, G. (2004). *Bullying in secondary schools: What it looks like and how to manage it*. California: Paul Chapman Publishing & Corwin Pres.
- Tapper, K., ve Boulton, M. J. (2004). *Sex differences in levels of physical, verbal, and indirect aggression amongst primary school children and their associations with beliefs about aggression*. *Aggressive Behavior*, 30(2), 123–145. doi:10.1002/ab.20010
- Tarakçı, A. U. (2009). *Türk özel sektör yöneticilerinin çatışmaları çözümede kullandıkları stiller ve bu stillerin öz yeterlilik algılamasıyla ilişkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Taylor, K. (2017). *The bystander intervention in bullying survey: An examination in an elementary school sample*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eastern Illinois University.
- Trach, J., Hymel, S., Waterhouse, T. ve Neale, K. (2010). Bystander responses to school bullying: A cross-sectional investigation of grade and sex differences. *Canadian Journal of School Psychology*, 25, 114-130. doi:10.1177/0829573509357553
- Trip, S., Bora, C., Sipos-Gug, S., Tocai, I., Grading, P., Yanagida, T. ve Strohmeier, D. (2015). Bullying prevention in schools bytargeting cognitions, emotions, and

- a behaviour: Evaluating the effectiveness of the REBE-VİSC Programme. *Journal of Counseling Psychology*, 62 (4), 732-740. doi:10.1037/cou0000084
- Twemlow, S. W. ve Sacco, F. C. (1996). Peace keeping and peace making: The conceptual, foundations of a plan to reduce violence and improve the quality of life in a midsized community in Jamaica. *Psychiatry*, 59 (2), 156-174. doi:10.1080/00332747.1996.11024757
- Thornberg, R. (2007). A classmate in distress: schoolchildren as bystanders and their reasons for how they act. *Social Psychology of Education*, 10, 5-28.
- Toksöz, E. (2010) *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin zorbalık eğilimleri ve aile tutumu arasındaki ilişki üzerine bir araştırma: Eskişehir ili örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Topçu, Ç., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydın, Y. (2010). Temel Empati Ölçeği Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(34), 174-182.
- Topçu, A. E. ve Dönmez, A. (2015). Bir grup süreci olarak akran zorbalığı: Katılımcı rollerinin cinsiyet ve sosyal statü açısından incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(75), 1-17.
- Türk, T. (2018). *Lise öğrencilerinde zorbalığa tanıklık yaşantısı: Kişilerarası ilişki, adil dünya inancı ve empati bağlamında karma bir araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Vanderbilt, D. ve Augustyn, M. (2010). The Effects of Bullying. *Paediatrics and Child Health*, 20 (7): 315–320. doi:10.1016/j.paed.2010.03.008
- Zhen, S., Xie, H., Zhang, W., Wang, S., ve Li, D. (2011). Exposure to violent computer games and Chinese adolescents' physical aggression: The role of beliefs about aggression,

hostile expectations, and empathy. *Computers in Human Behavior*, 27(5), 1675–1687. doi:10.1016/j.chb.2011.02.006

EKLER

EK-1 Kişisel Bilgiler Formu

Sevgili öğrenciler,

Aşağıda sizinle ve ailenizle ilgili bazı sorular yer almaktadır. Lütfen soruların tamamını cevaplayın. Cevaplarınızı benden başkası görmeyeceği için soruları doğru cevaplamanız çok önemlidir.

1. **Sınıf-Şube:** 7/... 6/...
2. **Cinsiyet:** Kız ( ) Erkek ( )
3. **Anne-Baba:** Birlikte Yaşıyor ( ) Ayrı Yaşıyor ( )

4. **Kardeş Sayınız:**

5. **Annenizin Öğrenim Durumu:** 6. **Babanızın Öğrenim Durumu:**
- Okur-yazar değil ( ) Okur-yazar değil ( )
- İlkokul( ) İlkokul( )
- Ortaokul( ) Ortaokul( )
- Lise( ) Lise( )
- Üniversite ( ) Üniversite ( )

7. **Daha önce yaralandığınız bir kavgada bulundunuz mu?**

Evet( ) Hayır ( )

8. **Daha önce içinde bulunduğunuz bir kavgada başkasının yaralanmasına sebep oldunuz mu?**

Evet( ) Hayır ( )

EK-2 Saldırganlık Hakkında Düşünceler Ölçeği

		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
1.	Eğer birine çok kızgınsam, onu görmezden gelirim.				
2.					
3.					
4.					
5.					
6.					
7.	Sorunları çözmek için kavgadan daha iyi yöntemler vardır.				
8.					
9.					
10.					
11.	Bazen sadece iki seçeneğim olur; ilk yumruğu atmak veya yumruk yemek.				
12.					

EK-3 Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterlik Ölçeği

		Her zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Asla
1.	Kavgadan başka çözüm yollarını seçerim.					
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						
7.	Bir yetişkinden yardım isterim.					

EK-4 Temel Empati Ölçeği

1= Kesinlikle katılmıyorum 2= Katılmıyorum 3= Ne katılıyorum ne katılmıyorum 4=Katılıyorum 5= Kesinlikle katılıyorum					
	1	2	3	4	5
1)					
2) Üzgün olan bir arkadaşımınla vakit geçirdikten sonra genellikle üzgün hissederim.					
3)					
4)					
5)					
6)					
7)					
8) Başka insanların ne hissettikleri beni çok fazla ilgilendirmez.					
9)					
10)					
11)					
12)					
13)					
14)					
15)					
16)					
17)					
18)					
19) Arkadaşımın hissettiklerinin genellikle farkında değilimdir.					
20)					

EK-5 ZSM Ölçeği

MADDELER						
Madde No	Zorbalık: Bir ya da birden çok öğrencinin kendilerinden daha güçsüz bir öğrenciye kasıtlı olarak ve tekrar eden biçimde olumsuz eylemlerde bulunmasıdır. Aşağıdaki ölçekte zorbalık durumları ile karşılaşıldığında sizlerin hangi tepkileri verdiği ile ilgili bazı durumlar verilmiştir. Sizden istenen bu ifadeleri okuyup, size ne kadar uygun olduğunu derecelemenizdir. Katılımınız için teşekkür ederiz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1.						
2.						
3.						
4.	Uygun olmayan yorumlar yapan kişi, yaptığı yorumların şaka olduğunu söylese bile o yorumlar birilerinin duygularını incitebilir.					
5.						
6.						
7.						
8.	Benim davranışlarımın zorbalığı azaltmaya yardımcı olabileceğine inanıyorum.					
9.						
10.						
11.						
12.						
13.						
14.						
15.						

EK-6 UYGULAMA VE ÖLÇEK İZİNLERİ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu
KARAR

Toplantı Tarihi : 09/03/2020

Karar Sayısı : 79

Üniversitemiz Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü **Dr. Öğr. Üyesi Evrim ÇETİNKAYA YILDIZ**'in danışmanlığını, **Süleyman ÇELİK**'in araştırmacılığını üstlendiği, *"Tanık Olan Ergenlerin Zorbalığa Müdahale Etmesini Yordamada Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterliliğin Etkisi"* başlıklı tez çalışması kapsamında kullanılacak olan çalışmanın uygunluğunun görüşülmesi istemi.

Üniversitemiz Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü **Dr. Öğr. Üyesi Evrim ÇETİNKAYA YILDIZ**'in danışmanlığını, **Süleyman ÇELİK**'in araştırmacılığını üstlendiği, *"Tanık Olan Ergenlerin Zorbalığa Müdahale Etmesini Yordamada Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar İçin Öz-Yeterliliğin Etkisi"* konulu çalışmanın, fikri hukuki ve telif hakları bakımından metot ve ölçeğine ilişkin sorumluluğun başvurucaya ait olmak üzere, proje süresince uygulanmasının etik olarak **uygun olduğuna** oy birliği ile karar verilmiştir.

Başkan
Prof. Dr.
Osman ERAVŞAR
(imza)

Başkan Yrd.
Prof. Dr.
Bahattin ÖZDEMİR
(imza)

Üye
Prof. Dr.
Hilmi DEMİRKAYA
(imza)

Üye
Prof. Dr.
Mustafa ŞEKER
(imza)

Üye
Prof. Dr.
Adnan DÖNMEZ
(imza)

Üye
Prof. Dr.
Abdullah KARAÇAĞ
(imza)

Üye
Prof. Dr.
Eyyup YARAŞ
(katılmadı)

T.C.
VAN VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-70562350-605.01-24706470
Konu : Süleyman ÇELİK'in Tez Çalışması

27/04/2021

VALİLİK MAKAMINA

Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Tezli Yüksek Lisans Programı 20185410004 numaralı öğrencisi Süleyman ÇELİK'in "Tanık Olan Ergenlerin Zorbalığa Müdahale Etmesini Yordamada Empati, Saldırganlık Hakkında Düşünceler ve Saldırganlığa Alternatif Davranışlar için Öz Yeterliliğin Etkisi" konulu tez çalışması yapılabilmesi hususundaki yazıları incelenmiştir.

Söz konusu anket uygulama çalışmasının İlimiz Edremit İlçesinde bulunan resmi ortaokullarda öğrenim gören 6.ve 7. Sınıf öğrencilerine uygulayabilmesi için, derslerin aksatılmaması kaydıyla ve gönüllülük esasına göre yapılması müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görülmesi halinde ohurlarınıza arz ederim.

Talat TOY
İl Millî Eğitim Şube Müdürü

Uygun görüşle arz ederim.

Hasan TEVKE
İl Millî Eğitim Müdürü

OLUR
Furkan DUMAN
Vali a.
Vali Yardımcısı Vekili

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : A.Gazi Mah.Lokale Cad.No:226 65040 Tuşba/VAN

Belge Doğrulama Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/meb-obyv>

Bilgi için: Söğüt BEKTAŞ Strateji-Arge Birimi (Dahili 319)

Uyvan : Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni

İnternet Adresi: www.van.meb.gov.tr Faks:4322224161

Telefon No : 0 (432) 222 41 62

E-Posta:

Kap Adresi : meb@hs01.kap.tr

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden **d5ad-89fe-34e8-8467-8164** koda ile teyit edilebilir.

Ozgur Erdur Baker

Alıcı: ben

6 Mar 2020 Cum 07:53

Kolaylıklar dilerim.

Ozgur Erdur-Baker.

***

*****

Ozgur Erdur-Baker, Ph.D.
Prof. of Psy. Counseling and Guidance
Middle East Technical University
Faculty of Education
Dumlupinar Bulvarı, No. 1
Ankara 06800
TURKEY

Ph: +90-312-2104036

Fax: +90-312-2107967

2 Ek

Neşe Kurt

Alıcı: ben, Kemal

11 Ara 2019 Çer 20:30

Süleyman Hocam Merhaba,

Doktora tez çalışmam kapsamında Doç. Dr. Kemal Öztemel hocam ile uyarlama çalışmasını yürüttüğümüz dilçeği kullanırken zda kendisi ile de yaptığımız görüşme sonucunda izni ve bilgi dahilinde sakınca bulunmamaktadır.

Çalışmam zda başarılar ve kolaylıklar dilerim.

Ekte dilçeği yolluyorum. Puanlama ile ilgili bilgileri makale çalışmamızda bulabilirsiniz. İhtiyacınız olan bir bilgi doğrultusunda yeniden iletişime geçebilirsiniz. İyi akşamlar.

Neşe KURT DEMİRBAŞ

Cilt 9, Sayı 54 (2019)

[Zorbalıkta Seyirci Müdahale Ölçeği'nin \(ZSMÖ\) Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması](#) Neşe Kurt Demirbaş, Kemal Öztemel

Gönderen: Süleyman Çelik

Gönderildi: 11 Aralık 2019 Çarşamba 12:04

Kime

Bilgi:

Konu: Zorbalıkta Seyirci Müdahale Ölçeği'nin (ZSMÖ) Türkçe Uyarlaması

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Süleyman Çelik

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Pamukkale Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

Yüksek Lisans Öğrenimi : Akdeniz Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Papatya Anaokulu – VAN (2020 -)

İletişim

E-Posta Adresi :

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporum sadece Akdeniz Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

02/09/2022

Süleyman ÇELİK

ÖZET

ZORBALIĞA SEYİRCİ OLAN ERGENLERİN MÜDAHALE ETMESİNİN
YORDAYICILARI OLARAK EMPATİ, SALDIRGANLIK HAKKINDA
DÜŞÜNCELER VE SALDIRGANLIĞA ALTERNATİF DAVRANIŞLAR İÇİN ÖZ-
YETERLİK

ÇELİK, Süleyman

Yüksek Lisans, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Evrim ÇETİNKAYA YILDIZ

Eylül 2022, 107 sayfa

Bu araştırmanın amacı empati, saldırganlık hakkında düşünceler ve saldırganlığa alternatif davranışlar için öz-yeterliğin, seyirci olan ergenlerin zorbalığa müdahale etmesini vordavın vordamadığını incelemektir. Araştırmanın bağımlı değişkenleri empati, saldırganlık

Eşleşmelere Genel Bakış

%13

Şu anda standart kaynaklar görüntüleniyor

İngilizce Kaynakları Görüntüle (...)

Eşleşmeler

1	dspace.gazi.edu.tr İnternet Kaynağı	%4 >
2	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	%3 >
3	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	%1 >
4	Akdeniz University' ne ... Öğrenci Yazılı Ödevi	%1 >
5	docplayer.biz.tr İnternet Kaynağı	%1 >
6	dspace.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	%1 >
7	open.metu.edu.tr İnternet Kaynağı	%<1 >